

4
2002

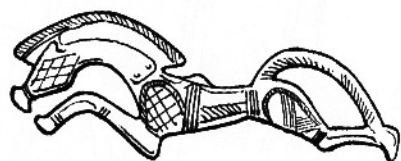
Кæд дæм ææрдæй ахæм тых ис, уæд иннæтæй
зондджындæр у, æрмæст сын æй дзургæ ма кæн.

ФИЛИП ЧЕСТЕРФИЛЬД, англисаг фыссæг

MAX ΔУГ

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ, ПУБЛИЦИСТИКИ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция:

Ответственный секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет:

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОВЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Фарида ДЗАСОХОВА, Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСПАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2002

МАХ ДУТ 4 '02

Джиппы уагд цауы 1934 азы майæ фæстæмæ

АИВ ЛИТЕРАТУРÆЙЫ,
ПУБЛИЦИСТИКÆЙЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор — ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци:

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæйы лæгтæ:

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
ДЗАСОХТЫ Фаризæт, КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2002

НОМЫРЫ ИС:

МАРЗОЙТЫ СЕРГЕЙ: 75 АЗЫ

МАРЗОЙТЫ Сергей. Нырыккон сагъæстæ. Алыхуызон æрмæг 6

КЪИБИРТИ Амурхан. Кæми дæ, хуæрзгæнæг? Æмдзæвгитæ 67

ХУЫГАТЫ ГЕОР: 80 АЗЫ

ХУЫГАТЫ Геор. Нæ хъæуккаг лæппутæ. Лирикон уацау 78

ХЪОДЗАТЫ Æхсар. Нæ дугæн арфæ. Æмдзæвгæтæ 106

УАЛЫТЫ Лаврент. Царды фæзилæнтæ. Радзырд 119

БАГАТЫ Лади. Галхæфс. Æмдзæвгæ 132

АЙЛАРТЫ Чермен. Æрмгуыройы фæлгуыртæ. Æмдзæвгæтæ 133

*БРЫТЪИАТЫ Аслæнбег. Удæн макуы уæд цъысым.
Æмдзæвгæтæ* 135

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

*АСТЕМЫРАТЫ Изет, ГУЫССАУТЫ Ханиффæ. Фидистæ,
æмбисæндтæ* 138

БАРАХЪТЫ Фатимæ. Æмбисæндтæ 140

МАХ ДУДЖЫ РАВДЫСТ 141

АРВИСТОН 147

МАРЗОЙТЫ СЕРТЕЙ: 75 АЗЫ

НЫРЫККОН САГЪÆСТÆ

ХÆДЗАРДЗИН

Радзырд

Алло, алло! Уый ды дæ, Зырмахан? О,о, Душа дæн, уæдæ ма чи хъуамæ уон? Привет, привет. Дæ хорзæхæй, де 'фсæртæ феуæгъд сты, æви ног уарзоныл фæхæст дæ? Ха-ха... Æртыккаг хатт дæм дзурын, æмæ дыл ныр фæхæст дæн. Исты кодтон, зæгъыс? Мур дæр ницы. Рагæй дæ нал федтон æмæ, зæгъын, иучысыл не 'взæгтæ куы ацыргъ кæниккам. Рæстæг нæй — куыст, хъуыддæгтæ — дæ халарæн дæ зæрдæбын ныхæстæ фæдзурай, уымæн минут дæр нал баззайы. Ахæм заман цæрæм. Тæхгæ, згъоргæ... Уæддæр бирæ цыдæртæ мæ армы нæ бафты. Зын цæрæн сси, бæгуыдæр, æмбарын дæ, Зырмахан, мæнæй хуыздæр дæ чи бамбардзæн? О, а дыууæ боны мæ фæллад уадзынмæ цæуын. Мæ бон нал у, мæхи куы нæ аирхæфсон, уæд дын мæнæй пайда нал и. Кæдæм, куы зæгъай, уæд иу-дыууæ къуырийы Сау денджызы былмæ. Уæдæ. Уырдаæм цæуын сахуыр дæн æмæ ма ног истытæ цы мысон? Гагрæйы дзæбæх пляж дын амонын нæ хъæуы. Уый фæстæ — Сочи. Уырдыгæй мæ зæрды Мæскуымæ ныууайын ис. Театртæ-йедтыл азилон. Цавæр дарæсы ацæуон, уый мæ сæр нæ ахсы æмæ

дæ афæрси́наг дæн. Хорз хъуымац бæргæ ссардтон, фæлæ къаба хуыйын нæ уæндын. Ахæм ма дзы бæллæх уа, дæхи дæ зæрдæйы фæндон сфæлындын дæ бон ма уæд. Зоныс мæ дæхæдæг... Ха-ха... Нырма усгуртæ мæ фæдыл, хæлиудзыхæй кæсгæйæ, ныздзæгъыр вæййынц. О, фæлæ зынаргъ хъуымац самал кæн, рæсугъд къаба бахуый, стæй хъуахъхъæй аззай. Хатгай дарæс адæймаджы йæ аууон бакæны, искуы дæр ма уый фендæуыд: къаба рæсугъддзинад сафæд! Æндæр исты æрхъуыды хъæуы... Кæд мын зын уыд, уæддæр ног къабатæ хуыйынмæ радтон. Афтæ тагъд? Цастæ сын хъæуы, дыууæ, æртæ бонмæ цæттæ уыдзысты. Æхца нæ калын, мæ къона. Сау суари дæр нæ... Хæрз лæвар! О, æрæджы йæ базыдтон. Мæ ахуырдаутæй иуæн йæ мад дæсны хуыйæг разынд. Чызгыл замманай рæсугъд къаба ауыдтон. Аслам хъуымацæй хуыд, фæлæ йæм цæстытæ нæ лæууыдысты. Куыд, цы... Рацæй-рабон æмæ дын йæ ныййарæджы хуыд. Ах, ты, зæгъын, сатана, æмæ, зæгъын, дæ былтыл цъутта цæмæн сæвардтай, æз дын, зæгъын, дæ двойкæтæй тройкæтæ куы саразын, уæд, зæгъын, уæздан ныхас уæд та уæ сыхæгтæй æфстау райстаис. Йæ мад ма мæ хатыртæ дæ ракуырда. Æртæ боны фæстæ дыууæ ног къабайы ме скъаппы итувардæй лæууыдысты. Зæрæдтæ? Уыдон та мæ сыхаг ус комиссионкæмæ бадавдзæн, асламдæрыл сæ авардзæн. Къабатимæ чи сфидауа, ахæм... Мæнæ мæхæдæг. Ха-ха... Балзаковский возраст. О, æмæ дын уый зæгъинаг уыдтæн — ссардтон хъуссæджытæ. Сæ аргъ? Аслам не сты, фæлæ сæ мæ уд баззад. Æмæ нæхионæн загътон: кæнæ æз, кæнæ — уыдон. Цы гæнæн ма йын уыд — æз дæр æмæ уыдон дæр йæхи баисты. Ха-ха... Коммæгæс? Уый мæ уд зоны. Мæ ныхбынтæ схæуынц, уый та йæ куыстмæ афардæг вæййы. Сæрдæй мæ удхæссæг фæдтон. Дыргъафон ма кæд хъæдмæ фæлидзон, æндæр мæ сæрæн ницыуал фæзонын. Нæ лæг хæларджын у... О, афтæ дæр фæуæд — амалджын. Цæй, цы мæ баййардтай? Æмæ ласын байдайынц бал, фæткъуы, сәнæфсир, неси... Æртæ уды йеддæмæ ма стæм? Цы сæ фæкæнон? Вареннæтæ æмæ кампоттæ фыц! Зымæгмæ æварæнтæ кæн! Къухнайы тæфæй мæ хъуырма свæййын. Уæддæр ласынц æмæ ласынц... Æмбийынц, сæфынц зæфцы фыдæй. Базары ларек байгом кæнон? Уый мæ нæма райхъуыст. Нæ фæлæ цы фыдзæрдæ дæ. Дæ цæст мын æндæр ницы уарзы? Стæй интеллигент интеллигентимæ ахæм æвзагæй фæдзурь? Дæ дæлгоммæ

ныхæстæй мæ афтæ срагъæд кæныс, æмæ дæм æндæр исчи дзыхæй дæр нал сдзурид. Фæлæ мын хойы ад кæныс, капризуля. Мæхи дæ, мæхи, кривлякæ, недотрогæ. Уæвгæ... раст дæ... Цæмæн хъуамæ сæфой къуымты? Мæ сыхæгты усæн уый бацæгъдай йæ хъусы. Уый та сын бынат ссардзæн. Дæ фæллад уадзынмæ цу æмæ алы ницæйаг хъуыддæгтæй дæ сæр разилæд — фенад дын уыдзысты денджыз дæр, театр дæр, Мæскуы дæр. Мæ хойæ та бынтон нал фæразын. Ташкенты цæры. Цардæй тъæпп хауы, уæддæр мæм йæ дзых хæлиуæй дары. Ницы дзы дарын рагæй-æрæгмæ. Уый уыд, æмæ йын куыддæртæй кооператив сарæзтон. Йæхæдæг Ташкенты, йæ хæдзар — Терчы был. Ныр дыккаг аз йæхи дæр нæ аныхта, нæма йæм балыгъд. Æмæ йыл исчи йæ цæст куы 'рæвæра, уæд та? Дзырддаг мах не суыдзыстæм? Нæ лæгмæ исты ныхас æрхаудзæн. Уайдзæфтæй нæ ахицæн уыдзæн. Куыд ваййы, уый нæ зоныс? Уæддæр бузныг нæ зæгъы, уæддæр тыхтонайыл бафтыд. Иу хатт фæзынд йæ Ташкентæй. Уый размæ йæм телефонæй адзырдтон, демæ, зæгъын, иу дзæбæх хрустал вазæ ралас. Ам сын ссарæн нæй, базæтæй сæ ахæссынц уæйгæнджытæн сæ лымæнтæ æмæ хицæуттæ. Гæды ныхас тæригъæд хæссы. Дыккаг ахæм вазæ никæмæ разындзæн, иу хицауы фатеры дæр æй нæ фендзынæ. Йæхицæн ын ницы загътон, раппæл дзы æмæ йын йæ аргъыл афтаудзæн. Мучты... Сом дæр ын нæ ратдзынæн. Ау, мæ бирæ хæрзтæ уый аргъ не сты? Æви æппындæр ницы марынц? Æз ын сæ йæ зæрдыл æрлæууын кæндзынæн. Ныллæууыд: дæ гауыз, дам, мын ратт. Гъа, зæгъын, дæу фæуæд! Уый ныццæхгæрмæ: кæнæ югославаг, кæнæ, дам, бельгиаг. Мæстæй йæм ма амæл! Дыууæ мин сомы аргъ гауыз мын йæ хъуыры нал цæуы! Ферхæдзæн... Мæ удегасæй йæ вазæ дæр нал фендзæн, гауыз дæр. Айразмæ йын зынаргъ худ æмæ зонт кæй балавар кодтон, уый дæр дзы ферох. Ау, арфæйы аккаг дæр нæ уыдаикой? Анымай ма сæ... Цæй, бухгалтер дæ нæ аразын. Ныхас ныхасы къахы... Куы ма дын 'æй загътон — мæ фæллад уадзынмæ цæуын. Æмæ иу маст иннæйы æййафы... Æз афардæг уыдзынæн æмæ ног чингуытæй æнæхай фæуыдзынæн. Скъапп дыккаг аз афтидæй лæууы. Тагъд, дам, подпискæ уыдзæн. Дæ мадырвадæн ма зæгъ. Кæмдæр ын зонгæтæ куы уыд. Ацы хатт мæ мауал ферох кæнæд. Цы сын зонын дæуæй уæлдай? Йæхæдæг дæсныдæр уыдзæн. Бæзджындæр куыд уой, стæй рæсугъд цъæрттимæ. Нæ нымайæгмæ фæдтон Пушкины чингуы-

тæ, стæй ма Гете, уыдис ма йæм Драйзер æмæ Мопассан. Æнæхъæн хæзна, дам... Хæзнатæ цы сты, уый мах дæр зонæм, фæлæ ма дæ мадырвады хъусы бацæгъд мæ курдиат. Адæмæй худинаг нæу? Уазæг дæр сæмбæлы хæдзары æмæ дæ рæбыны иу дзæбæх чиныг ма уæд. Цæй интеллигенттæ ис уæд махæй? Стæй сæ цы сдиссаг кодтой? Чингуытæ йеддæмæ исты сты? Мах заман ахæмтæ ничиуал кæсы... О, мæрдырох мыл бафтыд. Дæс æмæ дыууиссæдз томæй рауагътой æппæты хуыздæр чингуытæ сывæллæттæн. Уæлдай æхца дæр сыл бафидин, иу æлхæд сæ бакæнин тæккæ абон дæр... Уый та дын цы ныхас у? Дæс азы дæргъы, дам... Дæс азы фæстæ мах æндæр цыдæртæ æрцагурдзыстæм, мæ хур якæнай. Кæд цæргæ, уæд цæргæ — кæд дæ къухы исты æфты, уæд абон. Æргъæвæн ницæмæн ис, цардæн' та — уæлдайдæр. Алчи дæр йæхи бæсты цæры, иу иннæмæн йæ цардæй нæ фæлæггад кæны. Ды та сæ дæсгай азтыл байуæрстай, дæсгай азтыл тауыс дæ хыз. Ма фæрæди, мæ хойы хай. Уый цытæ дзурыс? Зæнæг... Цот... Адджын сты, бæгуыдæр, дæ туг, де стæг... Куы рахъомыл ваййынц, уæд та — сæрниз. Бынтæ дæр уыдонæн кæнæм, чингуытæ дæр уыдонæн æлхæнæм, сæ цæра — уыдонæн... Ибон мыл худгæ кодтай, фæлæ дын æргомай зæгъын, ахæм хъуыдытæ мæм арæх фæзыны. Лæг — йæ куысты, лæппу — институты. Иунæгæй бад дæ къуымы. Æнкъардæй адæймаджы туг байсысдзæн æмæ истæмæй хи аирхæфсын фæхъæуы æви нæ? Театртæй зæрдæ фæцъæх, уазджытимæ дæр алы бон чи архайы? Фæлтау... æмбарыс мæ?.. Ха-ха... Лæппу, лæппу... йæхи дарын куы зонид, уæд ма ницы кæны. Фæлæ хиваст æмæ хивæнд рахаста. Кæмæй фæци, нæ зонын. Йæхи уды мæт æй ис æрмæстдæр, дæрзæг ныхас дæр дзы схауы. Æмæ уæд мæ зæрдæ фæцæйтоны. Нæ уарзын ахæм митæ, нæ сыл сахуыр дæн. Æмæ сæ дæхи хæдзары уын æмæ хъус!.. Цот ныккæндзæн? Æмæ дын æз уыдоны рæвдауын: æндæр мæт мæ нæй. Фæлтау иу сидзæр саби райс рæвдауæндонæй æмæ дын — хъазæнхъул. Фырт бинонты хъуыддаг бакæндзæн æмæ йæхицæн цæрæд. Æххуыс — кæддæриддæр. Æндæр исты? Абабау... Худæгæй та бакъæцæл дæ, фæлæ мæ уавæры куы уаис, уæд æндæр зарджытæ уасис. Тагъддæр куы араст уаин балцы. Къух ницæмæуал тасы. Денджыз, денджыз... Хæдæгай, ног шторæтæ балхæдтон. Сырхбын тар... Уæззау... нывæфтыд... Богатый вид! Кæм куы зæгъай, уæд базæйы. Æз уырдаæм не 'фтын, фæлæ нæ лæджы æмкусæгæн йæ хотæй

иуы сияхсы хæрæфыртæн уым хорз зонгæ разынд, æмæ уый фæрцы бафтыд мæ къухы. Бирæ, дам, нæ уыдысты. Æрмæстдæр цалдæр комплекты. Так что, æндæр сæ нукуы фендзынæ, æмæ дæ куы февдæла, уæд æрбауай. Цæй музейтæ-йедтæ кæныс, хион хионмæ куыд фæзыны бæрæггæнæг, афтæ. Фæлæ ныр мæ гауыз нал фидауы — мæ хойæн дæр æй уымæн лæвæрдтон. Рæсугъд у, бæгуыдæр. — сызгъæринхуыз, хур æм куы æрбакæсы, уæд цæхæртæ акалы. Фæлæ шторæтæ... Уыдон ма сауындздынæн, æндæр мæ къух уазал доны нал атулдзынæн. Æгъгъæд фæуæд! Куы 'рбаздæхон, уæд гауызæн исты амал кæндзынæн. Иу иннæйы ахсы. Гауызимæ хъуамæ пълæмбæрзæн палас дæр фидауа. Иу джиппы уагъд, иу тынæй уæфты хуызæн куыд уой, афтæ мæ фæнды. Æмæ афтæ уызæн, Зырмæхан... Нæ лæг мæ иучысыл сулæфа, йæ фæллад ссæуа, уый фæстæ та йын æз куыст ссардзынæн. Уыцы люстрæтыл куы нæ фæхæст уон, уæд мын цард ад нал скæндзæн. Хрустал, сәнæфсиры цупæлтæ æрзæбул сты, æмæ сæ цыма хуры тынтæ хъазынц, уыйау уат ныррухс ваййы. Дзæнæты хъарм райдзаст къуым! Нæ зонгæтæй йæ кæмæдæр фæдтон, æмæ мын афтæ зын уыд, афтæ... Мæ тъæнгтæ мын цыма ацагътой. Кæрæф сты, мæрддзæст, кæмæй цы ратоней, уый ссис сæ сæйраг куыст. Кæд нæ сæ люстрæ феныны тыххæй бакодта йæ хæдзармæ? Уый йеддæмæ кæрæдзийæн æгасцуай дæр æрмæст бæрæгбоны куы фæзæгъæм. Уыцы люстрæ... Туджы аргъ æй хонынц, æмæ йын æмбæлгæ дæр кæны. Мæнæ æрбаздæхон мæ балцæй, кæддæра йæ нæ лæг не ссара. Мæ мард фен, уый тыххæй Чехословакимæ ацæуын дæр æмбæлы. Фæздæгдзыдау чысылтæ цъæхбын дары, цыма йыл денджызы уылæн йæхи ахафта. Æмæ уый хурау куы стæпп кæна дæ цары бын! Цы ма уа рæсугъддæр! Зонын æй, нæ лæджы бустæтæн та кæрон нал уызæн. Сахуыр сыл дæн. Афон мын нæу? Фæлæ, мæ иунæг къона, дæ зæрдыл бадар — кæд ма искуы мой скæнын дæ къухы бафта, уæд нæлгоймаджы рæвдыдхъуагæй дар. Стæй йæ сæр цас тынгдæр рисса, уыйас сылгоймагæн æнцондæр. Уæд коммæгæсдæр уызæн, уæлдай ракъуыр-бакъуырмæ йæ не 'вдæлдзæн. Зонд амонын ын фæраз, æмæ йæ сæпп нал фехалдзæн. Саргъæй, гоппæй сæ иумæ балвæстон, зæгъыс? Æмæ уым æвзæрæй цы ис? Бинонты цард, мæ чысыл хо, цæмæй мыдыкъусау уа, уый тыххæй дзы хид ракæнын дæр бахъæуы. Стæй сусæггаг нæу, æфсинæй аразгæ сты хъуыддæгтæ иууылдæр. Нæлгоймаджы

хæдзары уазæг хонынц. Буц æй дар æмæ дæ цард дæ зæрдæйы фæндон араз... Иуæй-иутæ сæ бонтæ уыргæфтыдæй арвитынц. Сæхицæн дæр ницы æмæ адамæн дæр. Мæнæ нæ директрисæйæ цы зæгъыс? Бахус, бинонты хурхыл бахæцыд. Йæ царды хуыздæр бонтæ æмбырдты арвыста. Искæмæн зонд амонгæйæ базæронд, йæхæдæг та лæгъз дарæс æмæ хъарм хæринаг дæр нæ федта. Йæ хæдзары хуызджын телевизор дæр нæй, æгæр-мæгуыр æм телефон дæр не 'рхаудта. Йæ сыхæгтæй адзуры дохтырмæ рынчыны тыххæй. Цымæ кæд бамбардзысты ахæмтæ адæмы хъæр? Ныффæрск — фæллад уадзынмæ, дам, фæстæдæр ацæудзынæ, фæлварæнтæ исынмæ, дам, фæкæс. Куыннæ, куыннæ! Сæрдæн йæ тæккæ æнтæфы алы лæгъстæгæнджытимæ дæ былтæ тон! Дохтырæй гæххæтт æрбадавтон æмæ ныхккæуырдай аздад. Æз Рицæ-цады глассеры ленчытæ кæндзынæн, уый та уал сухумаг маймулийы цъæхахст кæнæд, йæ лæгæн грелкæтæ æвæрæд. Ха-ха-ха... Бауырнæд дæ, тæригæдæй мары. Фæлæ алкæмæн дæр йæ уд йæхи бар у. Фæлварæнтæ уыдысты æмæ ма уыдзысты, махæн та не стæгдар дæр нал уыдзæн... Æмæ дын уый дзырдтон, Зырмæхан. Нæлгоймагимæ дзыкхæй арæхсын хъæуы. Уыдæттæй-иу дæхи Душайы афæрс бахъуаджы сахат. Æртыккаг лæг ма дæ къухы куы бафтид, уæд ыл æрхæц, сулæфын дæр æй мауал суадз. Æз дæр дын ам дæн. Мæнæн мæхицæн дыккаг у, фæлæ фыццаджы кад тæры. Чи зоны, мæ фыццаг лæгдæр уыд, саджы фисынтыл амад, йæ зонд — зонд, йæ кад — кад. Аирвæзт мын, хæлиудзых разындтæн, фæлæ мыл сайд нал æрцæудзæн. Рæдыды комы... Цыдæр æхсырф æмбалы кой фæкæнынц нæлгоймæгтæ сæхæдæг. Цард скаст æмæ ныккаст у, фæзæгъынц. Цалынмæ ракæс-бакæс, равзар-бавзар кæнай, уæдмæ дæ пенси исыны рæстæг дæр æрхæццæ уыдзæн, æмæ дæ райгæ цардæн хæрзбон зæгъ... Нæ лæг ма иу хатт куы бакомид фæсарæнтæм балцы ацæуын. Йæ хъæру ма йæхимæ ис — иу дыууæ азы æнæ мæн дæр бафæраздзæн. Дыууæ азмæ хорз æхца бакусид, машинæйы фæг уæддæр уаиккой. Стæй дзæбæх пенси райсид. Уымæй кæд сразæнгард уайд, уый-йеддæмæ йæ хъус нал дары дард фæндæгтæм. Пенси та цардæн йæ растæмбисыл нымайынц. Афоныл æй райс, дæ рæбынтæ байдзаг кæн, æмæ уæд дæ зымæг — хъарм, дæ сæрд та-иу балцы арвит, дæхи машинæйы дæ бинонты къордимæ хæхтыл фæзил, денджызмæ дæ фæндаг — быгъдæг. Махæн ахæм цард, Зырмæхан, нæ фарсæй фæуыдзæн? Афтæ нæ дзырдæуыд: цард

иунæг хатт рардæуы æмæ цæрын базон, уый фæстæ дæм фæсмон куыннæ 'рцæуа æмæ дæ стыр æгаддзинад куыннæ судза... Бамбæрстай, мæ иузæрдион, мæ иунæг хо? Тæхудиаг дæн, зæгъыс? Хæлæггæнæджы хал хауаг ваййы. Ныфсытæ дын не 'варын, мæ зæрдæ дын æцæг амонд зæгъы. Хъус-ма, Зырмахан, минæвар мæ никæмæ барвыстай, ирон царды уый нæ фидауы, фæлæ бирæ ис сæрæн нæлгоймæгтæ. Дæ цæст æрæварыны аккæгтæ дæр ис се 'хсæн. Сæ иу... Нæ, уый ницы, уымæн æвгъау дæ. Дыууæ сывæллонимæ йæ йæ рæсугъд ус фæуагъта, æндæримæ кæдæмдæр адымдта. Æмæ сæ хæссын дæумæ кæсы? Ис ма ноджыдæр... Уый та цыма афæдзы хистмæ рæвдзытæ кæны. Зианджынæй йæ нæма равдæлдзæн бинонты хъуыдагмæ. Се'ппатæй бæллиццагдæр та... Æллæх, Зырмахан, мæ уд дæ фæхъхъау, æнхæлдæн зæхх фенкъуысти! Мæ мæгуыры бонтæ, мæ зæрдæ дын фехæла... Куыд мæ сабыртæ кæныс? Куы бабын стæм! Мæ сæры зонд йæ бынаты ис, фæлæ хæдзар — нал... Мæ фыдæбæттæ, мæ бирæ фыдæбæттæ!.. Ма мæ ферох кæн, æрбадзур-иу, мыййаг... Дуæрттæ фæйнæрдæм хастæуы... Чидæр мæм телефонæй дзуры. Зырмахан, алло...

— Мард æрцæуæд дæ Зырмаханыл дæр! Сахаты æрдæджы бæрц дзурын æмæ... Рæхыстæй дæ бабастой телефоны хæтæлмæ?

— Уый цавæр æвзагæй дзурыс, нæ лæг? Куы бабын стæм, мæ кæуын дæм нæ хъуысы? Зæхх фенкъуыст, йæ эпицентр цыма мах хæдзары ис.

— Хъус-ма, эпицентр, дæ хæдзар кæй судзы, уый æнæхъæн горæт куы базыдта, уæд дæуæн дæ фындз, дæ цæстытæ хизымæ уыдысты: цы та архайдтай дæ æнæхайыры къухнайы?

— Мæгуыры бонтæ... Æнхæлдæн, æмæ... аг фыццæйæ фæуагътон æмæ ссыгъд.

— Цы ссыгъд, уымæн ницы зонын. Сыхæгтæ дын дæ дуæрттæ сæттынц, ды та æндад бадыс. Мæнмæ фæдис кæнынц телефонæй, ды та дзæгъæл дзæнгæдайыл сбæндæн дæ. Сыгъдхуыс-сынгæнджытæ махмæ фæтæхынц. Дæ дуарыл гуыдыр мауал севæр.

— Уæдæ уыдон хойынц дуæрттæ, мæ хæсгæ мæрдтæ... Алло, алло, нæ лæг! Æрæвæрдта хæтæл. Алло, алло! Уый ды дæ, Зырмахан? Ныртæккæ дæр ма нæхионимæ куы дзырдтон. Хайрæджытæ у нæ телефон, æнхæлдæн. Æлайтма та демæ

сиу дæн. Зæххæнкъуыст, зæгъыс? Нæ, йæ эпицентр ам нæ уыдис. Уый дуæрттæ сæттынц сыгъдхуыссынгæнджытæ. Мæ къухна, дам, судзы. Нæ сыхæгтæ нæ лæгмæ афтæ бадзырдтой. Мæгуыры бонтæ. Фæллад уадзыны агъоммæ дыл ахæм фыдбылыз æрцауæд. Арт куы ахуыссын кæной, уæд ма-иу æрбадзур...

ЗÆРОНД ЛÆГ ÆМÆ ЙÆ ЧЫНДЗ

(Вариант)

I

Иу зæронд лæг йæ иунæг бындарæн цардæмбал æрхаста. Фыртыл йæ зæрдæ уыйас нæ дардта — йæ зонд, йæ хъаруйæ ныййарæджы дисы нукуы бафтыдта, лæджыхъæдæй мæгуырау рауад. Фæлæ хъæбул хъæбул у, æмæ йæ фæндыд, йæ чындз уæд та сæрæндæр куы разынид æмæ лæппу афтæмæй адæмы рæнхмæ куы рацауид.

Цæрынц, кæрæдзийы хъыджы нукуы бацыдысты, фæлæ сæм хæлæггæнæг дæр нæ уыд. Æмæ зæрондмæ йæ чындзы бафæлварыны зонд æрцыд: цымæ йæм цы ис бæллиццагæй? Кондæй, уындæй æххæст. Кæрдзындæттон. Фæллоуарзаг. Фæлæ фыдæлтæй баззад: бæстæ — хай, зонд — хай.

Иу бон йæ фыртæн загъта:

— Нæ сыхаг хъæумæ ныууайæм. Фенæм адæмы дæр, нæхи дæр равдисæм.

Фырт уæлдай ныхас нал загъта. Араст сты балцы. Цæуынц уæдæ цы уыдаид. Кæм хæрды, кæм уырдыджы, комæй коммæ сæ хоны фæндаг. Иу дон, иннæйы сæрты ахызтысты. Фæллайын байдыдтой. Зæронд лæг фыртмæ дзуры:

— Мæ къах мæ нал хæссы, лæппу. Бæх мын ссар.

— Кæд дæ бæх хъуыд, уæд æй нæхицæй ракодтаис, — фырт фыды зæрдæ скъахта йæ æнæууылд ныхасæй.

Ницыуал сдзырдта зæронд лæг. Сæ фæндаг та адардтой. Бынтондæр бастадысты. Иу афон та дзуры йæ фыртмæ:

— Æмбал мын ссар, лæппу.

— Уый дын Хуыцауы бæллæх! Кæд дæ æмбал хъуыдис, уæд æй нæхи хъæуæй ракодтаис, — уыдис лæппуйы дзуапп.

Лæгæй ныхас нал схауд. Бæлццæттæ раздæхтысты

æрдæгфæндагæй. Уыйадыл чындзы йæ цæгатмæ арыстой.

Æрхаста зæронд лæг йæ фыртæн дыккаг бинойнаг. Бонтæ бонты ивтой, бинонтæ а æмæ о-йæ цардысты, фæлæ та хистæр, мæ чындзы бамбарон, зæгъгæ, скарста иу заман. Нæ та барухс йæ зæрдæ балцæй, нæ айста фырты дзуаппытæ йæ зæрдæ, нæ фæдта чындзы зонд æмæ хъару йæ бындары æнæфенд ныхæсты. Æмæ та уый дæр афæндараст йæ цæгатмæ.

Хуыцауæн æртæ чырийæ фæкувынц. Æртыккаг хатт фæцин кодтой хъæубæстæ зæронд лæджы фырты амондыл. Æмæ та бинонтæн æмуд цард бацайдагъ. Лæппуйы тас бацыд. Зыдта йæ, балцы та йын æнæ цæугæ нæй йæ фыдимæ æмæ та уæд йæ амондæй фенæхай уыдзæн. Æхсæв ыл хуыссæг нал хæцыд, боныгон уæнгуагъдæй кæрты къуымты зылдис. Йæ къух ницæмæ тасыд, йæ хъуыры къæбæр нал цыд, йæ бинойнаг æм æрхатид:

— Цавæрдæр маст дæ æвдæрзы, нæ лæг. Зæгъ æй, кæд дын истæмæй феххуыс уаин.

Радзырдта йын йæ дыууæ балцы хабæрттæ, фæлæ йын нæ фенцондæр. Сылгоймаг йæ мидбылты бахудт:

— Æгайтма стырдæр хъуыддагыл нæ батыхстæ. Хъус, уæдæ... Хистæры зондæй бафæрс æмæ йын йæ фындз амæрз. Дæ фыд зондджын адæймаг у, дзырддзæугæ... Йæ фыццаг ныхасмæ йын-иу йе 'рчътæ фелвас, аууæрд-иу сæ, фæлмæн фæсал-иу сæ бавæр æмæ дæ фæбузныг уыдзæн, раст ын цыма дугъон бæх авæрдтай, уыйау.

Зæронд лæджы фырт хæлиудзыхæй хъуыста йæ бинойнагмæ, цыдæртæ æмбарын байдыдта.

— Йæ дыккаг ныхасмæ-иу ын лæдзæг ракæн æмæ та дæ бузныг уыдзæн, цыма йын фæндаггон æмбал ссардтай, уыйау.

Ралæууыд та фæлварæн бон. Бæлццæттæ нал раздæхтысты æрдæг фæндагæй. Чындз абон дæр ма йæ бинонты къордимæ фæрнæй цæры.

II

Иу заман фыд æмæ фырт араст сты куыстагур. Цавæрдæр хъал мыггаг сæ баххуырста, æмæ цалдæр мæйы мæсгуытæ фæцамадтой. Æхсæв-бон нæ зыдтой, хурыскастæй æрталынгтæм куыстой. Мыздисæн бонмæ сæ цæстытæ ныуурс сты. Цæмæй æмбæрстаиккой уазджытæ бонджын фысымты мæнгард фæндтæ?

Сæхиуыл нæ ауæрстой, уыдон та сыл хинæй разылдысты.

Мæсгуытæ амад фесты. Мыздыл уæддæр ныхас нæй. Цæмаей кусджытæ сæ улупайыл ма сдзурой, уый тыххæй сæ гæнахы бакодтой. Дывыдон арты бахаудысты — бадынц гуыдырæвæрдæй, боны рухс нал уынынц.

— Гал амарæггаг — хъуг, — загъта фыд.

— Нæ раны стæм, дада, — батыхст фырт дæр.

— Бон цæуы æмæ йемæ фарн хæссы.

Фырт æнхъæлмæ кæсы фыды уынаффæмæ. Зæронд лæг фестад, мæсыджы дуар дурæй ныххоста. Се 'фхæрджытæй иу фæзынд.

— Мæсыг амад нæма фæци. Æгуыст нæ цæмæн фæкодтат? — загъта фыд.

— Куыд нæма фæци амад? Мах ма йын йæ куывд дæр куы бахордтам, — худы мæнгард лæг.

— Уæ бар уæхи, фæлæ уæм фыдбылыз æмхиц ма разынад.

Хъал фысымтæ хорзау нал фесты, гæнахы дуæрттæ байтыгътой.

— Нæ барæн нæхимæ баззад, æмæ йæм искæй арвитут. Чындз уын æй ратдзæн. Нæ куыст æххæст фæуæм. Мыййаг, мæсыджы къултæ раст амад куынæ рауайой, уæд бацарæфтыд уыдзыстут.

Ницыуал загътой фысымтæ. Дыууæ лæджы арвыстой æххуырстыты хъæумæ, сæхиуыл та сын дуар бассыдтой. Сæ фæнд айвыны зонд сæм нæ уыд.

— Лæгдинад бæласыл нæ зайы, — бахудт зæронд лæг æмæ йæ фыртмæ бакаст. — Адон къуымæлы къус куы радтой адæймагæн, уæддæр æм сæ кæрчыты ракæндзысты. Фæлæ сæ хин сæ хъуыры фæбаддзæн. Уыцы хæрæг атылди. Капекк сечкæйæ чи акъуыра, уымæн нæ батайдзæн искæй фæллой.

Мæнгард бонджынты æрвыст лæгтæ фæзындысты мæсгуытæ амайджыты хъæуы. Хъæугæрон фембæлдысты дондзау чындзыл. Сылгоймаг фæндаг радта уазджытæн, йæ къæртатæ æрæвæрдта, йæ сæр ныллæг æруагъта — æгъдау афтæ амыдта. Уый фæстæ сæ хорз суазæг кодта. Æнæвдæлон уыдысты, фæлæ даргъ фæндагыл бафæлладысты, æмæ æхсæв хъæуы баззæдысты.

Уазджытæ дзæг фынгыл фæбадтысты фысымты сыхæгтимæ. Сидт сидты фæдыл уагътой. Нозт æмæ сыл хуыссæг тых кæнын байдыдтой. Чындз йæ сыхæгтимæ æнæхуынд уазджыты сæ мæсыджы бафснайдта. Йæхæдæг хæдзары зилæнтыл фæци.

Рацыд иу цалдæр боны. Мæнгард бонджынтæ сæ бæлццæтты

агурæг фæфæдис сты. Ракъах-бакъах æмæ сæ дæлгоммæ ны-
хасыл бафтыдта Хуыцау. Сæ къухы куы ницы æфтыд, уæд
æргомæй бафарстой:

— Цы фесты нæ адæм?

— Нæ бæлццæттæ кæм сты, уæ бæлццæттæ дæр — уым, —
дзуапп сын радта кæрдзындæттон чындз.

Дыккаг бон зæронд лæг æмæ йæ фырт сæрагасæй сæ мыз-
димæ сæмбæлдысты сæ фæрныг хæдзары.

ЦЫППАРРÆНХЪОНТÆ

* * *

Æвæлмон цардæй дæ цъæхдæндаг,
Æргъом хæссинай федтай сæфт.
Цы рындзыл аскъуындзæн дæ фæндаг?
Кæм фæуыдзæн дæ рог тын уæфт?

* * *

Гуаджы уындæй разилы дæ сæр,
Аууæттæ лыстæг къахдæфтæй ссæндыс.
Чи фæрæзта тугдзыхтæй дæссæн,
Уымæ та фæкаæсын дæр куыд уæндыс?

* * *

Дзуары бын дæр не суадздзæн былалгъæй
Сусæг хъуыды — ма йыл кæн дызæрдыг!
Иу къухæй дын дардзæн маргджын залгъæд,
Иннайæ та æргæвддзæн дыгæрдыг.

ЧИДÆР КÆМÆНДÆР ЗАГЪТА...

Хох комæй фидауы, ком мæсыгæй, мыггаг та лæгæй.
Лæгау лæгыл йе знаджы дзуар дæр ауды.
Мардæй дзуарæй уæлдай нæй, æмæ ныл хæрзаудæн кæнæд.
Дæ къах куы нæ бæзза, уæд æй дæ цырыхъхъы аххос ма кæн.
Сау лæг йæхи сæууон мигъыл фæдзæхсы.
Куывдæй лæг мæгуыр нæ кæны.
Хур скæсы кусæг лæджы армæй.

Доныл ссад куы нæ ныккæнай, уæд бæзджын нæ кæны.
 Арв дæ ныццавта, уæд цоппай кæн.
 Дæ сæр дын хæрдмæ ныддасдзæн.
 Ёрфыгæй бындзытæ суры.
 Бирæгъдзуаны тæрхъус æрцахста.
 Хърихъупп дæр ын булæмæргъ свæййы.
 Ёдылы ихдзагъдмæ дæр кафгæ фæкæны.
 Хуылыдз лалым басдæрдзæн (нозтуарзаг).
 Мардыл кæуаг чи у, хъæргæнæг дæр уымæ дзурæд.
 Йæ пец кæцырдæм æвæрд у, уый дæр ничи зоны, искæй куыв-
 ды та сгуытæ сæтты.
 Хуыцауы коймæ табу кодта, хицауы коймæ оммен дзырдта.
 Даргъ бадт æмæ цыбыр ныхас уарзта.
 Хосгæрст æртæхджынай фæкæрдынц.
 Дугъон дæр чыллипгæнаг байрагæй рауайы.
 Кау ныллæгдæр кæм ваййы, куыдз дæр уым фæгæпп кæны.
 Фæззыгон бындз хæцаг у.
 Цола лæг æмпъузæнæй уæлдай нæу.
 Дзаг фынджы уæлхъус изгард уазæг æнхъизæн свæййы.
 Бадтхалæг — хыссайы æнхъизæны халдих.
 Кæстæрæй дзæгъæлдзых къæбылайы райд фæзмы.
 Фæлитой фæсмойнаг ваййы.
 Хонгæ кафтмæ дзæгъæлкъах уазæг нæ арæхсы.
 Ёгънæг кæнæгыл сæхтæг æфты.
 Дугъы хæрджыты дæр фæуадзынц.
 Хосдзауæн хъæсдарæджы зæлланг удæнцой хæссы.
 Уæгъдидонæй чи цæры, уый дзæнæтмæ фæндаг не ссардзæн.
 Кадыл мæлæг Сæнайы цъуппæй никуы ракæсдзæн.
 Хъыримаг топп æрмæстдæр къулыл ауыгъдæй федта.
 Фæндагсар Уастырджийæн кæркхъус дæр фæкувы.
 Бынмиз дæр Ныхасы бадын уарзы.
 Кæйдæр фæсарц бадгæйæ хæрзиуджытæ домдта.
 Симгæ-симын дæр йæ къах къуырдта.
 Йæ мæкъуыл уыгæсæй стырдæр никуы уыд.
 Йæ уардоны цалхы хъинцæй хъæуы куыйтæ ныффæсус сты.
 Зарæг сисын нæ фæрæзта, хъырнын та йæ сæрмæ нæ хаста.
 Бынаты хицауæн æрмæстдæр йæ къанторы куывта.
 Зылындзасты дæр рæстдзæвин уæвын фæнды.
 Сыгъдæгзæрдæ адæймаг кæл-кæлæй худы.
 Уæрццы былдыхъмæ зæрдæхæлд фæци.

Уасæджы уастмæ йæ нывæрзæн айвы.
Уæлауыл цæрджытæ Барастырæн лæгъстæйаг сты.
Хæрзгæнæг хæрзæмбæлæгæн — йæ хъузон.
Цъынайы сæрæй йæ фыны ракаст.
Кæсагмондагæй дон-дон згъордта.
Фырдытæй баруад æмæ йæ уд систа.
Фидар кау тасаг уистæй бийынц.
Æфхæрд адæймаг тæригъæдгæнаг ваййы.
Мады зæрдæ — цæстæй уынагдæр.
Сынты уæлхъус никуы дзырдта — мардмæ фау хæссын нæ
фæччы.
Кувæггагæй-иу йæ тыппыртæ суагъта.
Дурæй сæхтæг кæны, хъæдай — æгънæг (æрмдæсны).
Къудзи, мæнæ дын мæ лæвар (дзæгъæл гæрах, хъуыддаг).
Мæ цæсгомы æнцъылдты куы ныххаудзынæ (зæронды
уайдзæф æнадомд кæстæрæн).
Иу сыхы куыйтау æрбамбырд сты.
Уæ хæдзары хъæргæнæг макуы райгуырæд.
Æгъдаумæ æфстау агурæг макуы ацæут.
Рувасæн егæрттæ йæ хъоргъ куы ссарынц, уæд йæ цæрæнуат
айвы.
Мах стæм малæты цот.
Хæрæджы куыст фæкодта æмæ куыдзы мард акодта.
Ирон зæххыл цæуынмæ ма зивæг кæн.
Æвзæр халон йæхи тоны.
Æнамонд ныфсджын ницæмæн хъæуы.
Мæ ахсæн дæр мæ дзыппæй уæлдай нæу.
Рæвдздæр змæл — дæ костылтæ нал кусынц?
Сау лæг кæрдзынæй нæ сомы кæны.
Хур иуæй-иу хатт къутæры бынмæ дæр бакæсы.
Кæд хонæг дæ, уæд тæбыны хал дæр нæ аскъуындзыстæм.
Халон, дам, мыд хордта æмæ йæ базыртæ ныппака кодта.
Цъиу йæ тоныны аргъ дæр нæу, йæ расур-басур та — йæ уæлдай.
Ауæдзы бын фæкодта махсымæйы дурын.
Маймули дын афтæ: дæхимæ ма бакæс!
Лопъо сæр дæр кæддæр сæрвасæн дардта.
Хурæй йæхи æмбæхсы, мигъæй йе сæфт уыны.
Къуытты дæр ма кафгæ-кафын базары.
Йæ бинонты дæр къуымæлдзæфæй уарзы.
Сомыгæнаг фæдисонæн нæ бæззы.

Фырдыхы æвзаг кæрддзæмы фидауы.
Гæдывад лæг раст ныхасæй суртæ кæны.
Йæ фыруæзданæй иу сыкъа дæр никуы аздæхта.
Мæрддзæст йæ цалхыдзагæй рæдау вæййы.
Æххормаг сырды йæхи балæн дæр нæ бары.
Цумагæнæг хæлиудзыхæй баззад.
Марды чырынæн дæр ма схъисджын фæйнæг радта.
Дзæнгæрæджы зæлланг дæр æй аргъуанмæ нæ басайдзæн.
Адæмы тæригъæдæй зæхх арæхдæр æнкъуысын байдыдта.
Идонуагъд бæх ныллæг айнагæй дæр асхъиуы.
Йæ фырхъалæй къуыппытæ æмæ дзыхъхъытæ дæр нал æвзары.
Уайсадæг чындз — фæлурс мæйы халдих.
Кæддæры хицау зианмæ цæуаг вæййы.
Æгуыст хицау цингæнаг вæййы.
Мулкдзаст лæгæй зæрондæй дæр зонды ныхас нæ фехъусдзынæ.
Зондамонджыты арæх бæсты сæфт сайы.
Цъæх цухъхъа иронгæнæг нæу.
Æнæфсарм кæстæр фыдгæнæгæй рæзы.
Ныййарæг цъиуджын карчы куы фæзма, уæд йæ цоты сафы.
Хъæрæйдзурæгæй æдылы хъусæг дæр дардмæ лидзы.
Кадымæлæгæн йæ ном æмæ йæ кад йемæ бавæрынц.
Хъæддзау хæрисджын къуылдымы йæ фæллад уадзы.
Иуæй-иуæн йæ цырт йæ номæй бæрзонддæр сисынц.
Хуыцауы лæвармæ фыдгæнæг дæр бæллы.
Норст цæхæрæй пиллон арт сирвæзы.
Бонзонгæ ивылд доны сæрты дæр ахизы.
Мулкджыны мæрддзыго бæзджын вæййы.
Æнæфæсал æрчъи — æрчъиаджы гæбаз.
Куыдзы рæйаг куыйтæм у каджын.
Бæрæзейы нæмыг балцмондаг маргъæн — йæ хуыздæр
фæндаггаг.
Мадзура адæймаг хиваст æмæ мæстыгæр хæссы.
Гуыбындзæл æфсисæй тæрсы.
Сау къуымбил дæр къуымбил у.
Цыбыр фæндаг дæр цæуинаг вæййы.
Искæй дзуарæн дæр кувын æмбæлы.
Æнæ цæфхадæй дугъон дæр фæкæлы.
Хæцæнгарз йæхи хицауыл дæр фæваст уыдзæн.
Кусæрттаг цыргъагæй стъæлфы.
Æууæнкхор хæлары омдзæгхорæй æгаддæр хонынц.

Саузæрдæйы арфæ бæлццоны фыдвæндаг кæны.
Дæлимонты симды йæ къахыфындзтыл фæкафы.
Уæззау хæрды дæр йæ галты дугты уадзы.
Оцани хæрæг йæ хицауы фæзмы.
Чъынды лæг хъæхъхъаг куыдз дары.
Йæ кæрдзын цæхæры бын дæр хомæй баззайы.
Уасæджы уастмæ дæр уæнгрогæй сиры.
Хъузонагур Асыйы дæр балæудзæн.
Аргуыдан æмæ Гандзайы нæма басгæрста.
Хъарсы фидарæн йæ къулы æнцой дæр никуы лæууыд.
Хъæргæнæг чи арвита, уый хонæджы сæр дæр бахъæудзæн.
Æвæлмон хъæддау доны ивылдмæ фæбæллы.
Сир дæр ын дзыккайы ад кæны.
Æнæзивæг саби — фыдыфыды лæдзæг.
Тæдзынæгæй цыхцырæгмæ дæр йæ былыцъæрттæ хордта.
Æзæзгæнæг цуанонæй уæрцц дæр нæ тæрсы.
Хус уисæй кау не сбийдзынæ.
Сæрæнгуыр дæр барæг нæ хидыл дæр йæ сæпп нæ халы.
Къуту бийынмæ магуса дæр арæхсы.
Куырдуаты бадæгæн йæ зарæг хъарæгау азæлы.
Дзæгъæл цоппайæ байрадджы фыдæбон пайдадæр вæййы.
Цæссыг чи никуы æруагъта, уый хус тихалæгæй уæлдай нæу.
Сылыæфсисæй гутондар ауæдз халы.
Тæппуд лæг йæхи мæсыджы аууон æмбæхсы.
Къуымых хъамайыл саби дæр не 'рвæссы.
Цæвæджы састæй дæр ма фистонджын кард куы рауайы.
Йæ æрчъитæ дæр кæйдæр галдзармæй хуыд сты.
Фæсус хъæлæсæй цъæхснаг зарæг нæ сисдзынæ.
Мады цæссыгæй фæндырдзагъд аскъуыйы.
Хърихъупп дæр фæндарастæн фæкувы.
Цумайæ тæрсаг фæсмонгонд уыдзæн.
Æдзæрæг хъæуæн чъирикувæгæн бæззы.
Арс мыдыбындзыты фыдæбонæй сомы кæны.
Фынайæгуыр дæр аргъæуттæм хъусын нæ уарзы.
Хъæбæр нозты уацайраг хуры скастæй йæ сæфт уыны.
Зиууæттæн сæ куывды бадын уарзта.
Тæригъæдджын аргъуанмæ зæрондæй цæуын байдайы.
Хъыбылы хъыллист дæр кæйдæр скъæты фехъуыста.
Хуыскъастæу лæг, дам, мæлдзыджытыл-худти.

Йæ зæронды бонтæм омменгæнæгæй фæцард.
 Йæ цæргæцæрæнбонты мæнæуы куырис дæр никуы бабаста.
 Цæлуарзагæй куыройы къæсæрыл никуыма бахызт.
 Тылаттаты Чермен æмæ Хетæгкаты Къоста дæр кæвдæсы
 райгуырдысты.
 Хиппæлой кæсагахсæг æнгуылдар-дзывылдары кад нæ тæры.
 Хицауы амонд къуылых бæхыл бады.
 Сæгъы гæпп кауы сæрты олимпийаг æнтыстыл ничи нымайы.
 Йæхи сомбонмæ дæр кæйдæр уæны каст.
 Стуры уæны кæсын нæ зыдта, афтæмæй адæмы хъысмæтыл
 тæрхæттæ хаста.
 Раст ныхас йæ дзыхæй никуы схауд æмæ тæрхонгæнæджы
 мызд иста.
 Хæсты заман сапон æууылдта, хæсты фæстæ та хæрзиуджыты
 номхыгъды йæ ном агуырда.
 Уынгæджы бонты сæны боцкъайыл бадт æмæ йæм афтæ каст,
 цыма Иссæйы æфсæдтимæ знаджы ныхмæ бырста.
 Мидбылхудт йæ зæнæджы зæнæгæн дæр хæлæг кодта.
 Куыйты рæйдмæ-иу фæсдуар амбæхст.
 Цъæх нартхор æнхъæл зыгуымы голлаг рогæн хаста.
 Хæйрæджыты æхсæв нæфæтчиаг гал æргæвста.
 Бæгæныйы къус чъизи къухы нæ фидауы.
 Æгæргæнæг æвдадзы хосæй дæр афæлдæхы.
 Хоргалмы уындæй дæр йæ гæндзæхтæ цæгъды.
 Уæдæгонд усгурæн къуытты минæвар æмбæлы.
 Сохъхъыр слестгæнæг нывыл хъуыддаг дæр фехалдзæн.
 Сæлавыр йæ къæдзил рувасæй æвзæрдæр нæ тилы.
 Дзæнгæрджыты илæлæймæ дингæнджытимæ фыдгæнæг дæр
 рабады.
 Абырæгыл сахсæн сызгъæрин доны тылд хъамайæ хуыздæр
 фидауы.
 Мигъы цъупп дæр ма тæрккъæвда расайы.
 Галиузонд адæймаг дыууæ къахæй чиуы.
 Къуыдипп лæппу миты рагъыл дæр хæдбынты кафы.
 Хæххон цæргæс Цæгатаг полюсы дæр фысым ссардзæн.
 Сырхфарс фæткъуы дæр кæлмхæрд разыны.
 Сиргæ-сирын йæ ком ничи ивазы.
 Æгæр зонджын дæр æдылы митæй хызт нæу.
 Даргъ фæндагæн йæ уæрх нæ барынц.

Сабыр дзыхы дзырд кәләнгәнәджы дәр бадомы.
Рәстуд уәларвмә асинтә әвәры.
Хәрзгәнәг хәрзаудынай нә фәлмәцы.
Уәләуыл адамы хәәр не 'мбәрста, йе 'цәг дунейә кәд
рәстаудән кәнид.
Сыхаджы зәххәй ардхәрәг мәрдыл афты.
Хәстмондаг адәм әлгыстагәй цәрыңц.
Ләгсырдәй фыдгәнәг гуыры.
Давәггаг мулк фарсыл нә хәцы.
Сыхаджы хор әмә фосәй бынтә нә чындауы.
Топпы дзыхәй ләбураг дзуры.
Ләгмар хәәддаг сырдай тәссагдәр у.
Динай маргджын хотых аразын — фыдракәнд.
Уыцы дзыхәй кәрдын куыд хәрыс? (Фыддыхән).
Тулән цәхдоны хуызән сты йә цәстытә.
Мулкдзаст мәрдытәм хәстәгдәр ләууы.
Фаухәссынай афсис нә зыдта.
Фаухәссәг йәхәдәг — фауинаг.
Сайәгой, фәлывд, әппәлой, мәнгарды дины чингуыты бын
куы банордай, уәддәр тәригъәдджынай баззайдзысты.
Әрәджиауы фәсмонгәнәгәй әцәг уырнәг нә рауайдзән.
Хуыцауы рәстад дә туджы сабибонты куы нә ахъара, уәд
дә куывд дәр ницы әмә дә ләгъстәтә дәр.
Бон-сауизәрмә базары адамы сайдта, изәры та дзәг фынджы
уәлхъус Хуыцауы хорзәхмә куывта.
Адамы хардзәй хәрзгәнәг басгуыхт.
Ләвархъом давәг давәгәй баззайдзән — йә уды хәрзтәй
нә раппәлдзән.
Дзуары бын хуыснәг дәр рәбинаг свәййы.
Змәст рәстәг фыдгәнәг йә тәригъәдтә искәй әккой самайы.
Фыдгәнәг сомыгәнәг вәййы.
Раджы чи ницы уыд, уый ныр дәр ницыйә баззад йә әхцайы
голлагимә.
Фырдырд нә рәстәгәй әгаддәр никуыма уыдис.
Тохы зарәгән тәппуд дәр фәхъырны.
Хәләггәнәг мәлдзыгмә дәр зулцәстәй кәсы.
Алы куыдз дәр йәхи хәләсәй рәйы.
Куыдз дәр ма йә сыхы куыйты сәрыл рагәпп ласы.

Куыдзау рæйаг, хæрæгау оцани, цæф сырдау лæбураг, зонд-амонинмæ — гæппæввонг.

Уæлбикъон йæ фырхъалæй хъайла цæгъды.

Иуæй-иу уафсы бын абырынмæ дæр арæхсы.

Ницæйаг лæг дæр йæ мард хорз лæджы фарсмæ баныгæнын фæдзæхста.

Уæгъдидонæй цæрæг дæр йæхи сæрибар лæгыл нымайы.

Иутæ æгъдау дæттынц, иннæтæ та æгъдауттыл дзурынц.

Æрмæст лæгау лæг æмæ хæрзгæнæг фидауынц иударонæй.

Алчи дæр йæхи мады кæрдзынгæнаг хоны.

Йæ фыды кард фæцъортт ласта — йæ фыды æгъдауттæ кæны.

Донмæ æввахс чи цæры, уый ленк кæнынмæ дæсныдæр вæййы.

Хорз чындзытæй æфсинтимæ чи цæры, уыдон лæгты амонд-джын хонынц.

Царв æмæ мыдау — кæрæдзийæн адджын.

Кæрдæг æмæ фæсалау сæмхæццæ сты хæрмуд царды.

Ардбахæрдæн лæгдзинад хъæуы.

Æнгом бинонты къæсæрæй фыдзонд нæ рахиздзæн.

— Куыд дæ? — Къæсхуырай (мæллæгæй) сойджын (фиуджын).

Хърихъуппау тахаг æмæ амалджын.

Бæрæзейау хырызхъæд æмæ æгад.

Магуыры зæрдæ фæрвсугæй дæр барухс вæййы.

— Мæнæн картофы килæ къуыриваг кæны.

— Æмæ йæ сдæргæ фæкæныс?

— Хъапхай æмæ уæздан чызгæй цы хъауджыдæр ис?

— Хъапхай йæ буар уæй кæны, уæздан чызг та йæ зæрдæ.

— Рацарæзт Ирыстоныл куыд фæзынд?

— Фæзынд нæм миллионертæ æмæ магуыртæ.

Фидауынмæ хъамалвæстæй ничи фæцæуы.

Авдæнæй чырынмæ — адæймаджы цардвæндаг.

Куыройдзау æмæ дондзау хæдзары дарджытæ сты.

Фæныкгуыз дæр фæдисоны кадæй цæры.

Æнæцæфхад бæхыл хæрджыты дугъы дæр нæ рамбулдзынæ.

Дæлимонтæн уалæуыл кæнгæ æфсымæртæ бирæ ис.

Чындзæхсæвы йæ мондæгтæ суагъта æмæ хистмæ араст йæ тыппыртæ уадзынмæ.

Кад æмæ намыс фыдæбонгæнæджы фæдыл зылынц.

Сергей йæ мад Надиямæ.

Сергей æмæ йæ бинойнаг Анстæ.

Дада Сергей әмә чысыл Хетәг.

ЛИТЕРАТУРОН ЭТЮДТÆ

СÆРИБАРЫ ФИДИУÆГ

Тохы равзæрд, тохы рæзыд нæ литература. Йæ хуыздæр минæвæрттæ уыдысты рухстауджытæ, ирон æвзаджы зæрингуырдтæ, рæстад æмæ сæрибары хъæбултæ. Алчи дæр сæ загътаид: «Æз цагъайраг нæ дæн, æз нæ хæссын къæлæт».

Нæ историйы революцион цаутæ æмæ сæ архайджыты кой былалгъæй, зулдзыхæй чи скæны, уый фыдракæнды маргæй фæхъæстæ ваййы, æмæ йын Хуыцау уæд тæрхонгæнæг.

Къостайы фæдонтæ Брытъиаты Елбыздыхъо æмæ Гæдиаты Цомахъ, Нигер æмæ Беджызаты Чермен, Хъуылаты Сикъо æмæ Ёбаты Шамил адæмы сæрвæлтау сæ цард нывондæн æрхастой æмæ сæм табу кæнæм. Æмæ кæуылты æххæссыд сæ зонд, куыд арф æмæ рæсуг разындысты се сфæлдыстады гуырантæ, куыд тыхджын, куыд бæрзонд æмæ хихуызон уыдысты сæ цъæхснаг хъæлæстæ, сæ курдиат æмæ дæсниад!

Уыцы диссаджы фæлтæры стыр поэतिकон Ныхасы рæбинаг уыд Токаты Алихан. Йæ цыбыр цæугæ цард, йе сфæлдыстад Ёрфæны фæд ныууагътой адæмы зæрдæты. Арвы къуымты фæзылд, тæрхоны лæгты 'хсæн ссардта аккаг бынат, ног цардарæзтады мæсыгыл дур дурыл æвæрдта, ног дуджы поэзийы æнæстæрст фæндæгтыл æдæрсгæ лæгæрста.

Поэт æй йæхæдæг куы загъта: «Æз зонын тæхын уæларвмæ, дзурын зæдтимæ, хъазын стъалытимæ, æз тæхын уæларвмæ. Æз зонын хауын дæлдзæхмæ, хъусын æнæбын дæлдзæхы мæлдзыджыты зарын, æз ныххауин дæлдзæхмæ».

Уыцы хъуыдытыл амад у йæ сюжет «Цыкурайы фæрдыг»-æн дæр.

Уæларвай дæлдзæхмæ айтыгътой сæхи лирикон хъайтары хæтæнтæ, фæлæ нæ фæдзæгъæл æгæрон тыгъдады, ницы фесæфта зæххон адæймаджы миниуджытæй, царды гуылфæнтæй фæсвæдмæ нæ ахызт, удæгас хохагæй баззад йæ утæхсæн æмæ йæ бæллицтимæ, йæ мæстытæ æмæ ныфсимæ.

Иу барæнæй никуы барста Алихан йæ рæстæджы дудгæ сагъæстæ, фæрсай-фарсмæ, ныхæй-ныхмæ-иу æрæвæрдта фæйнахуызон мидис кæмæн ис, мифологийы æмæ æрдзы ахæм фæзындтæ, цæмæй æххæстдæрæй равдыстайд йæхи зæрдæйы уаг, йæ миддуне. Рухс — талынг, бон — æхсæв, хур — тар,

уарзт — фыдæх, кæнæ хæрам, зæд — хæйрæг, дзæнæт — зын-дон, уæларв — дæлдзæх...

Арæх пайда кæны поэт сау ахорæнтæй — сау зæй, сау зæхх, сау ком, сау хох, сау мигъ, сау цæссыг, сау дур, сау аз, сау сæг, сау зæрдæ, сау мигъ, сау сынт, сау лæг, сау маст...

Алихан нывгæнæг уыд. Аивæдты академийы ахуыр кодта. Куы рацардаид, уæд канд стыр поэт нæ уайд, фæлæ ма нæм фæзындаид стыр нывгæнæг дæр. Æмæ йæ уыцы курдиат дæр фæзынд йæ поэтикон сфæлдыстадыл. Нывгæнджытæ куыд дзурынц, афтæмæй сау ахорæн у ахорæнтæн сæ уæздандæр. Кæддагыл сау ахуырт бæзджын фæд ныууадзы, уый фæстæ йыл цæхæртæ скалынц иннæ ахорæнтæ дæр. Мæнæ сыгъдæг сау мæрыл дидинджытæ цыма райхæлынц. Уый иу. Иннæмæй та, талынг комы сæгдзыд къæсы уазал æмæ стонгæй чи баруад, уыцы мæгуыр хохаджы фыдцæрдтытæ æндæр джиппы рауадзын, йæ тæригъæды бацæуынаы уæлдай нæ уыд. Уый та йæ сæрмæ никуы æрхастайд, йæ риуы революционеры зæрдæ кæмæн тæлфыд, уыцы поэт.

Лирикон хъайтар цыма хъарæгыл фæцахуыр, фемæхсы йæ цæссыг, йæ сагъæстæ фæдзуры кæуындзастæй. Саугуырм уыг дæр амондхæсджытæн сæ кæрæтты дæр никуы ауад. Йæ дзыназынаы адæймаджы тухийæ мары. Цы чындæуа, цæмæй цардæуа? Ныфсæй. Бæллиццæй. Тохæй. Къуырдзæвæнаы æнабон тæрсы. Нæй йын, нал ын ис быхсæн!

Фынтыл дæр йæхи арæх ныффæдзæхсы Алиханы поэзийы хъайтар. Фынтæй хъал нæу, мыййаг, стæй цæмæй йæ зынтæй фæрвæза, уымæн сыл афтæ æнувыд не сси. Ис сын бæлвырд нысаниуæг — свæййынц хъайтары миддунейы айдæнау, тыхст заман та — æвдадзы хос, ома символикон хуызы сты æцæгдзинады халдих, рæстмæйы хъуыддæгтимæ баст, тынгдæр та — уарзондзинады арф æнкъарæнты ирд æвдисæнтæ («Уарзоны фын»). «Хъæды фынтæ» сæ фыраив, æнакъæм нывæфтыдæй цыма кæлæнгæнæджы армдзæфæй фæхайджын сты — цæстыты раз слæууынц амæй-ай рæсугъддæр æрдзы нывтæ. «Фарны фын»-ы дæр азæлы цины зарæг, хуры хъармæй æфсæст адæймаджы сæнттæ уæнцой дæттынц рæвдыдхъуаг хохагæн.

Фарны фынтæ дзуры

Сусæгæй нæ хъæд.

Дардмæ зынтæ суры

Заргæ зæрдæ-зæд.

Худгæ хур нывæнды
Тар хъæды тынтæ.
Тар зæрдæйы 'рфæнды
Фенын та фынтæ.

«Мæн сызгъæринтæ нæ хъæуы», зæгъгæ, уыцы æмдзæвгæйы лирикон хъайтар кувы æртæхмæ, цæмæй æрхауа зæхмæ, бæстæ цъæх-цъæхид адара, æмæ та уæд «фæлмæн тынтæ зæрдæ зардзæн уалдзыгон æхсæв». Цыкурайы фæрдыг куы бафтыд йæ къухы, уæд дæр ууыл цин кодта: «дзæбæх кæны фыдниз», уымæн æмæ «уый зоны рис». Сæххæст йе стырдæр бæллиц: «Æркалдзынæн нæ зæхмæ Рухсæй тын... Дунетыл таудзынæн рæсугъддæр фын». Рухс æмæ фын æмдыхæй сиу сты царды хосау.

Царды ис хæйрæджы амæддæгтæ, марг сойæн чи дары, хæцаг калмæн чи кувы, ахæмтæ. Уымæн афтæ арæх кæны поэт йе 'мдзæвгæты марг æмæ мæлæты кой. Ссары сын æнахуыр эпитеттæ — рухсдæттæг марг, æнæмæлгæ мæлæт, марджы рухс. Мæлæтыл ма зарæг дæр ныффыста. Цæмæн кæны поэт сæ кой? Æвдисы йæ вазыгджын дунæмбарынад, æмбары, зæххыл рæстдзинад карз тохы кæй фæуæлахиз уыдзæн. Уымæн расидт тох мæлæты ныхмæ царды сæраппонд, цæмæй не 'взаг къуымых мауал уа, нæ фæндаг — къуындæг, нæ алыварс та — тархъæд («Уæууæй») цæмæй нын нæ бæстæ мауал уарзой «уазал, стонг æмæ мæлæт» («Талынгæй райгуыргæтæ»), цæмæй нæ хохы мауал хонæм «сау цæссыджы 'ртах» («Хох...»). Цæмæй нæ зæхх мауал стула марджы («Хæйрæг»).

Афтæ æмбары поэт царды мидис æмæ ардхæрæгау зæгъы: «Фыддæр фыдæнæн нæ зæххыл тауын мæ цард» («Хатын æз хæхтыл»).

Фыдæхы азар басудзы адæймаджы тæккæ зынаргъдæр æмæ адджындæр æнкъарæн уарзондзинады дæр. Поэт æй хоны «æнæтаригъæд маст», «зæрдæуынгæ дзæнæт» («Фыццаг фæкасты уарзт»). Кæд йæ «зæрдæ фырцинæй фыхти цыма аджы», уæддæр зæгъы: «дæу уарзын у карз зын». Æвæццæгæн уымæн æмæ хæрам æмæ маст незамантæй нырмæ æмдзу кæнынц уарзæгой удтимæ, цардхалджытæ сæ къæхты бын ныссæндынц æрыгæтты сыгъдæг æнкъарæнтæ. Ныккæлы туг. Æдзардæй мæрдтыл бафтынц хуры тынау рæсугъд чызджытæ æмæ лæппутæ.

Стыр уарзондзинад цы бæллæхтæ расайы, ууыл арæх ваййы поэты сагъæс. «Бауарзтой, бауарзтой тынг лæппу 'мæ чызг», фæлæ сæм мæлæт гæппæввонгæй бадт: «Баныгæдтой сæ кæмдæр сых». Хуыздæр амонд не ссардтой, «Уад», зæгъгæ, уыцы уацмысы хъайтартæ дæр. Сыстад уад. Адæм цагъды кæнынд. Лæппу пиллон артæй раскъæфта йæ уарзоны, фæлæ хъысмæт æгъатыр разынд.

*Мардæй ссардтой кæмдæр
Уарзæтты багонд хъæбыстæй.*

Ирæды хъадамантæй фервæзын алкæй бон нæ уыд, æмæ-иу кæстæртæ мæрдтыбæсты ссардтой удæнцой («Ингæн», «Тыхлæвæрд»). Маргæвзаг дæр хатыр нæ зыдта, æмæ-иу аскъуыд уарзæтты æмулæфт («Уарзæттæ»). Нæ поэт кæуинагыл йæ цæссыг згъалы, амондагурагæн та хæрзгæнæг ваййы. «Мæ худт, мæ уарзт, мæ цин фæфылдæр», — кæсæм «Уалдзыгон цин»-ы. «Зæрдæ феуæгъд мастæй», — фыста «Фиалкæ»-йы.

Царды талынг къуымтæ ныррухс ваййынц, поэт-цырагъдар адæймаджы уæлхъус куы февзæры, уæд.

*Рухс дæн, Рухс дæн æз, Мæнмæ ды кæс,
Уæ зæххон лæг!
Хæсс дæхи. Дæхи мæнæй ды хæсс..
Æз дæн хонæг.
Арвæй тын нывæндын æз зæхмæ.
Зæхх у талынг.
Систон æз мæхи зæххæй зæгъмæ
Тынтæ калын.*

(«Арвы тын»).

Нывгæнæг кай уыд Алихан, уый йæ поэтикон сфæлдыстадыл дæр гаккæвæрдæй зыны. «Рох мæ нæ кæны мæ райгуырæн бæстæ», «Мæ зæрдыл ма лæууынц», — афтæ зæгъы йе 'мдзæвгæ «Райгуырæн бæстæ»-йы, æмæ дзы цы нæ ферох, йæ зæрдыл цы бадардта, уыдон равдыста удæгас нывтæ-пейзажты. Ахорæнтæй сæ кæттагмæ куы бахастайд, уæд нæм абон уайд нæ хæхбæсты панорамæ, нæ фыдæлты царды аивадон азфыст — æмдзæвгæйы алы рæнхъы дæр ис хицæн ныв, йе та дыууæ нывы, æмæ мæнæ-мæнæ кæнынд нывгæнæджы къухмæ. Иннæ ахæм æмдзæвгæ «Хæхтæ судзынд». Хæхбæстæ зындон фес-

тад. Æвирхъау бæллæх ахæм уырнинаг хуызы равдыста поэт, цыма æмдзæвгæ нæ кæсæм, фæлæ йæ кæттагыл снывæстæуыд. æмæ уыцы ныв уынæм.

«Хох фæцæуынц», «Хохы цард», «Сау аз» æмæ поэты бирæ æндæр уацмысты социалон трагедийы комулæфт афтæ тынг ахъардта, æмæ адæймаг ныккæрзы хохæгты фыдцæрдтыты нывтæй — удварны хæрзтæй æнæ хай, амонды кой фехъусынц æрмæстдæр таурæгъты, æлгъыстаг — сæ равзæрд, сæ цард, сæ мæлæты бон. Ацы æмдзæвгæтæ куы бакæсæм, уæд хуыздæр æмбарын байдайæм поэт сæрибары фидиуæг цæмæн сси, революцион тохы фæндаг цæмæн равзæрста, уый. Йæ цард, йæ тох, йæ поэзи, куыд фæзæгъынц, иу кæвдæсыл баст сты — иу туг, иу стæг. Æрхæндæг, æнæбон катый никуы фæтых рухсы æнхъæвзæнтыл. Алихан æргом зæрдæйæ бæллæд ног царды хурыскастмæ. «Судзгæ дын зары зæрдæ, мæ хур... Ахуысс уал тары, ракæсдзæн хур». «Ралæудзæн афон нæ бæстæн... Бавналдзæн алчи йæ гæрзтæм».

Гуыпп кæндзæн адæмы куыст.

Хъæлдзæгæй адæм кæсдзысты.

Ферох уыдзæни сæ тыхст.

Уарзонæй иумæ цæрдзысты.

(«Изæргæрæттæ»).

Кæнæ æндæр ран:

Фыдбон, фыдрæстæг бирæ нæ хæссы,

Ивы зымæджы уалдзæг — дзæнæт.

Райсомæй дунемæ хур æркæсы,

Фесæфдзæн нæ Ирæн дæр йæ мæт.

(«Ныфс»).

Стыр поэты рæстаг хъуыдытæн нæй рæстæджы арæнтæ, фæлтæрæй-фæлтæрмæ цæуы йæ фарн. Цыппарыссæдз азæй фылдæр рацыд, Токаты Алихан куы амард, уæдæй нырмæ. Фæлæ йæ æрдæгфыст æмдзæвгæ «Ирæн хæлыны хос»-ы цы судзаг сагъæстæй хъæрзыд, уыдон цыма знон бавзæрстам, абоны цардыл сæ цыма загъдæуыд, афтæ зыны. Раджы кæддæр Ирæн хæлыны хос цы уыд, уыдонæй ма бирæ цæмæйдарты батыхсæм.

Куырттайæ, Тæгайæ — алырдæм хæцынц,

Кæвдæсардæй, фæрссагæй — зулдзæстæй кæсынц,

Ноджы ма дыууæ дынл дæр кæрæдзи хæрынц...

.....
 Афтамæй сæхицæн мастимæ цæрынц.
 Иу динæй фæстæмæ уыдон цардæн æххуыс не сты,
 Халынæн та иууылдæр хорз æххуыс фесты.

Уæддæр поэт нæ ивы йæ зæрдæйы уаг. «Гъеныр ралæууыд нæ дуг, цард сси нæ бар», «фесафæм нæ тыхст», «цæмæй рæстдзинад цæра», — афтæ зæгъы поэт йе 'мдзæвгæ «Цин кæ»-йы. «Хæцæм рæстдзинадмæ бæлгæйæ», «цæуæм рæстдзинадыл мæлгæйæ». «Уый зон, æрбакæсдзæни хур дæр», — æргом ныхас, æргом нысан, æргом бæллиц. Алиханы зæрдæйы уаг.

Хуры тæмæн цъæх арвы риуыл, Рухсы æнхъæвзæн сæрибар зæххыл, ног дуджы фæдисонты сагъæстæ систы Токаты Алиханы поэзийы сæйраг мотивтæ.

Поэт уарзы рухс тауын æмæ рухстауджыты, хуры тынты хъазт уалдзæджы къæсæрыл, бæстæ дидинджыты цæхæр куы фесты, цард цæджджинагау фыцын куы байдайы, уæд дзаг цæстæй афæлгæсы дунейыл («Хъæды фынтæ»). Цъитийы сыгъдæгдзинад æмæ рæсуг улæфтæй сабухы йæ рыст уд («Цъити»). Фыццаг уарзт дæр хуры тын хоны, дзæнæты фынау æм кæсы. («Фыццаг фæкасты уарзт»). Йæ æнæном авдæны зарæджы зæлтæм хъусгæйæ, адæймæджы бауырны, цард цæрынæн кæй сфæлдыстæуыд æмæ цæсты гагуыйау хъахъхъæнинаг кæй вайы цавæрфæнды заман дæр.

Æрдзы хæрзтæ æвидигæ сты, æмбал нæй йæ диссæгтæн. Дзывылдар æмæ зæрватыччы цъыбар-цъыбур, малусæджы фыццаг ферттывд, рог уддзæфы хъазт раздахынц æфхæрд уды цардмæ («Изæргæрæттæ», «Уалдзæджы цин», «Малусæг».)

Алихан ныффыста фыццаг ирон сонет бæрзонд поэतिकон æмвæзадыл. Йе 'взаг, йæ поэтикайы дæр бирæ ис æнахуыр фæзилæнтæ, йæ хъуыдыкæнынады уаг, йе сфæлдыстады хи сæрмагонд фæтк кæуыл æнцайынц, фæлгонцты хицæндзинæдтæ кæй руаджы раргом ваййынц, ахæм æлвæст, нуарджын, мидисджын дзырдбыдтæ æмæ дзырdbæстытæ. Кæрæдзимæ дард чи лæууы, иумайагæй кæмæн ницы ис, поэт ахæм хъуыдытæ æмæ æнкъарæнтæ куырмæлхынцъæй авæры нæ цæстыты раз. Уæлæнгай цæстæнгас сæ æвиппайды нæ ацахсы, уды фыдæбон сын рариртасы сæ арф æмбæхст мидис, æмæ йæ адæймаг куы бамбары, уæд стыр дисы бафты: куыд æгæрон сты поэзийы авналæнтæ, куыд æвидигæ, куыд диссаг у ирон нывæфтыд дзырды фарн!

Байхъусæм ма поэтмæ:

«Хауын зæхмæ... Нæ — дæлдзæхмæ», «Рагæй, рагæй

агуырдтон æз марг... Фенон, фенон, загътон, адджын цард». «Æрцу, æрцу, Мæлæт, цæй, тагъддæр ды æрцу... Мæ мидбылты фæхудын мæ фæнды». «Кувын дурæн мæн нæ фæнды — уазал дурæн кувын æз». «Дзæнæтмæ бæлгæйæ æз уарзын зындон»...

Ныхмæвард хъуыдытæ æмæ фæлгонцтæ кæрæдзийæ атонын нæ фæкомынц, фидар баст сты поэты судзаг сагъæстæй, йæ зæрдæйы æлхынцъытæй. Сæ тæссаг иудзинад адæймаджы хъару нæ сæтты, удварны бæркадæй хайджын куы уа, уæд. Уый у Алиханæн йæ поэзийы философон бындур.

Хаттæй-хатт йæ уыцы уырнындзинад рахæссы æмдзæвгæйы сæргондмæ дæр — «Рухсдæттæг марг», «Гуыргæ-сæфгæ хур». Уыцы уагыл амад вæййынц æнæхъæн æмдзæвгæтæ дæр — «Æгæрон мидбылты худт у мæ æнкъард», кæнæ та йæ классикон «Сылгоймаг».

*Хæйрæгæн йæ цæстæнгас райста,
Хæцаг калм ын радта æвзаг.
Йæ дзæбæх уынд мадæн уый байста,
Йæ къахайст та радта йын саг.*

*Гæдыйæн уый райста йæ митæ,
Сывæллонæй — мидбылты худт...*

*Йæ зæрдæ хæйрæгау фæливы:
Куы уары, куы хурау кæсы...*

*Фыруарзтæй æцаг уый фæкауы,
Мæстийæ фæхуды æргом...*

Йæ ном у... Сылгоймаг — йæ ном.

Драмон уацмысы ахæм адæймаджы фæлгонц снывæстæуыд, зæгъгæ, уæд, чи зоны, Шекспиры трагедитæй искацыйы персонажæй сфидытаид.

Поэт Пехуымпарау адæмыл тауы Рæстдзинад. Зоны йын йæ тæригъæддаг хысмæт. Арфæйы ныхасмæ не 'нхъæлмæ кæсы. Рухс сомбоныл тох сси йæ Дин, йæ Амонд, йæ царды нысан, æмæ цалынмæ йæ æнæнцой зæрдæ нæ банцайа йæ тæлфынæй, уæдмæ йæхи хæсджыныл нымадта æмæ йæ уаргъ хæссын фæрæзта.

Авд æмæ ссæдзаздзыд Токаты Алиханы ном азæлыд Иры кæмтты, Ирыстоны разæгъды лæгты æхсæн уыд нымад, йе 'хсар æмæ лæгдзинадæй сæрыстыр уыдысты йæ тохы æмбæлттæ. Уæвгæ уыдонæн сæ фылдæр нæ зыдтой, Токаты сæрангуыр сæрибарæн кæй табу кодта канд хæсты быдыры нæ, канд стыр тæрхондæтты нæ, фæлæ ма аивадон литературæйы дæр. Йе 'мтохгæнджытæ æргомæй æвдыстой сæ курдиаты хæрзтæ æмæ лæвæрттæ. Алихан йæ амæлæты фæстæ сси, цы уыдис, уый — номдзыд Поэт.

Ирæд æнамонды хос уыд, уарзондзинадыл цагъайраджы къæлæт æвæрдта, тугкæлдтытæ-иу бирæ хохæгты бацарæфтыд кодтой. Суанг ма нудæсæм æнусы дæр йæ ныхмæ карз тох самадтой нæ интеллигенцийы минæвæрттæ. Алихан йе 'мдзæвгæ «Тыхлæвæрд» æмæ йæ драмæ «Урс сынтытæ», зæгъгæ, уым рахаста карз тæрхон сафинаг æгъдæуттыл хæст цъулбертæн.

Йе стыр курдиат поэт равдыста, Шандор Петефийæ, Людвиг Уландæй, Валерий Брюсовæй, Константин Бальмонтæй цы æмдзæвгæтæ раивта ирон æвзагмæ, уыдоны дæр.

Æрдзæй рахаста Алихан йæ рæзгæ уды хæрзтæ — лæгдзинад, æхсæнадон архайæджы темперамент, поэты æвæджиауы курдиат. Æрыгонæй бахсыст революцийы змæлды, æрыгонæй ссардта йæхи сæрмагонд бынат нæ литературæйы. Æрыгонæй баззад нæ зæрдæты. Йæ мæсыг амад нæ фæци, фæлæ бæллиццагæй ауайы нæ цæстытыл.

*Æхсад — цæссыгæй, тугæй — сырх йæ дуртæ,
Æлыгæн ын — Рæстдзинад, Зонд — фыдмуртæ.*

*Фæйнæрдæм дзы æрттивдзæни цæссыг,
Æддæмæ дзы зындзæни мæйтæ, хуртæ,
Йæ хуылфы та уыдзæни судзгæ зынг.*

ÆМÆ ЗАРЫД БУЛÆМÆРГЪ НÆ ДОНБЫЛ

Нæ фысджыты хистæр фæлтæрæй зæронды кармæ бирæ нæ фæцард. Сæрибары сæраппонд тох, фыдæвзарæнтæ æмæ-иу сæ æвирхъау низтæ цæрынхъуагæй се 'цæг дунемæ ахастой. Æнафыст чингуытæ æмæ афтид ингæнтæ — ахæм уыд сæ фылдæрæн сæ уæззау хъысмæт, фæлæ нæ адæм æмæ нæ литературæйы историйы ныууагътой арф фæд, се сфæлдыстадон

бынтимæ та нын дудгæ рисс æмæ маст дæр ныффæдзæхстой. Æдзардæй-иу кæй ахицæн сты, уымæй-иу дзыллæты зæрдæтæ скъахтой. Уæлдай зындæр, тæригъæддагдæр рауад, не скаст, не 'нхæлцау кæй хуыдтам, уыдоны хъысмæт, уыдон цардвæндаг. Хъамбердиаты Мысост йæхæдæг дæр дыууæмæ ссæдзæдзыдæй батар, æмæ ма йæ цахъæнтæй æндæр рæстæг, æндæр уавæрты йæ фæдыл асайдта цалдæр курдиатджын лæппуйы — Хозиты Яковы, Калоты Хазбийы...

Æрымысæм Нигеры зæрдæмæхъаргæ ныхæстæ: «Мысост цы уыди, уымæй уæфт уыдис, аивады хæрдгæ хæлттæй. Аив — йæ ацыд, аив — йæ æрбацыд, аив — йæ сныхас, аив — йæ схудт, аив, бынтон аив та — йæ зард. Мæ зæрдæ мæм афтæ дзуры, æмæ Ирыстоны хæхтæ Советон дуджы Мысосты зарæгæй аивдæр зарæг нæма фехъуыстой сæ рагон сæгæйдзаг хъустæй, Мысосты зарæгæй адджындæр зарæг нæма бахызти сæ зæронд митæвдæрзт риутæм»...

Мæнмæ та афтæ кæсы, цыма Нигер йæ классикон æмдзæвгæ «Æмæ зарыд булæмæргъ нæ донбыл», зæгъгæ, уый ныффыста йæ кæстæр, йæ уарзон хæлары мысгæйæ.

Æмæ зарыд булæмæргъ нæ донбыл...

Уый фыдæлгъыст йæ знонæн æрвыста,

Зарыд зарæг абон æмæ сомæн.

Нигер Мысосты цард, удыхъæд æмæ сфæлдыстады тыххæй цы загъта, ууыл ма исчи исты бафтауа, уый зын зæгъæн у. Уый нæ, фæлæ ма йæ 'мдзæвгæйы йæ уынаг цæст, йæ æнкъараг зæрдæйæ бафиппайдта æрыгон поэты сфæлдыстады сæйрагдæр миниуджытæ æмæ хицæндзинæдтæ. Мысостæн йæ цыбыр царды раст æмбис хауы ивгъуыд заманмæ, иннæ та — советон дугмæ. Се 'хсæн — революци æмæ мидхæст. Дисы æфтауы иу хъуыдаг. Революцийы агъоммæ Мысост саби уыди. Революцийы фæстæ дæр дæс азæй чысыл фылдæр ацард, фæлæ куыд къæрцхъус разынд, куыд раст, бæлвырд, арф хъуыдытæ нывæста царды уагыл, йæ рæзт, йæ размæцыдыл, йæ адæм æмæ йæ фæлтæры хъысмæтыл. Нигеры загъдау, «уый фыдæлгъыст йæ знонæн æрвыста, зарыд зарæг абон æмæ сомæн».

Мысосты поэзи цыма дыууæ мæсыгыл æнцайы. Йæ уацмысты дзæвгар хайы ныхас цæуы зæронд царды хæлд мæсыгыл. Йæ цæхæркалгæ поэзийы бындур та у ног царды рæсугъд, бæрзонд мæсыг.

Фыццаджы цард — сæудалынг,
Мæйдары фыд — ызнон.

(«Фыццаджы цард...»)

Сау хъама сау дуджы символ сси, æмæ йыл поэт хъарджытæ нæ кæны. «Рацу, ног заман, къух дæм бауыгътон, æз мæ сау хъама къулыл сауыгътон». Уымæн сиды фæсивæдмæ: « Нæ бынæй иумæ мах ыстонæм цæлхдур. Æгъдæутгæн саразæм, куыд зонæм, æндæр бындур». Чызгайæн дæр йæ ирд сагъæстæ дзуры æргомай, къæм абадын сыл нæ уадзы, хъахъхъæны сæ фыдæлтыккон царды уаг æмæ фæткæвæрдæй.

Хатын дæм,
курын дæ,
ма 'рхæсс дæ сæрмæ
зæронд
мæлинаг
æгъдау.

(«Ныстуан Дзерассæмæ»).

Кадæг «Дыууæсæрон» бирæ цæмæйдæрты у цымыдисаг. Поэт фыццаг хатт райста йæ къухмæ кадæггæнæджы хъисын фæндыр. Дзыхæйдзургæ адæмон сфæлдыстады миниуджытæй Мысост спайда кодта æрмæстдæр ацы уацмысы. Æмæ сæ куыд хорз æмбæрста, уый рабæрæг йæ дæсныиад, йæ арæхстæй. Ритмикæ, зæгъай, дзырдбыды нывæзт райсай, сюжеты фæзилæнтæ — кадæг ифтонг у фольклорон мотивтæ æмæ поэтикайæ. Цымæ цæмæн аздæхта поэт йе 'ргом адæмон поэзийы æвæрæнтæм?

Кады зарджытæ кæуыл кодтой, бухъцардæй йæ тыппыртæ чи уагъта, зæххы дзаджджынтыл йæ арм чи дардта, адæмы тугæй æфсис чи нæ зыдта, уыцы сауцæсгом уæздæттæн хъуамæ рахæсса йæхи тæрхон. Æмæ йæ тæрхон æртхъиæнтæ, йе та фидистæй нæ ахицæн, уыдæттæ йæ сæрмæ не 'рхастайд. Цагъайраг æмæ цагъаргæнæг, рæстад æмæ хæрам фидыд нæ зонынц, æмæ йæ поэт амоны йæ къæрцхъус зæрдæйы мастæй. Бæллиццаг нæу сæ уавæр, кæд сæ дыууæсæрон сау уари йæ базырты бын банорста, уæддæр.

Дывыдон арты судзынц хохæгтæ — сауцæсгом уæздæттæ æмæ сын уырысы паддзахи дыууæсæрон сау уари цъирынц сæ зæххы сой. Тыхгæнджытæм нæ хъуысы «мæгуыры удхар, æнуд хъæрзын», «æххормаг сывæллоны кæуын». «О мæ хъисын, ма атон, мæгуыры мæстытæ бауром», — æфхæрд дзыллæты

сæрхъуызойты байзæддаг у нæ поэт, æмæ Къостайау додой кæны дыууæсæрон бардуаг æмæ йæ коммæгæс хъузæттæм:

Додой дæ сæр, æнахуыр диссаджы цъиу,
Дæумæ нæ зыны адæмы мæгуырздинад,
Дæумæ нæ хъуысы хæхты æнуд хъæрзын.

Ивгъуыд царды социалон уидæгтæ хурæргомай бахус ваййынц, æмæ сыл поэт, Хуры уазæг, нæ ауæрды, цæхæры бын сæ фæкæны. Социалон мотивтæ фольклорон мотивтæй куы бахсидай, уæд зæрдæмæ тынгдæр хъарынц. Æмæ сæ поэт, æвæццæгæн, уымæн афтæ æнгом сбаста йæ кадæджы.

Поэмæ «Ард» — Мысосты стырдæр поэтикон уацмыс — йæхицæн дæр уыдис зын фæлварæн. Поэт ныхай-ныхмæ æрæвæрдта дыууæ дуджы, дыууæ фæлтæры, дыууæ зондахасты. Саудалынгæй рухс фæндагмæ рахизын æнцон нæу. Фыдæлтыккон æгъдæуттæ цæлхдуртæ æвæрынц фæсивæды бæллицтæн, æмæ иутæ уыдон сæраппонд сæ туг ныккалынмæ дæр цæттæ сты, иннæтæ та сæ сæрмæ нал хæссынц, худинаг сæм чи кæсы, уыцы лæгæвзарæнтæ.

Психологон æгъдауæй дæр уацмысы хъайтартæ кæрæдзийы æнгæс ницæмай сты. Фыдбылызы амæддаг дæр, æвæццæгæн, уымæн фесты.

Ахмæт рагон æгъдæутты сæрты ахизынмæ йæ ныфс бахаста, фæлæ йæм йæ уарзондзинады сæраппонд стох кæныны хъару нæ разынд. Хъасболаты лæгдзинад дæр амонд не 'рхаста уарзæгой зæрдæтæн. Йæхæдæг дæр æмæ Мæди дæр мæлæт ссардтой амонды бæсты, сæ тæригъæдæй бафыстой туджы хæс сылгоймаджы сæрибары сæрвæлтау тохы.

Нæй амонд зæххыл, адæймаджы уд ссæст куы уа, уæд. Нæй йын лæгдыхæй ссарæн, тугкæлдтытæй балхæнæн, царды уаг куы нæ аивдæуа, ног рæстæджы ирдгæ йыл куы нæ фæзына, уæд. Ард хæрын уыцы стыр амонды сæраппонд, æвæццæгæн, æмбæлы, цæмай æвæсмон æмæ æнæтæригъæд уай, цæмай дæ хысмæт дæхи бар уа, æмæ йæм мачи ныхила фыдæлты фарн æмæ фыдæлты намысы номæй. Поэмæйы хъайтартæ æмбарынц:

Фыццагмæ нал ис ныр ыздæхæн,
Куыд нæй кæнæн «нырæй» «ызнон».

Æмбарынц, фæлæ фыццаг къæхдзæфтæ кæнынц æвæлтæрдæй æнæстæрст фæндагтыл, æмæ уый сæ хъуыдытæ, сæ æнкъарæнтыл гаккæвæрдау зыны.

Поэт хорз зыдта, æцæг цы уыдис, уый: «Дунейы цардæй та иу цар фæлдæхы» («Октябрæн»), æмæ кæд афтæ у, уæд хъуамæ сагсуртимæ æвзара йæ хъару, Джызæлдоны арæзтады уа, æви æндæр ран — уæлдай нæу, æмæ йæ ард хæхбæстæм хæссы: «Дæ доминаг хъæбул — æз дæр дæ хъæсдарæг, хæссын дын нывондæн мæ сæр» («Нæ хохмæ»). Йæ риуæй хъæсдарæг сарæзта ног рæстæджы хæрзты сæраппонд: «Цъулберæй, сау-джынаей, моллойæ, рагæй дæр чи царди махæн нæ фæллоуæ — нал тавы абон уæ хур, фехæлд уæ фидар бындур! Абон уæ царды цалх азылд фыдазмæ, ивгъуыд заман уын — цыртæн»... («Ног æфсад»). Поэт дзуры йæ фæлтæры номæй, уымæн æмæ сси йæ зарæггæнæг, йæ уадынз, йæ фидиуæг: «Мах ыстæм тау кæрдæг, мах ыстæм цард-цæрдæг, мах ыстæм — рухстау Æфсад!» (уый дæр уым). «Номдзыд рагбон мæм кадау нал кæсы, ивгъуыд афонтæ зæрдæ нал мысы» («Хъама»). «Æмдыхæй баивæм хуыздæрма нæ царды уаг», — сиды йе 'мбæстонтæм поэт («Хотæм»). Бæлвырд у йæ нысан. Йæ бæллиц, йæ фæндон нæ сусæг кæны, фæлæ æмбары, йæ хæс кæй домы тох æмæ фыдæбон. Уымæн равдисы йæхи тæхудыгæнæгæй дæр: «Куы 'мбарин адамæн йæ амынд... Куы ссарин æз мæ дуджы амонд»... æмæ «зæрдæйы гуыдырæн дæгъæл». Дзæгъæлы кодта Мысост тæхуды — ссардта дæгъæл йе 'мбæстоны зæрдæмæ, æмæ сси йæ фæлтæры сæрхъуызой. «Цомут мемæ царды рохмæ æмæ царды ад ссарæм! Цомут, бахизæм уæлхохмæ æмæ уадынзæй ныззарæм» — поэт канд амондагур фæсивæдмæ нæ сиды, фæлæ йе 'мдзугæнæг фысджытæм дæр.

Мысосты зондæй 1927 азы фæзынд Нигер, Фæрнион æмæ Мысостæн сæ иумайаг чиныг, æмдзæвгæты æмбырдгонд «Уадынз». Поэт йæ ныфс бахаста йæ номдзыд хистæр Гæдиаты Цомахъæн йæ хъынцъым йæ цæстмæ бадарынмæ: «Хур, дам, аныгуылдзæн махыл».

*Ды нæ царды фæудæн зарыс.
На! фæлæуу,
фæлæуу, нуууадз æй.
Æз мæхи æндæрыл хъарын:
Хурмæ
асинтæ куырдадзæй!*

«Бонтæ къæхдзæфтæй цы барæм», — зæгъы поэт, — «нал у царды дон ызмæст дæр, цæй, нæхи дзы ныр ныппарæм». Ахæм зæрдæйы уаг æнкъары йæ иннæ хистæр æмтохгæнæг Багъераты Созырмæ: «О,

Созыр, ма хъару дын фидар, Дæ фæндыр нæ зыдта æнцой, Дæ ном дын дзы адæм хынцой, Дæ кой нын кæндзæни «Зæрди дуар».

Царды доны гуылфæнтæм йæхи æдæрсгæйæ ныппæрста æхсарджын поэт, уадынды хъæлæсæй сиды адæммæ, цард кæм æнхъæвзы æмæ кæм æхсиды, уырдам. Уæлдай зæрдæмæхъаргæдæр вæййы йæ ныхас йæхи фæлтæримæ: «Абон уарзын ног фæсивæд, уарзын абон ног фæлтæр!» «Царды зиууæттæн хæларæй баст ма цард æмæ ма зард» («Уарзын»).

Арæх фæзыны Мысосты æмдзæвгæты хуры фæлгонц, кæд афтæ зæгъæн ис, уæд: «Уалæ, чъирийау, æхсиды Арвы ирды худгæ хур» («Уарзын»). «Хур, сывæллонау, ысхуды, æмæ 'рттивы хъæлдзæг ардам» («Поэтæн»). «Акæс-ма, махмæ дæр дзуры Хуры сызгъæрин æхсыст». («Бон ныл æрттивы...»), «Хурмæ тахтыл фесты Арвы цъæх цæсты» («Хъазты»). «Хуры тынтæй сбиин худ» («Мæнæн базыртæ...»). «Хъæлдзæг зарын дын — хъæрзын, хуры тын — дæ марæг. Уымæн дæм фæкæсы зын булæмæргъы зарæг» («Уайдзæф»).

Хурæнгæс уыд поэт йæхæдæг, хурæфсæст — йæ цардбæллон поэзи. Æрхæндæг, æнкъард сагъæстæ йæхимæ хæстæг нæ уагъта, кæд мæлинаг дунейы хъызæмæрттæй дзыллæтæ нæма фервæзтысты, уæддæр. Нырма царды алцыдæр аразинаг, нырма хохæгтæ хъæрзынц пъæззыйы бын норстæй, фæлæ ног рæстæджы хъарм æндæвдæй чысылгай байгас вæййынц сæ хъæдгæмттæ, æмæ сæ поэт дæр зæрин хурыл уымæн фæдзæхсы.

*Фæсидтæн фæсивæдмæ æз,
Æрбайдзаг адæмæй ма цур.
Зæгъын сын: саразæм фæрæз —
Нæ сæрма бауromæ хур.*

*Æмæ йæ рухсмæ уæм æдзух,
æмæ дзы мауал кæнæм цух,
Æмæ нæ ма 'фснайа йæ сæр,
Куы сисы базыртæ изæр.*

*Уыдзæни амонджын нæ цард,
Уæд ма кæм уыдзæни мæгуыр?
Уый дын куы зона алы уд,
Уæд æм иваздзæни йæ гуыр.*

(«Фæсидтæн»).

Хуримæ а æмæ о-йæ чи цæры, уыцы ныфсхаст æрыгон поэты сфæлдыстадон авналæнтæ æгæрон сты, æмæ уымæн свæййы, фæсус хъæлæсæй чи фæзары, йæ уыцы æмбæлтты раз-

æнгардгæнæг дæр: «Цом-ма, немæ, кæд æндæр, Ног хъæлæс
ыссарис, Æмæ махау кæд ды дæр хъæлдзæгæй ныззарис!»
(«Уайдзæф»). Хурмæ асинтæ чи аразы, уымæ разындзæн, хур-
заринан цы зæгъа, цавæр хорзæх дзы ракура, уый.

Дæумæ бæллын,
Сызгъæрин хур,
Дæумæ цæуын
Мæ амондгур.

Дæуæн кæнын
Мæ ризгæ зард.
Дæуæн бæттын
Мæ рæзгæ цард.

Поэт йæ бæллиц, йæ амонд, йæ зард, суанг ма йæ зард
дæр бæтты сызгъæрин хуримæ, стæй канд йæхи хъысмæтыл
баст не сты йæ ныстуан, йæ курдиат, йæ сагъæстæ. Ныййарæг
зæхх, райгуырæн бæстæ кæддæриддæр ваййынц йе сфæлдыс-
тады сæйраг мидис æмæ нысаниуæг:

Зæххыл æртав
Дæ хъæстæтæ,
Дæ цин æрдав
Нæ бæстæтæм.

(«Хурмæ курдиат»).

Зæхх æмæ арв, хур æмæ мæй, зæронд заман æмæ ног дуг,
рагон æгъдауттæ æмæ ивгæ царды уаг, фæсивæд йæ ирд сæнттæ
æмæ фæзминаг хъуыддæгтимæ — ахæм у Мысосты поэतिकон
дуне, йæ зарæджы сæр, йæ фыдæбоны хай, йæ базырджын
фæндтæй цыдæриддæр фæхъæстæ уа, уый алкæмæн дæр ваййы
зынаргъ, зæрдыл даринаг.

Поэт æнцойадæй йе сæфт уыдта. Цардæй домдта, царды
агуырдта йæ зæрдæйы фæндиæгтæ — хъуамæ цæхæр кала,
æмызмæлд кæна, адæймаг фæллойæ æфсис ма зона, æрды
хъæбысы ссара йæ амонд. Цин æмæ амонд хъуамæ суой фæси-
вæды хъузæттæ, уыдон сæраппонд тох кæнын фæразой, ног
царды æхсидæвтæй ныррухс уæд сæ развæд. Зæхх уæд сæ
дарæг, фæлæ хуримæ дæр кæрæдзийы æмбарæнт, сæ сæнтты-
иу уæд та арвы тыгъдады азилæнт, цæмæй сæ ныфс ма сæфа,
сомбоныл тынгдæр æууæндой.

Мысост — ног дуджы, ног фæлтæры зарæгтæнæг — уыдта, æмбæрста æмæ йе 'мдзæвгæтæм дзагармæй хаста рæстæг æмæ царды цаутæ, æрдзы зæрдæскъæфæг нывтæ, адæймаджы рæстаг фæндтæ æмæ æнкъарæнтæ. Цы ис йе 'мдзæвгæ «Балцы»? Дугъ, змæлд, цин. «Хъазты» та? Амонд, арæхст, цин. «Хосгæрсты» — æрдзы бæркад, фæллоуы цин. «Ног хъæу» — нырыккон царды фæлгонц — «дæсныты фыдбылыз, моллоты ызнаг».

Цæмæ бæллы поэт? «Мæныл базыртæ куы уайд»... Уæд суайд арв æмæ зæххы æхсæн бæлццон дæр, фидиуæг дæр, æмæ фервæзид йæ сагъæстæй, арвы риуы ссарид амонд, фæлæ ный-йарæг зæххыл йæ къух никуы сисид. Цыма абоны космонавтты зæрдæтимæ поэты зæрдæ æмцæф кæны, афтæ зыны, афтæ рауад æнæнхæлæджы. Æвæццæгæн, адæймаг тæхыны монцæй дæр цары, æмæ йæ Мысост аивады фæрæзтæй æрыгонæй снывæзта — уый уыд йæхи бæллиц дæр, йæ уды тæмæн дæр.

Сфæлдыстад æмæ дæсныйад... Уæвгæ сын кæрæдзийæ фæхицæнгæнæн нæй. Сфæлдыстад у дæсныйад, дæсныйад та — сфæлдыстад. Гъе уымæн нæ ваййынц аивадон фæрæзтæ иу джиппы уагъд. Уацмысы мидис фæдомы йæхи аккаг мадзæлттæ. Поэт йæхи уæлтамæныл куы ныффæдзæхса, уæд дæр хæдбындур уацмыс равзæрдзæн æрмæстдæр хиды æртæхтимæ.

Мысост æдзухдæр агуырдта æмæ-иу ссардта ног æмæ ног формæтæ. Афæлгæсут ма йе 'мдзæвгæты ритмикон арæнтыл — кæддæриддæр фæйнахуызон, кæддæриддæр æлвæст æмæ хуызджын. Йæ каджытæ «Дыууæсарон» æмæ «Джызæлдон»-ы спайда кодта адæмон каджытæ æмæ зарджыты поэтикайæ Арæх фембæлæм йе 'мдзæвгæты анахуыр, æнæнхæлæджы рæстдзæвин, нывæфтыд эпитеттæ, метафорæтæ æмæ абарстытыл.

«Дымгæ-тæфæй ризы астæумæ кæрдæг» («Хосгæрст»). «Арв мæсты улæфтæй комы тæф æппæрста — мигъты здыхт рæхыс» («Ныййарæг»). «Хуры тынтæй сбион худ», «Арвы цъæх — хуыздæр, мæ галуан та — хуры цæст». («Мæнæн базыртæ куы уайд»), «Æхсæв æнцæд доны куыд калы æвзист уæларвы зæрдæ — мæй» («Фæндон»). «Æфсиры буртæн та фæззæджы сæ зыр-зыр бануазын цæстæй» («Фæндон»). «Æрвыл ысхæл лæппу — Хур-барæг зынджы зыны» («Уалдзæг»), «Хур ныттылдта фæсхохмæ йæ сæр, уарийау æртæхы уæлæ талынг». «Найы та йæхи мæ цæстыты изæр». «Мæй æууилы мæйы бур фæсал».

Йæ рæстæджы, стæй, ыи зоны, абон дæр ма стæм уыдысты

ахæм цæхæркалгæ, нуарджын, мидисджын поэтикон рæнхъытæ. Æвæццæгæн, ирон поэзийы нырыккон æнтыстыты ратæдзæн хистæр фæлтæры сфæлдыстады агурын хъæуы.

Æндæр искуыд Мысост нæ зыдта цæрын, кусын, фыссын. Йæ цард, йæ æхсæнадон куыст, йе сфæлдыстад ирон æмæ уырыссаг æвзæгтыл иу сæмæныл зылынц, Мысост сси фæсивæды литературон сæрхъуызой. Йæ куыст дæр йæхи фæлтæр æмæ йæ кæстæртимæ баст уыди. Цыппæрдæсздыдæй йæ райстой фæскомцæдисы рæнхъытæм. Равзæрстой йæ секретарæй. Мæскуыйы аивадон рабфак каст куы фæци, уæд куыста газет «Власть труда»-йы (ныры «Северная Осетия») литературон хайады сæргълаууæгæй.

Уæззау низ Мысосты риу калмау баууылдта, æмæ ирон поэзийы цæхæркагæ стъалы ахицæн йæ цардæй. Йемæ ахаста йæ рæсугъд бæллицтæ, йæ ирд сагъæстæ, йæ сонт уды цардбæллон æнкъарæнтæ. Йæ æмдзæвгæты чиныг та махæн лæварæн ныууагъта. Цин æмæ амондæн табу кодта, цин хаста адæмæн, æмæ йæ алы ног фæлтæр дæр базоны нæ дуджы фæдисон æмæ фидиуæгæй.

Стыр уырыссаг поэт Ярослав Смеляков Мысосты тыххæй афтæ фыста: «Нырыккон ирон поэттæм хъыг ма фæкæсæд, фæлæ, мæнмæ гæсгæ, Хъамбердиаты Мысост у се 'ппæтæй нырыккондæр, йæ алы æмдзæвгæйы дæр у агитатор, адæймаг. Ивгъуыд æмæ абон уый уыны... æцæг гражданыны поэзийæ. Хæрзконд æмæ цæхæрцæст лæппу, ахæмай йæ уыны чиныгкæсæг йе 'мдзæвгæты фыццагæй фæстаг рæнхъы онг. Уый у революцийы фæскомцæдисон джигит».

Карз низ æй сулæфын куы нал уагъта, йæ уадындзы зæлтæ тайын куы байдыдтой, уæд Мысост загъта лæгаулæджы æргом ныхас. Йæ фæстаг фыстæджытæй иуы ис мæнæ ахæм риссаг сагъæстæ йæ царды æмæ йе сфæлдыстады тыххæй: «Мæнæн мæ бон фыссын нал у. Ирон литературæ зоны мæн æрыгон æмæ хъæлдзæг поэтæй. Куыд ма зарон æз, кæд æмæ мæ зæрдæйы уидæгтæ æрыскъуыдысты. Куыд ма кæнон хъæлдзæг сидты зарджытæ, кæд æмæ адзал мæ уæлхъус æрбалæууыд, уæд? Мæнæн мæ бон у ныртæккæ æрмæст «æрхæндæг æмæ цæстысыджы» зарджытæ фыссын, фæлæ кæй хъæуынц ахæм зарджытæ, зæрдæйы тъизын æмæ æнуд хъæлæсы цъæхахст? Стæй мæ нæ фæнды, цæмай мæ номимæ баст уой æрхæндæгтæнæг зæлтæ. Мæ зарæг хъуамæ пайда хæсса æмæ кæд пайда хæссын мæ бон нæу, уæд фæлтау хъусæй лæудзынæн».

Мысост хъару æмæ лæгдзинадæй æнахай никуы уыд, æмæ йæ фыстæджы дæр йæхи равдыста æхсарджынаæй, куырыхон зонды хицауæй, домаг æмæ сæрыстыр лæгæй.

Нæ ныхасы кæрон ма ноджыдæр иу хатт æрымысæм Нигеры æмдзæвгæйæ цалдæр рæнхъы.

*Æмæ зарыд булæмæргъ нæ донбыл...
Уый фыдæлгъыст йæ знонæн æрвыста,
Зарыд зарæг абон æмæ сомæн.*

ДЖЕБОГЪ ÆМÆ СИСÆЙ

Дæс æмæ дыууиссæдзæй фылдæр баззад хæсты быдыры нæ æрыгон поэттæ, прозаиктæ æмæ критиктæй. Бæсты сæрвæлтау йæ цард чи радта, уыдон хайджын уыдысты нывæфтыд ныхасы фарнаæй, цæхæркалгæ рæнхъыты æвдыстой царды вазыгджын цаутæ, сæ рæзгæ удты сыгъдæг сагъæстæ.

Нæ ферох сты Кочысаты Мухарбеджы, Калоты Хазбийы, Баситы Дзаххоты, Хуадонты Иссæйы, Къуылыты Туземцы, Æгъуызарты Георгийы æмæ сæ иннæ цахъхъæнты нæмттæ æмæ уацмыстæ.

Олгинскæйаг лæппу Кочысаты Мухарбег разы уыд йæ хъысмæтæй. Рухс дунемæ фæзынд Ирыстоны каджындæр хъæутæй иуы. Хæрз чысылæй фехъуыста, йæ адæмæн тар æхсæв цырагъдарæй чи фæзылд, уыдон кой. Æмæ кæд разындысты йæхи хъæуккæгтæ.

Олгинскæйы райгуырдысты фыццаг ирон фыссæг-сылгоймаг Кочысаты Розæ, фыццаг ирон профессионалон артист Тотраты Бесæ, фыццаг ирон профессор Æлборты Барысби, фыццаг ирон зарæгтæнæг, Бетъырбухы императоры оперон театры солист Калманты Махæмæт, намысджын революционертæ Мамсыраты Саханджери æмæ Байаты Чермен, хъæбатыр хæстон лæг Мамсыраты Хаджумар...

Мухарбег куы рахъомыл, уæд уыдонæн табу кодта, уыдонæй сомы кодта, цыма дзæбуг æмæ хъæсдарæгæн сæ зæлланг баиу, уыйау райхæлд лæппуйы курдиаты дидинæг, йæ зæрдæйы ссыгъд сфæлдыстады зынг. Æмæ райгуырды поэт, æмæ ссардта йæ зондамонæджы дæр — Дзанайты Иваны (Нигеры).

Æмæ канд Нигеры нæ уарзта хъæбулы уарзтæй, ирон поэзийы бардуаг Къостамæ куывта, цалынмæ йæ зарæг æрдæгыл нæ аскъуыд, уæдмæ. Æрнигонæн цыма йæ уацмысты рæнхъытæ

Поэт æмбæрста, карз, æнæхатыр у мæлæтдзаг хæст, адæймаджы цард карды комыл ныссагъдауыд. Фæлæ æгад не 'рхæсдзæн йæ сæрмæ, цæттæ у цыфæнды удæвзарæнтæм дæр.

*Фæлтау мæлæт ыссардзынæн
Дæ сæрвæлтау хæсты.*

Мухарбег йæ цард нывондæн æрхаста фыдыбæсты сæраппонд. Цыма йæ уæны каст, уыйау рауадис йæ фæдзæхст:

*Мыййаг хæсты быдыры искуы
Куы фæуон мард
Æмæ куы аскъуына æмбисыл
Мæ рæзгæ цард...*

*Мыййаг куы нал фæуон кæронмæ
Мæ зарæг æз
Æмæ куы бамыр уа бынтондæр
Мæ сонт хъæлæс...*

*Зæгъут-иу мын мæ зæронд мадæн,
Куы фæуа хæст:
Хæсты быдыры, зæгъ, фæмард дæн
Цытимæ æз.*

Зарæг аскъуыд æрдæгыл. Нал раздæхт Мухарбег йæ фыды уæзæгмæ. Бамыр йæ сонт хъæлæс.

Йæ фыстæджытæй иуы йæ уарзон ахуыргæнæг Нигермæ хæсты быдырæй афтæ фыста: «Кæд литературæйы хорзæй мæ бон ницы баци саразын, уæддæр нымад дæн хорз хæстоныл, æрæджы мын радтой майдан «Хъæбатырдзинады тыххæй»

Уый фæстæ ма поэт схорзæхджын Сырх стъалыйы орденæй. Хорз хæстон хъæбулы хæс бафыста йæ рæзгæ цардæй.

Махæн ныууагъта Мухарбег йе 'рыгон улы фарн, йæ курдиатджын уацмыстæ, йæ зарджытæ. «Бахсæв и», «Хъæмæ», «Уарзонмæ», «Лæууы ма мæ зæрдыл» æмæ бирæ æндæр æмдзæвгæтæ сæ аив арæст, нывæфтыд æвзаг æмæ арф æнкъарæнтæй адæймаджы зæрдæмæ райдзаст сагъæстæ хæссынц. Куыддæр поэтæн йæ «Сау цæстытæ» фæзындысты, афтæ йæ фæсивæд айстой æмæ ма йæ абон дæр, æртиссæдз азы фæстæ, зарынц. Æмдзæвгæ ссис адæмон зарæг æмæ йын бирæтæ йе сфæлдисæджы ном дæр нæ зонынц.

Стæм поэтикон уацмысмæ æрхауы ахæм амонд. «Сау цæстыты» хал ма ахордтой Цæрукъаты Алыксандры «Гуызмайы чызджытæ» æмæ Бигъуылаты Харитоны «Иссæйы зарæг».

Хæсты быдыры адæймаджы цард — скаст æмæ ныккаст, фæлæ лæгау лæджы ном цæры мыггагмæ. Аив ныхасы фарнæй хайджын куы уа, адæмы хорзæх куы ссара, уæд нæ ферох уыдзæн суинаг фæлтæрæй дæр.

Хайджын уыд аив ныхасы фарнæй, адæмы хорзæхæй лæгау-лæг æмæ курдиатджын поэт Кочысаты Мухарбег.

ÆХСАРДЖЫН ПОЭТ

Тохты Иваны ном чи нæ фехъуыста, поэты хъаруйæ сæрыстыр чи нæ уыд æмæ йын йæ фидар зæрдæйы уагыл чи нæ бадис кодта, ахæм адæймаг зын ссарæн уыд. Йæ дæргъ дæр æмæ йын йæ уæрх дæр не'ппæт дæр зыдтам. Йæ хъысмæтæй фаг рæвдыд нæ баййæфта, йемæ йæ хъæбысхæсты бацæуын бахъуыд æмæ фæуæлахиз. Гъе, уый мидæг ис йæ куыст æмæ йæ цардвæндаджы сæйраг рахæцæн, бæрзонд нысаниуæг, йе сфæлдыстады гуырæн æмæ мидис.

Хæрз хуымæтæг у поэты биографи. Дæйыхъæуæй Бæргъуынмæ цæугæйæ, бæлццон, æвæццæгæн, æхсæвиуаты сæр дæр никуы бахъуыд. Уæдæ хохæй æрлидзджыты зын фадæтты, ног цардаразджыты сагъæстæ æмæ катаймæ хъусгæйæ дæр цас дзæбæх цæрдтытæ кодтаид саби, стæй та студент.

Æнцон радзурæн у Иваны биографи: сабибонтæ, ахуыры азтæ, ахуыргæнæджы куыст, салдаты фæндæгтæ, уæззау низ æмæ сфæлдыстады хъизæмæрттæ — æнæхуыссæг æхсæвтæ, æнæнцой бонтæ...

Уыдон сты, Иван цы рацард æмæ сарæзта, уый арæнтæ. Фыццæг æркастæй уыцы арæнтæ сты къуындæггромау, фæлæ адæймаджы дисы бафтауынц æнæхатыр хъысмæты фæзилæнтæй, удæвзарæн къуырцдзæвæнтæй. Афтæ у æцæгдæр. Иван йæ цæргæцæрæнбонты цыди æрмæст хæрды, гуыргъахъхъ фæндæгтыл, уырдыджы æвæлмонæй никуы æруади. Уымæ бира азты йе 'ккой фæхаста, хæссынаен уæззау чи у, зæрдæйæн йæ тугтæй чи бахсиды, адæмæн хæрзиуæгæн чи сбæззы, ахæм уаргъ — зарæг зарæджы фæстæ нывæста, дзыллæйы сагъæстæй сæ арæхсгæ, хæрдгæбыдау, æндах æндахыл æфтауæгау фембырд кодта йæ риуы æмæ сæ радзырдта сыгъдæг мадæлон æвзагæй.

Йæ чингуытæй иуы разныхасы афтæ фыстæуыд: цыма поэт цæры цыппар къулы æхсæн, царды улафт æм дард кæцæйдæр хъуысы, кæм радиойы хъæлæсæй, кæм, рудзгуыты бын чи фæцæйцæуы, уыцы фæсивæды уынæрæй, йе та йæм дымтæ колхозон быдыртæй æрбахæссы тракторты нæрын... Поэт та хъуысы æмæ мысы, о,о, мысы, куыд æхсызгон у æхсæвы быдыры тæф, куыд тæхы фæндаджы размæ машинæ, куыд сулæфы уæззау куысты фæстæ зæхкусæджы буар... Мысы, дам, уыдæттæ нæ поэт, æмæ афтæмæй фыссы йæ уацмыстæ.

Поэт мысæггаг ныхæстæй никуы ницыма сарæзта. Иваныл та ахæм æмпъузæн фидаутæ дæр нæ каны. Æнæнизæй дæр æмæ низдомдæй дæр царди рæстæджы гуылфæнты, донæн йæ æрфыты лæгæрста, куырдадзы зынджы-иу бахсыта йæ дзырд, былалгъæй йæ никуы суагъта. Уымæн æмæ райгуырæн зæххыл зарыд, адæмы сагъæстæ дзырдта, æрдзы рæсугъддзинадмæ куывта, фæсивæды хъысмæтыл уыдис йæ сагъæс.

Æууæндын æмбæлы поэтæн йæхиуыл. Иван та афтæ загъта:

*Мæнæн мæ фæндаг хæхты сæрты хизы,
Мæ фæндаг сойджын быдыртыл цæуы.
Æмæ мын зæхх йæ бирæ хæрзтæ 'вдисы:
Цы хæзна дур, цы хур нæ фенын уым!*

*Мæнæн мæ фæндаг рухс горæттыл уайы,
Мæ фæндаг зилы райдзаст хъæутыл дард.
Мæйдары дæр мæ цъысыммæ нæ сайы, —
Фæхоны мæ йæ рухсмæ дардæй арт!*

*Мæ фæндаг фурды уылантæй нæ тæрсы,
Тындзы мæ фæндаг стъалытæм æмхæрд.
Цы къуымтæ ис нырма æнæсгæрст æрдзы,
Æз хъуамæ уырдæм акæнон мæ фæд!*

Чи радта поэтæн ахæм хъару? Йæ риуы йын чи бауагъта ахæм ныфс, ахæм æнæбасæтгæ тых? Райгуырæн зæхх у йе стырдæр хæзна. Уымæн загъы ардбахæрды ныхас. «Ныййарæгау тугæй дæуимæ æз баст дæн». Уый дзæбæхтæм бæлгæйæ, йæ риуы схуыдта куырдадз, йæ зæрдæйы та — куырда. Гъе, уымæн æм кæсы Иры бæстæ райдзаст уатау, хур та — цырагъау.

«Иры бæстæ», «Хæхты цин», «Мæ бонæй уон», «Райгуырæн бæстæ», «Ирд суадонæй банызтон хæхбæсты», «Терк»,

æмæ æндæр æмдзæвгæты Иван нывæнды Ирыстоны кады зарæг. Йæ зарæг сбийы зæрдæйы тæгтæй. Суадонау рæсуг ваййы, арф комау арфхъуыдыджын — бæрзонд хохы цъуппау арвы риумæ стæхы æмæ зæхмæ цины уылæнтæ хæссы.

«Æцæг уалдзæг» «Нæ хæхты куы 'рлæууы уалдзæг», «Зымæгон нывтæ», «Куы фенын», «Дидинджыты баст» æмæ йæ иннæ фыстытæй бирæты поэт сарæзта нæ æвæджиауы рæсугд æрдзы удæгас нывтæ. Йæ цæст ахсы хуры тынты тыбар-тыбур, хъустыл ауайынц къаннæг доны сæр-сæр, дзæбидырты сыкъаты къæрццйтæ, цъиуы пæррæст, бæлæсты сусу-бусу. Ацы нывтæ не сты иппæрд адæймаджы цардæй. Уымæн сты йæ уды конд æвдисæг, йæ хъуыдытыл баст ваййынц æдзухдæр.

Поэт нæ уарзы æрдзы нывтæ тар ахорæнтæй фæлындын, кæд тымыгъ дæр сысты, кæд их дæр ныууары, кæд мигътæ дæр хуры цæст бамбæхсынц, уæддæр. Алы поэтмæ дæр ис цард æмæ æрдзы фæзындытæм, дунейы арæзт æмæ адæймаджы миддунейы фæзилæнтæм хи сæрмагонд цæстæнгас. Иваны цæстæнгас у райдзаст æмæ йæ поэтикон ахорæнтæ дæр сты уый æнгæс — ирд, æрттиваг, рæсуг. Ахæм у йæ удыхъæд.

Уый та, æвæццæгæн, уымæн æмæ йæ мæт, йæ сагъæс иу хъуыddaгыл баст сты рагæй-æрæгмæ:

*Хорз у царды хи бынат ыссарын,
Бæсты хаймæ бахæссын дæ хай.*

Æмæ поэты нæ фæнды, йæ хуын мигъæмбæрзт уа, искæй дызæрдыгдзинад, кæнæ гуырысхотыл æфтауа, уый.

Уый та уымæн, æвæццæгæн, æмæ поэт йæ зæрдыл дары:

*Райгуырдтæн æз арф комы хъæбысы:
Кодта мын рæсугд зарджытæ дон.
Дидинæгджын рагъ уыди мæ фысым,
Цъиуты 'взагæй дзурын æз зыдтон.*

Æмæ йæ нæ фæнды, цæмæй уыцы дон змæстæй кæла, дидинæг рагъыл баруайа, цъиутæ ферох кæной сæ зарæг.

Уый та уымæн, æвæццæгæн, æмæ поэт уайсадæгау дзуры:

*Рагæй мын сты нæ хæхтæ уарзон,
Сабийæ кæм ысхастон мæ рæз,
Уырдыгæй ирон ныхас æрхастон
Зарджытæ рæсугд кæнынæн æз.*

Æмæ йæ нæ фæнды хæхтыл комдзог цæуын, къуымых æвзагæй састбазыр зарджытæ ниуын, йе та сæргуыбырæй адæмы 'хсæн фæзына, уый.

Иванæн йæ хуыздæр æмдзæвгæтæй иу у «Тулдз». Бæрзонд, фидар бæлас, зынтæн фæразон, йæ тых — æвидигæ, йæ рæсугъдзинад — æрдхæрæн. Поэты сфæлдыстады тулдз сси æхсар æмæ намысы символ, фыдæлтыккон зæххимæ æнгом бастдзинады æвдисæн, адæймаджы удыхъæды поэтикон сурæт. Поэт йæхæдæг æргомай афтæ зæгъы:

*Æз зарын, тулдз, дæ намысыл, дæ кадыл,
Зæрдæбынæй дын арфæтæ кæнын.
Дæумæ гæстæ зындзинæдты фæндагыл
Фæцахуыр дæн ныфсджындæрæй цæуын.*

Гъе, ахæм у Иваны æмдзæвгæты лирикон хъайтары зондахаст, йæ цæстæнгас цардмæ, йæ алыварс цытæ цæуы, уыдонмæ. Нæй йын æнæ адæм фæцæрæн, йæ сæрмæ не 'рхæсдзæн æвæлмон митæ, фæллоуы суадзы йæ мондæгтæ, фыдбылызæн ныхкъуыр д раттын фæразы. Нæры йæ ныфсджын хъæлæс:

*Æз — адæймаг. Сæрыстыр дæн мæ номæй,
Рæсугъд — мæ цард, мæ куыст æмæ зондæй.*

Бузныг у поэт, хурыскастыл йæ куысты уæлхъус кæй фæзыны, уымæй:

*Сæумæйæ дын нæ хосгæрдæг
Зæгъдзынæн: «Æгас цæуай!».*

«Хъуамæ тохы базæронд уон æз», — афтæ зæгъы, афтæ æмбары царды рæстад поэты лирикон хъайтар, уымæн æмæ зоны, æмбары зондæй, зæрдæйæ дунейы фарны хæрзтæ.

*Адæм уарзынц иумæ цæрын,
Адæм уарзынц хуры.
Адæм уарзынц, хорз хабæрттæ
Лæг лæгæн куы дзуры.*

*Адæм уарзынц къухты бакуыст, —
Къухтæ сты æрхæссæг.
Адæм уарзынц сæрды фæстæ
Сойджын куыд уа фæззæг.*

Адæм уарзынц сывæллæттæ
Амондæй куыд рæзой.
Адæм уарзынц, фидæн бонтæ
Хъæлдзæгæй куыд цæуой.

Адæм уарзынц, мады фæллой
Чи фиды æххæстæй, —
Барты сæрыл тугкалæн бон
Чи нæ лидзы хæстæй.

Адæмы хорзæх, адæмы фæндиаг — уымæй бары йæ алы къахдзæф, йæ алы улæфт, йæ цард, йæ тох лирикон хъайтар Иванны æмдзæвгæты, æмæ уымæй ахады цæсты, уымæй у хъомысджын. Зæххон адæймаг у, йæ хъуыдыты, йæ сæнтты кæмфæндыдæр фæзилдзæн, фæлæ райгуырæн зæххыл никуы баивдзæн æндæр бæсты æвæлмон цард. Изæрыгон арв куыннæ вæййы диссаг — мин мин цырагъы дзы ссудзы! — «Уæддæр чызгайы мидбыл худт мæй æмæ сывæллоныл фæтых и», «Уæддæр чызгайæн н 'арын уым æмбал æмæ та ногæй зæхмæ здæхын» («Лæппуйы зарæг»). Ахæм сахъуырæн йæ бон, æнæмæнг, у зæгъын:

Нæ дæн, нæ дæн æз иунæг, —
Æмбал у цард мæнæн,
Мах хорз фидауæм иумæ,
Мах иумæ стæм сæрæн.

Цардимæ æмдзу кæны, æмæ йын уый дæтты ныфс. Иунæджы хъысмæт — кæуинаг æмæ æлгыстаг, сагъæссаг йæ сæр, йæ сомбон, рухсы цъыртт æм никацæй ферттывдзæн. Цардæн нæй кæрон. Иунæджы хъысмæт æй нæ батондзæн, йæ гуырæн суадон никуы байсысдзæн. Баруад уæлхъæдæй бæлас, «хъуына фын сæвæрдта æнус», фæлæ йæ бынмæ ног тала æрзад. Цъæх арвмæ сивæзта йæхи.

Лæгæн дæр афтæ у йæ хъысмæт,
Зæрондæй аканы мæлгæ.
Зæххыл нæ фесæфы йæ рухс фæд —
Йæ цæуæт баззайынц царгæ.

Фæзминаг хъайтар у Тохты Иванны сфæлдыстады сæйраг архайæг. Йæ курдиат уымæн æрхаста нывондæн, йæ хъарутæ никуы бавгъау кодта уый фæлгонц æххæстдæрæй æмæ аивдæрæй сфæлындыныл. Иу чиныгæй иннæмæ, иу æмдзæвгæйæ иннæмæ поэт нывæнды йæ лирикон хъайтары сагъæстæ, æмæ

сты бæллиццаг, нырыккон, адамы цардимæ фидар баст.

Афтæ зæгъæн нæй, æмæ цард алцæмæй дæр æххæст у, аразинагтæ конд фесты, адаймагмæ фау æрхæссæн ницæмæйуал ис, не 'хсæн, удыхъæдæй мæгуырау чи ваййы, адамы хъæр чи не 'мбары, рæстæгимæ æмдзу кæнын кæй нæ фæнды, йе та чи нæ арахсы, ахæмтæ нал ис. Ис, æнæ уæвгæ дæр сын, æвæццæгæн, нæй. Æмæ уыдон дæр хъуыдыйаг сты Уæлдайдæр та поэтæн. Иван бирæ ныффыста сатирикон ахаст кæмæн ис, ахæм æмдзæвгæтæ. Уацмысты судзаг цæхæр, æхсæнадон ахæдгæн, царды æмæ адаймаджы æгадгæнæг фæзындтæ фесафыныл тох Иванны сатирæйы кæны хъомысджын, ахæдгæ, бирæвæрсыг. «Сæрхызт», зæгъгæ, уыцы æмдзæвгæйы поэт карз ныхасыл нæ ауæрды, «иумæйаг дзыккайæ... хицæн сир хуыздæр» кæмæ фæкæсы, ахæм худинаггæнæджы цæсты бафтауыныл:

*Хæссыс æгады ном хъæубæсты,
Нæ дын ызнаг ис, нæ — хæлар.
Ызгъоры цард гуылфæй дæ рæзты,
Ды та — æнæныгæдæй мард.*

Иннæ ахæм «Кæддæр дæ 'мбал хуыдтон мæхицæн», зæгъгæ, уыцы æмдзæвгæйы æппæрццæг персонаж. Зын сахат дæ рæзты чи ахиза, æмбалы сидтæ æгомыг чи разына, уый мæнгард ми хъæдгомау «зæрдæйы ныуадзы нос». Æмæ поэт ахæм ницæй-йæгтæн рахæссы карз тæрхон, сæ афтид удты мæнг фæдфæли-вæнтæй сыл æдзыт æмæ æгады ном сбады.

Дамдумтæм æмхиц лæг дæр разæгъды хъайтар кæй нæу, ууыл дæр дызæрдыг ничи фæуыдзæн, «Бæдæлæг», зæгъгæ, уыцы æмдзæвгæ чи бакæса, уыдонæй. «Нозтыл нæй къæхтæ», фæзæгъынц, æмæ йæ йæхи къæхæй чи агуры, йæ зонд кæмæн фесафы, уыдон дæр фæг рæвдыд сты поэтæй — худы сыл, фауы сæ, сæ лæмæгъдзинад сын сæ цæстмæ бадардта.

Хæххон юмор, адамон цыргъ ныхасæй хайджын сты Иванны æмбисæндтæ «Лæг æмæ удисæг», «Къæмдзыг æмæ зынг» æмæ æндæртæ. Бавæрдта сæ рæстаг хъуыдытæ, сты цардæй ист дзыхæйдзургæ сфæлдыстад — сæ ратæдзæн.

Уымæн аив у сæ арæзт, уымæн агайынц адаймаджы зæрдæ.

Тохты Иванны сфæлдыстадæн цыбыр ныхасы аккаг аргъ скæнын æнцон нæу. Мæн фæндыд æрмæстдæр нæ хорз хæлар, нæ æхсарджын поэты ном арфæйы ныхасæй ссарын.

Галиуырдыгәй рахизырдаәм: Дарчиты Дауыт, Цагәраты Максим, Санаты Уари, Мәрзойты Сергей, Хъайтыхъты Георг. Хъобан.

Галиуырдыгәй рахизырдаҗм: Балаты Тембол, Токаты Асәх, Мәрзойты Сергей,
Дзесты Куылзаг. Дзәуджыхъәу, 1959 аз.

ХÆХХОН ЛÆППУЙЫ ЗАРÆГ

Поэтæн йæ хорзæх æмæ йæ фæдзæхст йæ базыртæ сты. Адæмæн цы хæрзты бацæуы, уыдонæй скæны йæхицæн ном æмæ кад, уæдæ йæ фæдзæхст дæр сагъастæ æмæ бæллицтæй сбийы æмæ йæ нывæфтыд ныхасæй куы райхалы, уæд разыны йæ миддуне, æххæстæй, ирдæй, хихуызонæй.

Дзаболаты Хазбийы курдиат æрдзон уыдис — æрдз йæ авдæн æмæ йæ кувæндон, дзырды фарн, ирон æгъдау æмæ æфсарм дæр йæ фыды уæзæгыл ссардта. Æфсады Фыдыбæстæн хъæбулы лæггад, хъæбулы хæс бафыста, Буроны æрзæткъахæнты уæхскуæзæй фæкуыста, Мæскуыйы фондз азы фæцард, каст фæци литературон институт. Кæмфæнды уыдаид, кæдæмдæриддæриу æй ахастой йæ цардвæндæгтæ, Хазби-иу хæххон лæппуйæ баззад. Цард ын ад нæ кодта æнæ комы улæфтæй, æнæ æхсæрдзæнты хъазт æмæ сагты сыкъаты къæрц-къæрццæй, æнæ доны уылæнты рæвдаугæ сыр-сыр, кæнæ знæт уынарргынай. Цъæх арвы риуыл цæргæс йæ базыртæ нæ айтыгъта, рæсуг суадоны стъалытæ нæ аныгъуылдысты, Ныхасæй зæронд лæгты таурæгътæ нал хъуысынц — нæ, ахæм цард не 'ндæвта поэты, уымæн æмæ æууæндыд: Иры хæхтæ никуы ваййынц мадзура, зарæджы дæр сисынц комы бынæй арвы тыгъдадмæ.

Фæзæгъынц: поэты æмæ, дам, йæ лирикон хъайтары иу тæрхæгыл æвæрæн нæй. Гæнæн ис æмæ ныффыста сатирикон уацмыс. Уæд сæ ахастдзинæдты бындуры æвæрд уыдзæн, тохгæнæг йæхæдæг æмæ кæимæ нæ фидæуы, хурæргом кæй хинтæ æмæ кæлæнтæ кæны, уыдон карз быцæу. Æмзондæмдых сты, æнæ кæрæдзи цæрын нæ фæразынц, уæд та ваййынц фаззæттау кæрæдзийы халдих.

Хазбийы лæгæй-лæгмæ чи нæ зыдта, фæлæ йын йе сфæлдыстад чи бауарзта, уыцы чиныгкæсæгæн йæ цæстыты раз, æнæмæнг, слæууыдаид поэтæн йæхи сурæт, йæ хъуыдытæ, сагъастæ æмæ бæллицтимæ Йæ дунæмбарынад, йæ уды хъæру, æхсар æмæ тохы монц, йæ арæхст æмæ дæсныад — йе 'мдзæвгæты ссарæн ис йæхи миниуджытæн се 'ппæтæн дæр, стæй ма йæ дуджы æмæ йæ фæлтæры хъысмæты цыдæриддæр фæзминаг æмæ раппæлинагæй уыдис, уыдон дæр.

Поэт арæх фыста поэзийыл, фæлæ цардæй никуы фæиппæрд. Цард æмæ поэзи йе сфæлдыстады сты синонимтæ. «Зæрдæ ис зарæджы, зарæг та — зæрдæйы».

*Нæ зонын æз, куыдæй уыди йæ райдыд:
Сыгд риуы маст, æви уыд зæрдæ райгонд,
Фæлæ зæххыл фыццаг хорз лæг куы райгуырд, —
Уырны мæ, — уæд фыццаг зарæг дæр райгуырд...*

Дæ фыццаг зарæг не ссардзынæ, уæгъдидонæй куы цæрай, уæд. Поэт йæхи фæдзæхсы царды зын фæндæгтыл, æнæнцой бонтыл: «Фæлæ дæн æппынæдзух фæндаггон, нæй мæнæн зæрдæнцойæ æрбадæн». Фæндаггон æмæ сгарæг, «рухс фæндтæ хæссæг». «Хæс цытджын æмæ егъау», фæндаг «даргъ æмæ дарзæг». Цы агуры поэт, цы йæ бадомдта?

*Мæнæн нæу иппæрд дзыллæтæй мæ амонд,
Æмбæхсаг нæу мæ цин æмæ мæ мæт...
Мæ цард куыд уа, Фыдыбæстæ, дæу аккаг,
Мæнæн уал абон ууыл у мæ тох.*

Зæхх, фыдæлты зæххæй сомы каны, — уый у нæ дарæг, нæ хысмæт, не скаст. Уарыны дæттæ кæй аныхъуыры, хуры тынтæй рæвдыд кæй æййафы, суанг ма уый дæр поэтæн зонды хос фæци: «Уа цæмæй æцæг хъæбул йæ бæстæн — у поэтæн ахуыр-гæнгæ зæххыл», «пайда дæ адæмæн куыд хæссай».

Ардхæрæгау афтæ зæгъы:

*Уарзын цард æз дæр æххæстæй,
Уарзын амонд æмæ цинад,
Фæлæ царды 'ппæт фæрæзтæй
Райсин æз фыццаг рæстдзинад!*

Рæстдзинад та уый мидæг ис æмæ «зарæг райгуырд рыгæй-дзаг хæдоны», стæй «цард, царын кæй фæнды, уымæн у фæстаг улафтмæ хæст». Кæд дæм ахæм лæгдзинад нæй, уæд поэт де 'мдзугæнæг нæу: «Æмбал æз уым ваййын лæгæн, йæ риуы тохы арт кæм судзы!» Иннæ ран та Хазби фыссы: «Цæмæй дæ хоной адæм уари, хъæуы дæу уый тыххæй ыстæхын», стæй ма ноджыдæр ахæм поэतिकон хатдзæг: «Бонтимæ кæй ном фæтар и, уый æцæг поэт нæ уыди».

Егъау хæстæ æвары поэт йæ размæ, карз сты йæ домæнтæ, рæстдзинады уæлахиз æмæ æцæг поэты хысмæт бæтты иу арф хъуыды, иу уырнындзинадимæ: «Æмæ ныр зонын, нал мын у дзырдаг: фыццаг кæй уыд лæджы царды хъуыддаг. Ныхас, ды та кæй фæзындтæ фæстæдæр!» Тæригъæд ныхас нæ загъта. Хъуыддаг — цардæн йæ рахæцæн, ныхас — йæ фæстиуæг. По-

эты хъуыддаг — йæ куыст, йæ тох, йе сфæлдыстад. Йе'мбæстонтæн йæ зæрдæ зæгъы ахæм фарн: «Уæд ныфс — дæ аходæг, рæстдзинад уæд — дæ фæтк», ома Уацамонгæйы хорзæх ссарæд.

Хазби поэзийы схуыдта йæ амонды бардуаг. Рог цин, бухъ-цард, пайдайыл никуы сбаста йæ сагъæстæ. Амонд та... «Амонд, æвæццæгæн, уый хонынц — æрдзæй æргом курдиат чи райса», æмæ йæ адæмæн чи снывонд кæна. Поэт йæхи амондджын хоны — æргомай дзуры йе сфæлдыстады нысаниуæг æмæ мидисыл, поэзи куыд æмбары, куыд æмæ цæй фæрцы схизы аивады бæрзæндтæм, цæй руаджы свæййы адæмы царды айдæн.

*Гуырджæй фæзмæн нæй искæй:
Мæ фыст — мæ сонт улæфт,
Мæ тугдадзинты схуыст,
Мæ сагъæсты фæдис-хъæр.*

Сонт улæфт. Тугдадзинты схуыст. Сагъæсты фæдис-хъæр. Цавæр тых æй сисы йæ уæлныхты? Цæмай сразæнгард ваййы? Цы йын смаст кæны. Цы йын æрхæссы цин æмæ амонд? Нæй а зæххыл, а дунейыл ахæм стыр кæнæ чысыл цау, дисы йæ чи нæ бафтауы, йæ цæст кæй нæ ацахсы, йæ зæрдæ йын чи нæ фæцагайы. Мад æмæ фыды хæрзтæ, сæ зонды гуырæнтæ, сæ фыдæбон, сæ буц рæвдыд æмæ уынаффæтæ. Сабийы дуне дæр паракхат у — æнкъары царды уæз, рухсмæ ивазы йæ къухтæ («Тузар æмæ гæлæбу», «Æххормаг аз æмæ сабитæ», «Фæндыр», «Авдæны зарджытæ»). Æрдзы нывтæй зæрдæ райы («Сбон и.,» «Фæззыгон æхсæв», «Фæскъæвда», «Хъæриуы хохы рæбын»). Хъæууон цард ын зынаргъ у йæ алы лыстæг æвдисæнтæй дæр — хъуылæджы уынармæ хъусгæйæ, цыхтахсæджы арæхстджын змæлдæй дæр бамбары адæймаджы мидуавæр, мидкатай, кæнæ цин. Йæ райгуырæн къуымæй афтæ зæгъы: «Мæ ныллæг гуырæн къуым — мæ рагбонты галуан». Къуым æмæ галуаны кой фехъуыстаид, «Хъæууон райсом»-ы цы зæронд лæгты равдыста, уыдонæй. Куыстдомд, сагъæсхуыз, куырыхон хистæрты уæхсчытыл æнцайы дунейы фарн æмæ сæ кæстæрæн фæдзæхсынц. Мæнæ «Алæмæт диссæгты» фæлтæрд хохæг лæг космосмæ йæ хъус куыд дары, йæ кæстæримæ йæ царды хъуыддагтæ куыд æлвисы, уыйау сты поэты сагъæстæ дæр — æнæкъæм, цымыдисаг. Æмбары йе 'мбæлццонæ, æмæ йæ фæзмы, йæ зæрдыл ын бадардта йæ фæдзæхст:

Буламæргъ куыnnæ рох кæны й 'ахстон,
Афтæ дарын æз нæ кълхæдзар мæ зæрдыл.

Йæ «кæддары хъарм фын» дæр æй уымæн схуыдта. Фынтæ æмæ хуымæтæг æцæгдзинадæн нæй фæиртасæн. Асинтыл хизæгау, цыдис поэт йæ дунæмбарынады бæрзонд æфцæгмæ — фыдыуæзæг-гуырæн кълум, хълæу æмæ йæ цæрджытимæ, Фыдыбæстæ... Мады æхсыримæ ахъардтой йæ туджы сыгъдæг æнкъарæнтæ, мадæлон æвзагæй сæ радзуры йе 'мзæххонтæн. Худы уæрæседзауыл: «Кæмæн нæу адджын мадæлон æвзаг, уый никæд уарздæн искæй æвзаг дæр».

Уæздан хæдæфсарм хæххон лæппу бахæлæг кæндзæн дымгæмæ, чызгайыл афтæ кълйныхæй кæй аузæлыд, уый тыххæй: «Æз хъарын дымгæмæ: Тæхуды, дæуау ныр чи ваййы ныфсхаст!» Нарты Сатанайы зонд, Алыккаты Хазбийы Нанайы трагеди, Æфхæрдты Хасанайы мады æнæсæттон удыкондæй сæрыстыр чи у, уый зæгъдзæн зæрдæбын ныхас: «Сылгоймаг, æз кæнын дæ размæ зоныг». Æмæ уый уыздæн йæ ард дæр, йе 'фсарм дæр, йæ ном æмæ кад дæр.

Адæмон зарджыты уагыл ныффыста Хазби йæ диссаджы «Хæххон лæппуйы зарæг». Ис дзы ахæм рæнхъытæ: «Æцæг уарзонад чи нæ бавзара, уый царды адæн ницы фæзаны». Уый дæр у, Хазбийæн йæхи загъдау, хуымæтæг æцæгдзинад, æмæ йыл фæлмæн хълæлæсæй, æфсармдзастæй дзуры бирæ æмдзæвгæты: «Чи зоны», «Фæлтау», «Æз хурæн бамынæгæй тарстæн». Æндæр уæдæ кæмæй схаудаиккой фырнымд ныхæстæ: «Дæ цин дын адавтоң, уæууай... Дæуай æз хæсджын дæн мыггагмæ».

Ваййы, куыnnæ, æндæр зондыл хæст сылгоймæгтæ дæр, æмæ сыл зынæрвæссонæй бахуды («Дзæгъæлдзых», «Уынджы», «Зæрдæ уал сайды нæ быхсы»).

Сылгоймаг уа, нæлгоймаг — хълæуджыдæр нæу, адæймаг йæ цæсгом куы бахæра, уæд ын поэт никуы ныббардзæн. Нæ бары хин митæ, дыдзæсгæмтты фæдфæливантæ, адæмæн маст чи хæссы, уыдонæн: «Нæ кæны давæг давынæй æфсармы», сæтæлæгау «царды уынæрай æмбæхсы йе 'ппæт цин, йæ ис».

Худинаджы бæсты-иу нæ фыдæлтæ сæхицæн мæлæт саккаг кодтой. Бæрзонд æвæрд сæм уыдысты æгъдау æмæ æфсарм. Хазбийы лирикон хълйтар никуы ахызтаид сæ сæрты, никуы фæуыдаид кълæмдзæстыг, зæрдæхудтæй дæр хълмайæ рæхуыстау фæстълфыдаид:

Бакæн-иу мыл ды æвдисæн,
Фен дæ удхæссæг мæ хуызæй, —
Размæ искæд бон куы хизон
Æз фæлынд миты æххуысæй.

Нæ рох кæны поэт нæ разæгъды лæгты хорзæх æмæ нысту-
антæ. Кæмфæнды уæд, кæдæмдæриддæр æй ахæссæнт йæ
сæнттæ, зоны, æмбары, æнкъары царды рæстад. Арты цæхæр
дæр ма йæ ахсджиаг хъуыдытыл æфтауы:

Æз кæсын æдзынæг арты
Хурау араугæ цæхæртæм..
Дзæгъæлы нæ хонынц царды
Хоры, сæрæн лæджы зынгзæрдæ.

Хорз, сæрæн, зынгзæрдæ лæджы поэт базыдта йæ сабибон-
ты, æмæ-иу ын ныллæг акуывта: «... царды йе 'уæнтыл чи хæссы,
уыдоны цардуаг зонын суанг ма авдæнæй». Йæ хъысмæт дæр
уыцы фыдæбонгæнæг адæммæ сбаста: «Æз куысты судзгæ
монцимæ райгуырдтæн», «Фæд цæмæй нæй мæ къухтыл,
æвæццæгæн, кусæн дзаумæттæй нал баззад, ахæм».
«Рæмудзæг», «Фæскуыст», «Геолог», сты æрдз æмæ адæй-
маджы иудзинады поэтикон æвдисæнтæ. Дæттæ, къæдзæхтæ,
бæрз, æхсæрдзæн, дымгæ лирикон хъайтаримæ æмулæфт
кæнынц, сæ рæсугъддинадæй кæрæдзийы рæвдауынц — хох
йæ рæбынтæ æвдæлон кæны, лæг та йæ хъару æмæ зондæй
сгары къæдзæхтæн сæ арф æмбæхсæнтæ.

Зæлы шахты уынар хъусты,
Риссынц дудæгау мæ къухтæ,
Фæлæ ахсын хуры рухс тын,
Дуне мæм кæсы рæсугъддæр.

Кусæг лæджы кад хъуамæ йæ тугвæллойæ равзæра. Афтæ
хъуыды кæны поэт, фæлæ йæ хъайтары хъысмæты федта хæсты
сау фæд — кæддæр-иу уый знаджы танктæ срæмыгъта, ныр та
зæххы бын æвдисы йæ дæсныиад.

Хуымæтæджы нæ фæзынд Хазбийы поэзийы æхсарджын рæму-
дзæджы сурæт. Дæсæдзыдæй йæ æрыйæфта хæсты тымыгъ æмæ
æвдæй нæ баззад. «Хæст хæрзрох нæ ныууагъта мæн дæр», —
фыссы поэт йе 'мдæвгæтæй иуы. «Ды ныр лæг дæ» — уый дæр
уыцы тыхст азты мысинæгтæй равзæрд. сабитæ хистæрты уаргъ сæ
уæхсчътæм куы систой, уæд фехъуыстой ахæм ныхæстæ сæ ный-

йарджытæй. Иумæйаг зиан, — ахæм бæллæх дæр уæд фæзынд нæ царды. Иумæйаг цинай-иу кæмттæ азæлыдысты. Иумæйаг зиан дæр адæмы æнгом кæны, фæлæ маст æмæ цæссыгæй, хъарæг æмæ сидзæрты тæригъæдæй. Хæст бирæ цыдæртæ фендæрхуызон кодта æмæ фæразын хъуыд. Ууыл у йæ сонт катый поэтæн, йæ рагбонтæ куы æрымысы, уæд. Амондджын мæрдтæйдзæуæгыл стæм хатт фембæлдаис нæ дурдзагъд хæххон фæндæгтыл, фæлæ уæлахиздзау разынд æмæ сси Хазбийы «Баллада»-йы хъайтар, йæ бынат ссардта «Рæмудзæджы» фарсмæ.

«Номæварæг» — хуымæтæг хохаджы рæсугъд удыхъæды æвдисæн. «Адæм иу фынгыл куы бадынц» — æмуд, æмзонд адæм куывды суадзынц сæ тыппыртæ, буц ныхасæй кæрæдзийы барæвдауынц, хæрд æмæ нозт æрæварынц, цæмæй сæ зæрдæты бæркæдтæ æргомæй равдисой. «Гимн хæдзары æфсинæн» — Сатанайы фарн чи нæ фесæфта, уазæгуарзонæй чи цæры, дзагармæй чи сæмбæлы бæлццоныл, уыцы хæдзардарджыты номарæн уацмыс зæрдæтæм хъары. Æнахуыр диссæгтæ радзырдта сæрсæфæн ком. Туджджынтæ хæрхæмбæлд фесты нарæг фæндагыл, фæлæ туг нæ ныккалд. Фæуæлахиз сты æгъдау æмæ æфсарм. «Зæгъын дæуæй æфсымæр», — загъта сæ иу иннæмæн.

Рæсугъд, мидисджын æмæ арф хъуыдыгонд уыдысты не 'гъдæуттæ æмæ сæ поэт равдыста йæ хорз, сæрæн, зынгзæрдæ хъайтарты сурæтты.

«Нæртон сидт»-ы нарты быцæу Хуыцаумæ ахицæн карз тæрхонæй: «Фыдвæдæй бынтон æвæд хуыздæр у!» Ам равзæрд нæ фыдæлты царды фæтк — худинаджы бæсты — мæлæт. Уæдæ Уырызмæг дæр йæ кæстæры коммæ кæй бакаст, уымæй йæ нæргæ кад нæ фæныллæгдæр. Афтæ зæгъы: «Аргъ куы нæ кæнай кæстæрæн, уæд æгъдау домæн нæй уымæй». Æмæ Сатана сразы йемæ. «Мæн хъæуы æрмæстдæр уадынз!» хистæрты бындихæй, — скарста Ацæмæз, хуыздæр бынтæм нæ бабæллыд. Мæлгъæвзæгтæ æмæ кадвæлгъауджытæн дæр сæ ных бакъуырдатæ нæртон Уацамонгæ:

Нæ балæудзæн уый къулбылæй уæ размæ, —
 Уый фезмæлдзæн æрмæст æцæг ныхасмæ.
 Уый хъусы дардмæ
 зонды хъæр,
 ныфсы хъæр,
 Æмæ йæ сисдзæн
 зондджындæр,
 ныфсджындæр.

«Рагон нæртон лæгау зарын куы зонин», — Къостайы бæллиц-иу, æвæцæгæн, Хазби дæр йæхинымæр афæзмыдта. Ацæмæзы курдиат, Уырымæджы зонд, Уацамонгайы фарн, нарты адæмы сидт Хуыцаумæ — алцы дæр æй дисы æфтыдта, æмæ-иу æй тынгдæр бауырныдта, нæ зæхх æнæхай кæй никуы уыд хорз, сæрæн, зынгæрдæ хистæртæ æмæ кæстæртæй.

Поэты нымадмæ гæсгæ, Къоста йæ зонд, йæ хъару æмæ ныфсæй хæстæг лæууы нарты гуыппырсартæм. «Ирон фæндыр», Ацæмæзы уадындзау, азæлы нæ кæмтты, йæ «хъæр мæрдтæм дæр хъуысы», æмæ йæм ис цардæттæг миниуджытæ:

*Куы хæссай зæрдæйы æмбуар
Ды Иры сагъæстæй конд чыныг,
Уæд нæй тæппуд уæвынæн бар,
Уæд нæй мæлæтдзаг тохы чиуæн.*

Иры сагъæсты чыныг никуы фæхицæн Хазбийæ, хаста йæ йæ зæрдæйы æмбуар. Цы бафæрæзта зæгъын, уым ис уæз дæр æмæ бæркад дæр, нæ адæмы сæрхъуызойы ном сбæтты æнæсгæрст, æнæвнæлд цаутимæ. Уæлдæр цы æмдзæвгæйыл цыдис ныхас, уый баст у нæ æдзæрд зынгхуыст, нæ курдиатджын поэт Кочысаты Мухарбеджы номимæ.

Нæ адæмы хъысмæт рагæй-æрæгмæ Къостайыл фæдзæхсæм. Нæ ног историйы фæзилæнтæ дæр нæ аздахынц «Ирон фæндыр»-мæ, æмæ удæнцой ссарæм, Къостайæн йæхи ныхæстæй йæхимæ фæсидæм: «Гъе-мардзæ, исчи! — бынтон сæфт кæнæм!» Йе 'мдзæвгæ «Ир»-ы Хазби æрхæндæг хъæлæсæй, мæстæлгъæдæй дзуры Иры хъысмæтыл, æмæ йæ ныхас фæвæйы Къостайы номардæй.

*Иры
Дыууæ Иры
Ныххæлиу ысты..
Æмæ сын райгуырæд сæ тохы сæрыл
Сæ иу хъыджы фырт — Къостайы зарæг.*

Æмæ та уый дæр ссис хуымæтæг æцæгдзинад, быхсан кæмæн нæй, фæлæ айвын нæ бон кæмæн нæу, ахæм æцæгдзинад. Кæм агуырæдæуа ирвæзæн тых! Кæд, мыййаг, хæхбæсты фарны? Æмæ поэт хъусы сæууон æрдзы азæлдмæ, сдзурын кодта æрдæгкалд мæсыджы, сæрсæфæн комы, хæххон фæнда-

джы, фыдæлты мæсыгыл уагъд къухвæды. Дзурынц... Иу фæткыл нæ хæст кæнынц. «Сæууон азæлд» — «Уый у цъæхбазыр рухсы базард? Æви фынхæлд æхсæвы хъарæг», «Æвдисæндар ныгæд маст æмæ цинæн», æфсарм æмæ лæгдзинадæн. «Æз хъуамæ кодтаин ныв — галуантæ... Фæлæ хъуыдис мæн тох æлвæст кардæй дæ гуырдыл». Тох æмæ тох. Хъызæмар æмæ бæллиц. Æнæскъуынгæ хъæбысхæст рæстад æмæ хæрамы æхсæн. Ау, цъысымæй фервæзæн нæй? Бæгуыдæр, ис. Поэт æууæнды хуыздæр амондыл. Хохагæн афтæ дзуры æрдæгкалд мæсыг: «Нæй иу тигъ, иу къуылдым ыссарæн, кæм нæй йæ кой йæ удæлдай æфсармæн». Хæххон фæндаджы дæр нæ фæнды, цæмæй уа «рæстаг æмæ фæлынд лæгæн æмриссæн», цæмæй «фæндырдзагъды æмзарджыты дæсныдæр» фæндагæн йæ риуыл фыст къæхты хъæр схона бæлццон «дунейы цардæгас симфони». Фæндаджы фæнды «сау къæдзæхтæй схизын», цæмæй зæххы къорийы «рæстаг дзыллæ кæрæдзимæ куыд хонон». Ахæм хъысмæтмæ бæллы, фæлæ йæ уидæгтæ, йæ гуырæнтæ, йæ бæстæйыл стырзæрдæ нæ кæны: «Æрмæст кæронмæ фæндагты тæрхоны куыд уон нымад хæххоныл».

Æрдз æмæ адæймаг æмуд сты. Цыдæриддæр адæймаджы алыварс ис, уый улæфы, тæлфы, адæймаджы дзыхæй дзуры, ис æм адæймаджы миниуджытæ.

Фæндаггон æмæ фæндаг дæр афтæ фидар баст сты, æмæ сæ поэт арæх бафтауы æмхуызон сагъæстыл. Æнæ змæлд, æнæ размæбырстæй царды мидис куынаг кæны, æмæ йæ Хазбийы лирикæйы хъайтар йæ зæрдæмæ нæ исы. Æмдзæвгæты цикл «Хæхбæсты фарн»-ы ис бирæ арф хъуыдытæ, фæлæ сын радих кæнæм сæ сæйрагдæрты.

Балцмондаг уæвын нын фыдæлтæй баззад. Фæндагсар Уастырджимæ дæр уымæн куывтой. Æмæ нæм фæндаджы ныхас балцы зарæгау уымæн хъуысы. Уый иу. Дыккагæй, фæндаджы фæнды зæххы къорийыл фæзилын, адæмты æмæ бæстæты кæрæдзийыл сбæттын.

Æртыккаг хабар. Фæндаг дард бæстæтыл зилы, фæлæ йæ райгуырæн зæхх, йæ гуырæн, йæ райдианыл иузæрдион ваййы кæмдæриддæр, кæддæриддæр. Уымæн фæдзæхсы: хъуамæ уон «нымад хæххоныл». Æрдз, адæймаг, Фыдыбæстæ — æртæ цæджындзы Хазбийы философон лирикæйы бындурæн.

Цымæ цæмæн фæдзæхсы фæндаг, цæмæй нымад уа хæххо-

ныл? Поэты сфæлдыстад цæуыл æнцайы, уый тыххæй нæ хъуыдытæ загътам. Хазби йæ йæхæдæг дæр сусæг никуы кодта. «Байрай, чи у æргом!» ис æм ахæм сидт-ныхас. Зæхх, хæхтæ, мæй æмæ быдыр, цъити æмæ тæлтæг дæттæ, æхсæрдзæнтæ æмæ арвы рухс — уыдон сты лирикон хъайтары авдæн æмæ хæтæнтæ, йæ царды хорзæх, йæ бæллицтæ æмæ съл бæтты йе 'ууæнк, йæ ныфс, йæ сомбон.

Байхъусæм поэтмæ: «Æз дæн, о саумæр зæхх, дæ хуымриуæй æрвыст... у дæ фарн кæуылты, ды йæ мад дæ цардæн». Дарддæр: «Æз хæхты райгуырдтæн... Хæхтæ, хæхтæ! Уæ æрæмысынæн æз хæсдзынæн уæ къæйдуртæй ностæ, æз уæ уынæр мæ риуы хæсдзынæн». Ноджыдæр ма цалдæр рæнхъы: «Саудзаст цъититæ сидтысты мæнмæ... цыма уыдис уым дунейы сæмæн, царæг зæххы тымбылæджы бæстастæу». «Мæн азты зæрдæнцой æрæлвæста зæхмæ». «Мæн ныййардта æрвæрттывд цъитийы хъæбысы». «Донхауæны базыртыл дунемæ фæтахтæн!»

*У бæлвырдæй бæрæг — хур цæуылдæр æууæнды..
Нæй æнæууæнкæй ныфс.
Æз æууæндын хурыл.*

Ахæм уырзæй æвзæрст поэтикон фæрæзтæй, хуры тынау чи ферттивы, ахæм æнахуыр, æнæихсыд ныхæстæ æмæ ахорæнтæй рауайы хæдбындур, хихуызон, «рухс фæндтæ хæссæг» поэзи. Дун-дуне æмæ хъæдынкъул къуым иу сæмæныл зылынц. Йæ хæдзар, йæ хъæу, йæ Ир «зæххы тымбылæджы бæстастæу» царынц, уымæн æмæ æууæнды хурыл, хæхтыл, зæххыл, уымæн æмæ дунейы хæрзтæн сæ аразæг, сæ рахæцæн у адæймаг, хæххон лæг, хидвæллойæ царæг, æхсар, зонд æмæ æфсармæй ифтонг хъайтар. «Фæлæ куынæ уайд адæймаг, уæд цымæ кæй хъæуиккой уыдон се 'ппæт, — фæрсы поэт, алæмæт-диссагыл куы амбæлы, уæд.

«Æрмæст кæронмæ фæндæгты тæрхоны куыд уон нымæд хæххоныл» — фæндаджы бæллиц Хазбийæн йæхи бæллиц уыд. Йæ царды гуыргъахъхъ фæндæгтæ, йе сфæлдыстады балц-старæнтæ-иу æй кæддæриддæр æркодтой йæ фыдыуæзæгмæ, Райгуырæн бæстæйы цы сыгъдæг уарзтæй уарзта, уый сси йæ зарæджы сæр. «Хуыздæр цы ис зæххон уарзондзинадæй, цы ис йæ бæстæй адджындæр лæгæн».

*Кæм уа нымаддæр кадæй уазæг,
Кæм уа фæразон лæг йæ рыстан,
Фæлæ кæм нæу зæрдæйæ уазал, —
Уый у мæ райгуырæн Ирыстон.*

Æмæ уый сæраппонд цæттæ у йæ цард раттынмæ дæр: «Куы хъæуа, уæд Фыдыбæсты сæраппонд æз дæр æдæрсгæ райс-
дынæн мæлæт».

Нæ дуг æнцой нæ зыдта. Кæддæриддæр цыд тох хæрам æмæ уарзты æхсæн. Ныр дæр та, — зæгъы поэт, — «зæхх рæмыгъд-
æввонг ризы æргъæвдæй». «Къæрцхъусай хъусы дуне фæди-
сон æнусмæ». Фыдæй-фыртмæ, æнусай-æнусмæ нæ раг-
фыдæлтæ карз тохты бынихсыд фесты сæ сæрибары сæрап-
понд. Сæ фарн семæ нæ ахастой. Фæстагæттæн æй хæзнайау
фæлтæрæй-фæлтæрмæ лæвæрдтой.

*Уæззау тох æмæ тухиты фæныкыл
Мæ фыдæлты туг хидимæ кæм ныккалд, —
Мæ уды уидæгтæй æз уыдонмæ нындæгъдтæн.
Æмæ кæм уон, цыфæнды уа мæ архайд —
Æз барын цард фыдыуæзæджы уаргъæй.*

Хазбийы сфæлдыстад ирон адæмы кадæг схонæн ис, фæлæ
йæхæдæг йæ иу уацмысæн рæсугъддæр ном радта — «Хæххон
лæппуйы зарæг». Æмæ йыл уый хуыздæр фидæуы.

Поэтæн йе стырдæр бæллиц уыд Амыраны амонд. Уæвгæ
алы æцæг фыссæг дæр йæ размæ æвæры рухсхæссæджы хæстæ,
дзыллæйæн исты хæрзты бацæуын ваййы нæ царды нысан. Уый
у поэзийы сæйрагдæр хæрзиуæг, æмæ йыл Хазби æргомай,
æнæкъæмдзæстыгæй дзырдта. Ахæм бар ын лæвæрдтой йе
стыр курдиат, йе 'фсарм æмæ йæ лæгдзинад.

*Æвæрдта арв зæххон лæгæн быцæутæ,
Цард цыд зæххыл къуындæг æмæ æмырæй,
Æмæ тызмæг, æдзæстуарзон хуыцауттæй
Æрхаста зынг уæд адæмæн Амыран.
Дæу, царды цин, æз ахæм уысмыл раттин.*

КЪИБИРТИ Амурхан

КАМИ ДÆ, ХУÆРЗГÆНÆГ?

* * *

Уæларвмæ арт
Рандæй хъуæцæй.
Фæцæй æ тавст.
Æ тавст фæцæй...
Лæг дæр еухат
Стæхуй маргъау.
Е дин æ цард,
Е дин аргъау!..
Уæдта æй арв
Райсуй хъуæцæй, —
Схуссуй си тарф,
Аргъау фæцæй...

04.05.2001

* * *

Рæстбæл дзорæн карзæй, æмбæлттæ,
Фал нæ рæстбæл дзурдæй циййес!
Кæмий рæстагæнтти уæлмæрдтæ,
Кæмий сæ кадæ, сæ циййес?

Æнцæ Дуйне гæнæг мæнгæрдтæ,
Уонæн Хуцау, Зæнхæ нæййес.
Сæ миутæ — сайд, сæ дзурд — мæнгæттæ,
Кæлуй сæ сæрти сæ ес-бес.

Гъæлати ба гъæуй цидæртæ, —
Рæстмæ гъуддæгтæ, раст æмбес.
Бурцæ кæнунцæ 'йбæл сæ сæртæ,
Æма исунцæ зæрди нез.

Рæстæн нæ банкъарæн æ йадæ,
Уотид е 'нгæрæнтти зелæн.
Миф æй, æвæдзи, рæстдзийнадæ
Ес ин дæлсигит иссерæн.

12.08.2000

* * *

Нихсæвæй изæр,
Нистъалутæй арв.
Игуæрдæн — æдзæр.
Саудалингæ — арф.
Æмвæрстæ цæуæн, —
Мæ арми — дæ арм...
Æхсæвæн цумæн
Æ муд æма царв.

27.01.2001

* * *

Гъæйдæ, еумæ исуæд нæ дзурд
Æма мабал тохæн кæрдтæй.
Скæнæн хори къерейæн кувд,
Е нæ хецæн кæнуй мæрдтæй.

Гъай-гъай, уой фæрци рохс ерæн
(Мегъæ ескæд кæнуй æй хъор),
Уæддæр æ хъаурæ æй берæ,
Фæууй алке фагæ дæр хор.

Бæргæ цæридæ лæг æнос,
Фал нæ не 'вдеуи хай афуй, —
Нæ царди хуасæ, цитгин рохс
Еу ни инней цæстæй къахуй...

12.01.2001

* * *

Курмæ лæг, æнæцæнгтæ,
Фуд мæллæг, æвæлгæлæс.
Æнæдаст ругæйдзæгтæ,
Æ уæле — дивил дарæс.

Æнамонд, унгти дзили
Æрцæуй над æсгаргæ.
Æ маæстгун-истингуни
Гъарæнгау кæугæ-заргæ.

«Ци фæцæнцæ мæ цæнгтæ,
Мæ цæститæ кæми 'нцæ?
Мæ тугъдон æмбæлцæнттæ
Бæрзонд билæй кæлунцæ...

Ниммæ уагъта мæ уосæ,
Нæ ерун мæ хæдзарæ.
Ескæд ма бони рохсæй
Дæ цæстити ниндзарæ!

Кумæ хæссон мæ харæ, —
Ку ниддæн æнæ неке?
Тæходуй, рамæ марæд
Æфсапæбæл еу еске!..

Курмæ лæг, æнæцæнгтæ,
Æнæдаст, ругæйдзæгтæ, —
Фæцæуй над æвзаргæ.
Гъарæнгау кæугæ-заргæ...

15.06.2001

* * *

Бадуй е 'рзæронди тугъдон
Алкæд сæ рази гъунтугъдæй.
Æ зæрдæ 'рхун æма сугъдон, —
Цума нур раздахтæй тугъдæй.

Уинуй еци нивтæ нурма:
 Устур зингервæзмæ кæсуй,
 Кæнуй е 'мбæлттæбæл хъурмæ,
 Мæлуй тугъд райдæди тæссæй.

Ци цард дуйнебæл æрхæттæй
 Ци тугъд дунебæл ранæрдæй, —
 Уоми æ зæнгæ рахаудтæй,
 Уоми æ зæрдæ рамардæй.

Æма æ уод кæнуй ресгæ
 Тугъдон-евгъуд бæнтти мæстæй.
 Æрмæст фуни ба ма ескæд
 Æвзонг, цæрдæг лæхъуан фестуй:

Бауй æ зæнгæ æ уæле,
 Кинау къæрц гъазти низзелуй.
 Кафгæй баййевуй цал-уалей,
 Зæлуй фæндурдзагъд, азæлуй...

Уæдмæ ку фегъал уй æваст, —
 Кæнуй урзацауæ æ къах.
 Зæрди сæхседуй бабæй маст
 Æма ниййах кæнуй, ниййах...

Бадуй е 'рзæронди тугъдон
 Алкæд сæ рази гъунтугъдæй.
 Зæрдæ — æрхун æма сугъдон,
 Цума нур раздахтæй тугъдæй.

14.04.2001

* * *

Рæуæг думгæ — къумзел:
 Ниннæ дæмуй, думуй.
 Нæ гъæунгти — къуззет,
 Ниннæ нæмуй, дæмуй.
 Ци цæрдæг, ци уæлйау,
 Исцæй тæхуй, тæхуй.

Мегъи цъопп æ уæле
 Исæздохуй, тохуй.
 Æ цъæпой ницъцыллинг —
 Цинаæ хузи хуздæ!
 Хори тунти циллей
 Ис сæ хурста, хурста...

11.05.2001

* * *

Бон цъетуй.
 Æй сæудзаст.
 Тари уасæнгæ — Рохс
 Æрбауаста.
 Æй дуйне
 Æнæмаст, —
 Æртæсуй æ фунæй
 Арви бæстæ.
 Мегъи уорс
 Финкæбæл
 Нитьтъæлланг кодта маргъ
 Гъæди сæрæй.
 Æрдзи рохс
 Фингæбæл
 Хори къере ковун
 Сæуми сарæй.

* * *

...Æма ку ссерун дæ гъæбес
 Мæ уодæнцойнæ — Дигоргом,
 Гъе уæд æрбайсæфуй мæ нез,
 Гъе уæд февзонгдæр ун æргом.

Феронх кæнун мæ рист уæззау, —
 Тæхгæй аргъæутти сæхъесбæл.
 Мæ уод, æнцойнæ, тикисау,
 Схуссуй Узай рагъи сесбæл.

09.11.2000

* * *

Арви зилд,
 Арви цъæхмæ кастан, —
 Ци фун уидтан
 Æма ци аргъау
 Æз, ду æма мет?
 Никъкъуру ан
 Æма ниббаст ан,
 Ниттадан,
 Ниттадан цирагъау,
 Æз, æз æма мет.

22.01.2001

* * *

Сау зæнхи хъæбæрбæл
 Æргъæвст сифæ — фæлорс —
 Æ мæгур уод иста.
 Гъист зумæгмæ фæззæг
 Æ фæстаг тухсти финст
 Бæргæ ма æрвиста...
 Бæгъæнцæнгтæ гъæдзæй
 Мет-мет цъеу æгас бон
 Фæккудтæй хæкъурццæй.
 О, ахсæви, бæлвурд,
 Нæфæразгæ арвæн
 Метин фурт игурдзæй.

* * *

Дæ уазал тъæригъосæй
 Неуй бунн гæтту.
 Ду нæбал дæ æма
 Кæмæ цæуон, кумæ?
 Цæрдодæй æз æносмæ
 Мæ уарзт банигæдтрон.
 Мæ зæрдæбæл уарзунмæ —
 Æвæрд сау къума.

01.06. 2001

* * *

*Ду феронх дæ...
 Ёз ку'йсæфон, уæд мæ хæццæ
 Ду дæр ке сæфис, гъе уой.*

Бабочити Р.

Æрра дони кæддæр
 Бакодтон æрра накæ.
 Ду дæхе багæлстай
 Мæ фæсте æд гъæр-нæгæ.
 Дууемæй дæр бацан
 Ёзнæт дони бæрагæ.
 Нихъулдта нæ, мардта,
 Ёскъафта тæх-байрагæй.
 Дæхемæ мæ 'лвастай,
 Дони хъаурæ састай,
 Дæхебæл мæ сбастай, —
 Адзалæй мæ байстай...
 Сор зæнхæбæл амонд
 Ку нæ зудтай мæ хæццæ, —
 Ци мæ ергъæв кодтай?
 Ци уæздан æй дæ гæдзæ!

12.11.2000

* * *

Зиннуй арви кæрон сæнт сау, —
 Мæтгæл æма курмæ 'й.
 Ёрра дзармадзантæ уæззау
 Нимбохунцæ хъурмæй.

Уоми саг лæхъуæнтæн тугъд ес, —
 Мæлунцæ уодхарæй.
 Уоми сау халæнттæн кувд ес, —
 Халон ба уодхуар æй...

* * *

*Бæласæ фæрæт нæ, фал
фæрæтгæдæй гæст кодта.*

Æмбесонд

Гæддзау гæди арфи цудæй.
Зустæй.
Кæсгæй алкаæмæдæр зудæй
Гъузтæй.
Фæрæт æ къохи сах уазал
Хаста.
Хуæрзонд бæлæстæмæ Адзал
Хуаста.
Еци равги гæдæ фæсос
Кудтæй.
Фæрæтгæдæ лаги дæлмус
Худтæй.

* * *

Кæми дæ, уæ, кæми,
Зæнхон æстаугæ адгин цард?
Цæун дæмæ курмау.
Мæ уаргъ — уæззау
Тæнæг — мæ цар.
Æллæх, размæ хаун.
Цæуй мæ мæн
Мæ уаргъ дæмгæ...
Нæ дæ 'ййафун,
Таис.
Ци уай?
Æцæг æви мæнгæ?

* * *

Мæйдари цъæх цирен, —
Изæд æви сайтан?
Еуей фæрци цæрæн,
Иннемæй ба — сайд ан.

Цæуæн уæддæр курмау,
Кумæ, уой нæ зонаен.
Еу кæмидаер уæрмау —
Нæхе 'ймæ æнсонæн.

Фегъусуй зæл-зæлланг
Уотид æндарг уинис.
Кæми дæ, Хуæрзгæнæг?
Рандæ уо, Ибилис!

Ф А Т

Ниндзуг æй фат
Топпи уазал хæтæли.
Тæрхон кæнуй
Æ гыгæ, æ мæтæли:
— Уæууæй, фуд лæг,
Гъавис бабæй,
Ке мари?
Мæн-ма марæг
Ци скодтай æнæбари!
Æхсæ мæ, гъа!
Ма дарæ мæ æндагъди.
Зонун, зонун,
Фесæфдзæнæн мæ таhti.
Æрмаæст, Хуцау зæгъæд, —
Ма 'сæмбæлæ нисанбæл, —
Мæнгæ фæууо дæ гъавди...

* * *

Фæззæги усхытæбæл
Рæхцунцæ хори тунтæ,
Гъæди усхъæй
Фæстаг мард сифæ рахаудтæй, —
Æма æрдзи бæстæ
Нимбарзта.
Урдугмæ,
Гургургæнгæ
Райвулдæй бор хуарæн.
Æз ба растæфун

Дессæгтæ, цидæр фунтæ;
 Цума мæбæл
 Еу кæцæйдæр
 Нийгъусуй мæлгъи зар,
 Зелуй мæбæл мæ сæр, —
 Барæн зумæг, барæн!

СУРХИ ХУАСГÆРДÆНТИ

Нæ уосонги сæрæй
 Чегерай¹ бæрзондбæл
 Сæумон цъеу базардта.
 Оххай-гъе, дæ зарæй,
 Ба нæ уадзæ хуссун,
 Фæллад ан, мæ зæрдтаг.
 Нур къуæре хуасдзау ан;
 Цæвæги къæдзæ нин
 Ку кæнуй лæгæуæг.
 Изæрæй æрцæуæн, —
 Нæ мæгур листаенбæл
 Æртулæн, æркеуæн.
 Сæумæй ба и фæзæй
 Нитьтæлланг кæнуй маргъ
 Æдессаг фæндурæй.
 Уой гъæйттæй ниффæнзуй
 Фæндурдзагъд мæргъти къуар
 Игуæрдæн-будурæй.
 'Ма бабæй рæуæгæй
 И зарди хицæмæ
 Фæгтæпп кæнæн цæрдæг.
 Никкæуй сæумигон
 Сувæллон кæуæгау
 Мæ цæвæгбæл кæрдæг.

30.08.2000

¹ Чегера — Сурхи еу æрдозæ

ХУЫГАТЫ ГЕОР: 80 АЗЫ

ХУЫГАТЫ Георг

МÆ ХЪÆУККАГ ЛÆППУТÆ

Лирикон уацау

*Арын дзы, Ирыстоны скъола-
дзаутæй Фыдыбæстæйы Стыр
хæстæй чи нал сыздæхти, уыдоны
рухс ном*

Автор

Нæ хъæуы иу уынджы цардысты цыппар
лæппуйы — цыппар æрдхорды: Бæбу,
Гæбу, Берд æмæ Берданкæ. Æнæ
кæрæдзи иу бон дæр нæ фæрæзтой. Ба-
лымæн сты скъолайы, суанг фыццагæм
къласы. Тугхæстæг нæ уыдысты, фæлæ
удхæстæг. Цыппарæй дæр уарзтой за-
рын, фылдæр адæмон зарджытæ. Сæ иу
цагъта фæндырæй, уый уыди — Бæбу.
Иннæ — балалайкæйæ. Уый та уыди
Гæбу. Берд хъазын арæхсти йæхи конд
уадындзæй. Берданкæ та кæддæр зæронд
сасыры чылыл роды хæлын царм бай-
тыгъта æмæ, царм куы ныххус и, уæд
дзы замманай гуымсгæнæн рауади.
Лæппутæ сæм хæлæг кодтой, чыз-
джытæн та уыдысты сæ уд æмæ сæ
дзæцц. Æдзухдæр сыгъдæг дарæсы цы-
дысты, куыд фæзæгъынц, сæхиуыл рыг
абадын нæ уагътой.

Иу бон сæ ахуыргæнæг Алыксандр, —
истори сын амыдта, — урокмæ æрба-
цыд галифе хæлафы, ног хуыд цырыхъ-
хъыты, ирон хæдон æмæ æвзист æвзаг-
джын ронбастæй. Ахæм дарæсы йæ фыц-
цаг хатт фæдтой. Сæ зæрдæмæ тынг
фæцыд æмæ йæм лæппуйæ-чызгæй кæс-
гæйæ баззадысты. Ахуыргæнæг дзургæ-

дзурын иу къуымæй иннæмæ рацу-бацу кодта, æмæ йæ ног цырыхъхъыты хъинц-хъинц суанг уынгмæ хъуысти. Ахуыргæнæг цы дзырдта, уый сæ нал æндæвта, кастысты йын йæ ног дарæсмæ, хъуыстой йын йæ цырыхъхъыты хъыс-хъысмæ.

Дыккаг бон цыппар æрдохорды сфæнд кодтой сæ ахуыргæнæджы бафæзмын, — æнæмæнг балхæнын хром цырыхъхъытæ, гæлифе хæлæфтæ, ирон хæдæттæ æмæ æвзистæвзагджын рæттæ.

Знон дæр ма сæм æндæр фæндтæ уыд, хъавыдысты лисапедтæ балхæнынмæ, цыппарæй сæм дыууæ йеддæмæ нæ уыди, фæлæ абон сæ фæнд цæхгæр аивтой! Цырыхъхъытæ! Ирон хæдæттæ! Гæлифе хæлæфтæ æмæ æвзистæвзагджын рæттæ! Скъола каст куы фæуой, сæ гæххæттытæ сын куы дæттой, стæй ахуыргæнджытимæ хъазтизæр куы кæной, уæд хъуамæ сæ дарæс уа сыгъдæг ирон арæст: хъинцгæнаг цырыхъхъытæ, гæлифе хæлæфтæ, æвзист рæттæ æмæ ирон хæдæттæ. Балхæндзысты! Бахуыдзысты! Фæлæ кæм? Сæ ахуыргæнæджы бафæрсын нæ бауæнддзысты. Хуыцаубоны уыдысты горæты, æрзылдысты дуканитыл, — нæдæр дзы ирон хæдæттæ ссардтой, нæдæр æвзагджын рæттæ. Цырыхъхъытæ дзы уыд, фæлæ цыдæр бæзджын сæракай гуымыры хуыд, мæнæ æфсæдтæн кæмæй хуыйынц, ахæмтæ. Цыбыр дзырдæй — цъыфытæрæнтæ... Ссардтой, æвзагджын рæттæ кæм уæй кæнынц, уый дæр, фæлæ... Туджы аргъ. Стæй ахæм ронæн æвзист хъама дæр хъæуы... Гæлифе хæлæфтæ дæр фæдтой, абарстой сæ сæ уæлæ, фæлæ гуыбынджын лæджы хæлæфтæ разындысты...

Рæстæг цæуы, сæ фæнд нæ ивынц. Агурынц, суанг ма Беслæныхъæуы базары дæр уыдысты, фæлæ — ницы. Афтамæй уалдзæг æрхæццæ, цæхæрадæттæ бабæстон кодтой, картоф, хъæдур, нас, джитъри — алцы дæр ныссагътой. Уæдæ фæлварæнтæм дæр сæхи цæттæ кæнынц, фæлæ... дарæс, дарæс! Ирон дарæс!

Уалынмæ рацæй-рабон, æмæ дын сæ къласы лæшпутæй иу дæлæмæдзыд, суанг фыццаг къласмæ куыдæй æрбацыди, афтæмæй чи баззади, уый астæуыл æвзист рон баст! Лæппу, кæй зæгъын æй хъæуы, рæзгæ скодта. Дæс азмæ куыnnæ хъуамæ сырæзыдаид, фæлæ иннæтимæ абаргæйæ уæддæр — дæлæмæдзыд. Æмæ алы аз дæр раззаг партæйыл фæбады, ахуыргæнæджы тæккæ фындзы бын. Йæ ном та — Бындз. Уæвгæ йе 'цæг ном афгæ нæу, фæлæ рагæй дæр турникыл хъæ-

зынмæ уымæн æмбал нæ уыди. Цъилау ыл зылди æмæ зылди. Фæлæ йыл бындзы ном уый тыххæй нæ батъæпæн кодтой. Кæддæр йæ сыхаг лæппуимæ фæбыцæу сты: сыхаг — саргъы бæхыл, Бындз та фистæгæй, афтæмæй дугъы рауадысты, æмæ Бындз фæразæй. Уæдæй фæстæмæ йыл бындзы ном ныффидар æмæ йын йе 'цæг ном зонгæ дæр ничиуал кæны. Суанг ма йæ йæ ныййарæг мад дæр хоны Бындз. Йæ азтæм гæсгæ дæсæм къласы бады, йæ асмæ гæсгæ та цыппæрæм къласы бадынмæ дæр нæ фидæуы. Æвæдза, цард диссаг у, æндæр Бæбу, Гæбу, Берд æмæ Берданкæйы разæй Бындз йæ астæуыл æвзист рон куыд хъуамæ бабæтта? Афтæмæй та — бабаста. Бабаста, зæгъгæ, уый, чи зоны, раст нæу. Растдæр уыдзæни: Бындзыл æвзист рон бабастой.

Уалынмæ рабæрæг: Бындз, дам, кæд æмæ кæны зæрингуырды куыст! Ахуыр дæр ын æнтысы, турникыл дæр хъазы, дугъы дæр уайы æмæ йæ улæфты бон та свæййы зæрингуырды аразы рæттæ, аив сыкъатæ, хъæдын къустæ, æд хæцæн хъустимæ! Кувæг лæджы къухы бæгæны йæ дзагæй тынг дзæбæх фидæуынц! Йæ фыд та, дам, хуыйы цырыхъхъытæ... Диссаг нæу? Уæдæ ма диссагыл сыкъатæ вæййы, æви базыртæ?

Бындз скъолайæн йæ уæле царди, хъæуысæрмæ хæстæг, адон та — йæ дæллаг фарс, хъæуыбын. Кæрæдзимæ никуы цыдысты.

Уæд дын иу бон Берданкæ Бындзы фарсмæ æрбадт, йæ роны 'взаг ын рауын-бауын кæны æмæ йæ фæрсы:

— Бындз, адæм сæ цæхæрадæттæ къахгæ нæ — таугæ дæр ма сæ бакодтой... Дæуæн та, мæнмæ гæсгæ, рывд дæр фæци?

— Цæй рывд! Бæтæхъо мæ фыдæн зæрдæ бавæрдта, тракторæй, дам, дын æй бахуым кæндзынæн, æмæ уымæ гæсгæ цæхæрадон æнæ къахтæй баззади, — рахъаст кодта Бындз.

Берданкæ йæм фæлæбурдта:

— Цы, уый зоныс, мæ хæлар? Ды бындз нæ дæ, фæлæ куырм къæбыла! Сæр дыл нæй, фæлæ дыл дзых дæр нæй? Цæмæн нæ худинаг кæныс мæн дæр, Бæбу, Гæбу æмæ Берды дæр нæ ныййарджыты раз? Белтæ уæм ис?

— Ис, — дисгæнгæ загъта Бындз.

— Цал? — афарста Берданкæ.

— Дыууæ, — дзуапп радта Бындз.

— Дыууæ белы ма уæ сыхæгтæй ракур æмæ тæккæ райсом, хуыцаубоны æз — Берданкæ, стæй Берд, Бæбу æмæ Гæбу сæумæцъахæй куыстдзагъдæй уæ цæхæрадоны кæрон лæу-

дзыстæм. Дыууадæс сахатмæ къахт уыдзæни. Хуырх, нартхоры кæрдзын, нуры æмæ уæм уазал цъайы дон, æвæццæгæн, разындзæни! Ахицæн! — Берданкæ Бындзы уæхск æрхоста.

Дыккаг бон сæумæцъæхæй æцæгдæр цыппар гæрæбоцы Бындзы кæрты куы 'рлæууиккой... Бындз сæ размæ рацыди. Фыд сæм тыргъæй æрхызти, сæ къухтæ сын райста, мад сæ хъуджы радыгъта æмæ сæм тымбыл къусы æхсыр дæтты. Лæппутæ дзы, нæ хъæуы, нæ хъæуыгæнгæ, фæйна дыууæ фæдæлæмæ кодтой æмæ цыппарæй дæр зæхх къахынмæ бавнæлдтой. Бындз дæр сæ фарсмæ æрлæууыд сыхæгты белимæ, фæлæ йæ Берданкæ фæсырдта: «Цу, фæлтау дæ мадмæ фæкæс, пецы арт бандзар, æцæг ын сырх уасæг æргæвдын ма бауадз, науæд нæ искæй гуыбынæй ныууасдзæни!» — æмæ цыма хосгæрдæнты кæрæдзи уис истой, уыйау дзы иу иннæйы разæй цыд. Дыууадæс сахатмæ нæ, иуæндæс сахатыл сæ белтæ ныххафтой, сæ рыгтæ æрцагътой, сæхи ныхсадтой æмæ кæрты бæрæг астæу æрлæууыдысты. Мад сын фæхъæбыстæ кодта, фæарфæтæ кодта, стæй сæ фынгыл рабадын кодтой. Лæппутæ фыццаг фынгæвæрдмæ бакастысты, стæй та сæ кæрæдзимæ. Æмæ куыnnæ! Фынгыл æртæ хæбизджыны, дынджыр уасæг, нурыдзæхдон, цыхт, царв æмæ суанг мыды къус дæр ма — æвæццæгæн дзы цай дæр уыдзæни. Се 'ртæ кæрдзыны сын фыд ыскуывта, хорз арфæйы ныхæстæ сын загъта, стæй лæппутæй хатыр ракуырдатæ æмæ сæ сæхи бар ныууагъта.

Кæй зæгъын æй хъæуы, лæппутæ сæхи хорз фæдтой, цай дæр ма бацымдтой мыдимæ. Куы сыстадысты, уæд, хистæрæн хæрзбон зæгъæм, зæгъгæ, йæм йе 'рмадзмæ бацыдысты.

— Рахизут, æз уын мæнæ мæ куыстытæ фенын кæнон. Кæддæр мæм иу дзабырхуыйæг фатеры царди. Сомихаг лæг, æд ус, æд сывæллон. Уый цы къухджын уыди! Дзабыр зæгъай, цырыхъхъ зæгъай, сылгоймаджы бæрзондзæвæтджынтæ зæгъай, алцыдæр хуыдта, стæй тынг аив. Сахуыр мæ кодта. Гъемæ кæсут, æз дæр фæлварын. Мæ куыст уæ зæрдæмæ цæуы?

— Искуыдæр ма нæ! Тынг хорз. Уæлдайдæр мæнæ цырыхъхътæ.

Уыцы бонæй фæстæмæ цыппар гуыппырсарæн Бындз сæ хорз хæлар сси. Кæддæр æй заргæйæ хъырнын дæр нæ уагътой, ныр семæ зары. Суанг ма дзы зарæг амонæджы бынат дæр бацахста. Стæй тынг сфидыдта семæ. Зарæг куы сисы, куы! Фыццаг — хъæрæй, стæй йын цыма йæ хъæлæс исчи сойæ айсæрды, афтæ

йæ уыцы лæгъзæй дæлæмæ-дæлæмæ цадæггай ауадзы, йæ хъæлæсы цыма æнгуырстаны йас дзæнгæрджытæ цæгъдынц...

Сæ хæлардзинад афтæ ныффидар и, æмæ иу заман æрцыдысты ард бахæрыны уынаффæмæ. Бирæ хæттыты фехъуыстой, ирон адæммæ-иу кæнгæ æфсымæртæ куыд кодтой, уый. Сæ зæрдæмæ тынг цыди уыцы æгъдау. Ард бахæрд! Цы ма уа хуыздæр? О, фæлæ уæддæр куыд хæргæ у ард, уый бæлвырдæй нæ зыдтой. Кæрæдзи фæрсынц, æмæ чи афтæ зæгъы, гогыз аргæвдæм æмæ йæ иумæ бахæрæм, зæгъгæ. Чи та — кæрæдзи тугæй фæйна «ртахы арахъхъимæ баназæм... Чи та йæ «ардхæрд» нæ хуыдта, фæлæ «артхæрд», артæй, дам, цы баззайа, ома фæнык, ууыл æхсыр кæнæ бæгæны ныккæн æмæ йæ иу къусæй баназæм!

Бирæ раныхас-баныхасы фæстæ загътой, нæ ахуыргæнджытæй искæй бафæрсæм, зæгъгæ, фæлæ та ууыл дæр нал сразы сты: кæд мах цахъхъæнтæн не 'мбæлы, уæд та? Хуыцау бахизæд, скъолайæ нæ фæдде кæндзысты...

Бонтæ згъорынц, къуылы ауыгъд сахат цъыкк-цъыкк кæны, фæлварæнтæ æрхæстæг сты, цæхæрадаттæ — рувинаг... Цы-рыхъхытæ — нæй, ирон хæдаттæ — нæй, æвзист рæттæ — нæй, галифе хæлæфтæ — нæй.

Иу бон Бæбу, Гæбу, Берд æмæ Берданкæ урокты фæстæ Бындзмæ бауырдыг сты: Бындз, дæ цæхæрадон барывтай?

— Нæма, — йæхи бакъултæ кодта Бындз.

— Æмæ йæм цы боны хорзмæ кæсы? Æви дæ афтæ фæнды, æмæ дын æй иу райсомраджы дæ сыстынмæ дæ фыд æмæ дæ мад куыд барувой?

Сæ сахаттæм æркастысты.

— Лæппутæ, цæуæм рувынмæ. Бындзы цæхæрадонмæ.

— Фæсурокты?

— Цы кæны фæсурокты дæр? Нæ фæччы? Ардыгæй изæрма нырма цыппар сахаты. Къæпитæ уæм ис? Ис! Хуырх уæм ис? Ис! Нартхоры кæрдзын ис? Ис! Нурытæ — сæ тæккæ цъæхæй! Цæмæ ма кæсæм?

Ацыдысты. Ерысæй, хъазуатæй кусынц.

Иу заман сæм фыд фæзынд, дардæй сæм бакасти. Фæлæ сæм дзургæ ницы скодта, афтæмæй фæстæмæ хæдзармæ баздæхти. Тынг разыйæ сæ баззади. Фæлæ дис кодта, дæс азы дæргъы ацы хæдзармæ куы нукуы цыдысты, уæд сыл ныр цы 'рцыди, зæгъгæ.

Изәрмә цәхәрадон рывд фәци. Ләппутә бәгъәввадәй рывтой әмә ныр сә къәхтә әхсадтой. Сә дзабыртә скодтой әмә, цәуынмә куыд хъавыдысты, афтә сәм мад рауади:

— Кәдәм, кә? Әз уын уәртә фынг куы 'рцәттә кодтон, уәд кәдәм фәлидзәг стут?

Ләппутә Берданкәмә бакастысты, ома кәд уый зәгъа, уәд сразы уыдыстәм. Берданкә ныттәстытә...

— Бәргә нә не 'вдәлы, стәй хәрджын стәм, фәлә кәд де 'фсәрмәй.

— Ома ме 'фсәрмәй дәр фәуәд, уәддәр рахизут мидәмә.

Цы гәнән ма сын уыди, бахызтысты. Фынгыл әртә чырийы нә уыди, фәлә къуыдырфых дзидза, ногдыд нурытә, тәвд дзул... Берданкә ма мыдмә 'нхәлмә касти, фәлә цәмәндәр цай дәр нә уыд әмә мыд дәр...

— Кәйдәр загъдау, әрбауайын әнхәл уын нә уыдыстәм, әндәр уын хуыздәр фынг әмбәлди, бәргә.

Хәрд куы фесты, уәд иннә уатмә бацыдысты фыдән хәрзбон зәгъынмә... Фыд сын загъта стыр бузныг:

— Нә зонын, ләппутә, уә дзәбәхтә уын цәмәй фидзынән?

Ләппутә кәрәдзимә бакастысты. Бәргә йын әй зәгъиккой, сә дзәбәхтә сын цәмәй бафидид, уый, фәлә йә зәгъын дәр чи уәнды? Бәргә, иу бон та ацы хәдзары истытә куы бакусиккой, зәгъәм, сугтә ахырхтой, ныссастой сә, карк сын аргәвстой, мыды къус сын әрәвәрдтой, хорз сә федтой, стәй сын загътой: «Ләппутә, хорз кәстәриуәг нын кәй кәнут, уый тыххәй уын мәнә ног цырыхъхытә бахуыдтон, фәрнәй сә фәдарут». Фәлә уыдон сты фәндтә әмә сәнттә! Царды афтә нә вәййы. Уәвгә, царды цы нә вәййы?

Ләппутә сәхицән хъуыдытә кәнынц, уәртә дыууә ногхуыд цырыхъмә кәсынц әмә сә сә къах хъәмә нал хәссы.

Ләппутән Берданкә сә къайныхдәр у әмә дын әваст цырыхъхъ йә къухмә куы фелвасид әмә куы афәрсид:

— Цымә базары ахәм цырыхъхытә цасы аргъ сты?

— Цырыхъхытә дарын дәуән нырма раджы у. Мәнә дә әфсадмә куы акәной, уәд дын дыууә цырыхъхыты ратдызисты ләвар... Стәй дын куы ныггәлиртә уой... иу әртә, цыппар мәймә, уәд та дын ратдызисты ногтә. Афтә цалынмә службә кәнай, уәдмә дын дә цырыхъхытә ногәй ногмә ивдызисты. Дә къах сыл фәцахуыр уыдзәни, нал дә әлхъивдызисты әмә,

æмæ дæ службæ куы фæуай, уæд æрыздæхдзынæ дæ хæдзармæ, кусын байдайдынæ æмæ дæ фыццаг мыздæй балхæндзынæ ног рæсугъд фæлмæн цырыхъхытæ. Зыхъ-зыхъ чи кæна, ахæмтæ.

— Нæ, æз мæ фыццаг мыздæй мæ мадæн ног туфлитæ æлхæндзынæн, — загъта Берданкæ.

— Æз та йын рæсугъд кæлмæрзæн, — йæ ныхас баппæрста Бæбу.

— Æз та хибыд цыллæ кæлмæрзæн, — йæ хъуыды загъта Бæбу.

— Æз та мæ мадæн æрттивгæ бæрзондхъус къалостæ балæвар кæндзынæн. Цæуыл худут? Уалдзæгæй суанг æрæгвæззæгмæ цæхæрадоны фæкусы æмæ къæвдаты йæ къæхтæ куы схуылыдз ваййынц, уæд æхснырсы æмæ æхснырсы...

Лæппутæ сæ худынай куы банцадысты, уæд сын Бындызы фыд уайдзæфгæнæгау афтæ загъты.

— Хуыцауы тыххæй, æппын уæ йæ фыдæн ничи ницы æлхæндзæни? Лæвæрттæ иууылдæр уæ мадæлты дæлармы куы фатъыстат?.. — Цæуылнæ, цæуылнæ, — схор-хор кодтой лæппутæ, — фыдæн дæр балхæндзыстæм...

Чи загъта — фæрæт, чи — хæрæг, чи сæрвасæн, чи та — цæвæг...

Уый сæ фæурæдта:

— Мæнай афтæ ма уæ исчи загъдзæни: æфсадæй куы сыздæхон, уæд дæумæ æруайдзынæн æмæ дын загъдзынæн: «Мæ фыццаг мыздæй мын мæ фыдæн хорз цырыхъхытæ бахуый!»

— Æмæ цас кæныс дыууæ цырыхъхы?

Лæг æм скасти:

— Æфсадмæ цæугæ дæр куы нæма акодтай, уæд дæ сæ аргъ зонын цæмæн бахъуыд?

— Бафæрсын хорз у — фæцæрдæг Берданкæ. — Загъæм, мæнæ адон цæй аргъ сты?

— Ацы цырыхъхытæ уæййаг не сты, иу лæгæн сæ лæвар бахуыдтон. Фæлæ къахыдарæсы аргъ йæ сæракай аразгæ у. Хорз сæрак — зынаргъдæр, магуыраудæр — аслам.

— Æмæ, дæм сæ, загъæм, сæракай, уафсæй цæттæйæ æрбахстон, уæд мæ дæ куыстæн та цас бацагурис?

— Дæуæй? Дæу хуызæн лæппуйæ æз æхца нæ райсин! Дæуæй дæр нæ райсин, стæй Бердай, Бæбу æмæ Гæбуйæ лæр! Сымахæй цы хъуыд райсин, цы хъуыд лæр...

Бауырнæд уæ, ахæм лæппуты зонын, мæнæ сыхах карæнтæ... Сæ ныййарджытæн мур æххуыс дæр не сты. Суанг ма сæм цы капечытæ æрбахауы, уыдон дæр дзæгъæл хардз кæнынц... Хæдзары сæ къух уазал доны нæ атулдзысты. Уæртæ дзы нæ сыхæгтæм иу ахæм ис. Сæ хæдзары хæрæг дарынц, æмæ йын йæ разы холлаг никуы æркалдта. Саргъ ыл никуы сæвардта. Хæрæгæн йæ чъиттæлбос кæцыран кæнгæ у, зæгъгæ, йæ бафæрс, уæд дын æй, æвæццæгæн, идоны къæбæлты бæсты йæ дзыхы бакæндзæни... Сыхах та... Цæй, уæхи раз уæ цы 'ппæлон?.. Фæлæ цырыхъхъ дарынхъом куы фæуат, уæдмæ кæд нæ амæлон, уæд уын уæ цыппарæн дæр лæвар бахуыйдзынæн... Гъе, сæрак та — уæхицæй.

Лæппутæ дын уый фехъуыстой! Хæрдмæ фæхаудтой. Лæгæн йæ къух райстой, хæрзизæр ын загътой æмæ, уынгмæ нæма ахызтысты, афтæ сæ зарын æрбайхъуысти.

Цыдысты бонтæ... Фæлварæнтæ хæстæгæй-хæстæгдæр цæуынц... лæппутæ тыхсынц. Кусгæ — къаддæр, ахуыр — фылдæр. Заргæ — къаддæр, ахуыр — фылдæр. Фæлæ сын уæддæр æвзист рон, зыхъ-зыхъгæнаг цырыхъхъытæ, ирон хæдон æмæ галифе хæлаф æнцой нæ дæттынц. Бындзы сусæгæй уал балхæдтой сæрак æмæ пæдос фондз фæлысты фаг... Фæндзæм та кæмæн, фæрсут? Бындзæн. Иугæр йæ фыд загъта, хуыйæггаг уæ нæ райсдзынæн, зæгъгæ, уæд сын «бузныг» истæмæй зæгъын хъæуы, æви нæ? Зæгъæм, цырыхъхъытæ — уыдзысты. Фæлæ рæттæ, хæдæттæ, галифе хæлафтæ та? Хъуымац балхæндзысты, ронæн дæр гæрз самал кæндзысты, фæлæ æвзист та? Хуыйæггаг та? Сæ ныййарджытæй æхца нæ ракурдзысты, сæхæдæг абазийыл капекк куы 'варынц, уæд ма уыдонæй исты домынц?

Бирæ фæрабар-бабарты фæстæ иубон сæ уроктæ ныууагътой. Цыппарæй дæр фæрынчын сты, — мæнг рынчын! Сæхæдæг Бæбуйы мадыфсымæримæ горæты балæууыдысты, уый сæ æфсæнвæндаджы станцæйы бамидæг кодта æмæ сауæвзалыйæ дзаг дынджыр вагон равдæлон кодтой. Уыдонмæ бакæс! Сæ цæсгæмттæй ма цæстытæ зынд, æндæр ницы. Равдæлон æй кодтой, æрми æхца райстой æмæ комкоммæ — абанамæ... Уыцы бон сау дзул æмæ цай йеддæмæ хæргæ дæр ницы бакодтой. Уый хыгъд куыд адджын фынæй баисты! Дыккаг бон тыхамæлттæй сыстадысты. Ныффыдскъуыдтæ сты. Фæлæ уæддæр скъоламæ ацыдысты... Фыццаг съл чи амбæлд, уый — Бындз.

— Кæм уыдыстут, кæ? Сымах цыдæр фыдбылыз сарæзтат æмæ йæ мæнæй æмбæхсут. Рынчыны каст нæ кæнут. Нæмгæ уæ исчи фæкодта, æмæ уæд уæ буар цъæхтæ уайд. Кæм уыдыстут?

— Цæй, слест ныл кæныс? Мæнæн мæ гуыбын рысти. Берданкæйæн — йæ хъус. Бæбуйæн — йæ дæндаг. Бердæн та йæ цæсты къогъо бахауд. Истæмæй ма нæ фæрсыс?

— Нал! — загъта Бындз, æмæ сæ ныхас ахицæн.

Уæдмæ хуыцаубон æрхæццæ. Цы кæной се 'хцайæн? Беслæныхъæумæ та ныууаиккой? Уым, базары, кæд цæттæ дзаумайыл фæхæст уаиккой... Æви Бындзы ныййарджытыл ныффæдзæхсой сæхи? Цалынмæ рабар-бабар кодтой, уæдмæ сæм фæскомцæдисæй фæхабарчындæуыд: хуыцаубоны, хистæр скъоладзаутæй колхозы бæхтæм чи зылди (кæй зæгъын æй хъæуы, саргъы бæхтæм), уыдон дугъы уайдзысты. Хорз лæвæрттæ сæм æнхъæлмæ кæсы. Чызгæй-лæппуйæ, иууылдæр хъæугæронмæ! Дугътæм! Цæй Беслæныхъæу æмæ цæй цыдæр! Лæппутæм бакæсын хъæуы, цымæ куыд арæхсынц сæ бæхтыл... Байрæгтæй сæм райдыдтой зылын, райсомраджы-иу сын сæ бынтæ расыгъдæг кодтой, сæрай къæдзилмæ сæ-иу бæххафæнæй ныххафтой, даргъ бæндæн-иу сын сæ хъуыртыл бабастой æмæ сæ алыварс дугъы уайын кодтой. Ныр байрæгтæ нал сты, фæлæ дугъы бæхтæ.

Ацыдысты хуыцаубоны быдырмæ, дугътæм бакæсынмæ. Æвæццæгæн, хъæуы фæсивæдæй хæдзары ничиуал баззад. Алчидæр дзы йæ бынат æрцахста æмæ кæсынц æнхъæлмæ... Уалынмæ фараствæрд барæджы рацыдысты. Уыдонмæ бакæс! Иу бæхыл дæр дзы саргъ нæ уыди, афтæмæй сæ барæг лæппутæ, цыма Мæскуыйы Рæсугъд фæзы парадмæ рацыдысты, уййау сæхи нысхъæл кодтой. Сæ бæхтæ сæ быны сæ хуыррыттæй нал æнцадысты, сæ барджыты бын кафыдысты. Æцæг барджытæн сæ иу йæхæдæг — даргъ, йæ бæх та хæрæгæй чысыл бæрзонддæр, хæргæфсæй ныллæгдæр. Йæ барæджы къæхтæ зæхмæ хæццæ кодтой. Рацыд се 'ппæты фæстæ æмæ йыл адæм худæгæй мардысты. Бындз, Бæбу, Гæбу, Берд æмæ Берданкæ лæууыдысты иумæ æмæ сæм хæлæг кодтой. Æгæр рæсугъд бæхтæ сты. Ахæм бæхы рагъæй ракæсын йæхæдæг бирæйы аргъ у! Фæлæ ма ныр цы? Уæд-иу дзы сæумæцъæхæй фæгæпп кæнын хъуыд æмæ згъоргæ бæхдонмæ, байрæгтæм зылынмæ. Иу заман барджытæ рæнхъ æрлæууыдысты, колхозы бригадир — кæронæй. Аракæс-бакæс кодта, стæй йæ чысыл тырыса

хæрдмæ систа. Барджытæ йæм ныккастысты. Уый цъусдуг йæ къух хъилæй адардта, стæй йæ æваст æруагъта, æмæ бæхджынтæ ацагайдтой. Куы сæ иу фæразæй вæййы, куы иннæ. Чи сыл худгæ кæны, чи та — цин. Иу зылд уал æркодтой. Адæмы рæзты æрбабырстой, æмæ бæхты хиды тæф уайтагъд фындзы хуынчъытæ ахгæдта. Хорз, æмæ чысыл радымдта. Барджытæ куы адард сты, уæд къаннæг бæх чи у, уый фæсте дзæвгар аззади, мæгуыр, æмæ йын йæ дæргъындзæг барæг ехсæй йæ фарсыл æрцыд, фæлæ йæ цас тынгдæр цавта, уыйбæрц йæ дугъ та сабырдæр кодта. Уæдмæ иннæтæ дыууæ зылды æркодтой. Ёртыккаг зылд куы райдыдта, уæд кæйдæр къуыбырхъус куыдз, мæнæ фыййæуттæм чи вæййы, ахæм дынджыр æмæ хъуынджын куыдз дугъæттæм куы рагæпп кæнид, басырдта сæ æмæ се 'хсæны дугъ кæны, рæйы. Уалынмæ сæм лæбурын куы байдаид! Цалдæр минутмæ дугъæтты ныххæлиу кодта. Ёрмæст ма даргъ барæг йæ гыццыл бæхыл уайы, цæмæндæр куыдз уымæ нæма 'внæлдта, стæй йæм фездæхт, йæ разæй йæ айста... Гыццыл бæх куыдзæй фæтарсти æмæ бындз фестæди, базыртæ йыл базад. Иннæ барджыты фæсте фæуагъта, æмæ æппæты разæй фæци. Фыцаг бынат бацахста! Бацахста, фæлæ уæддæр йæ дугъ нæ уадзы, ноджы тынгдæр авнæлдта... Барæг æй уромы. Бæх коммæ нæ кæсы, тындзы æмæ тындзы размæ. Иуахæмы бæх цæхгæр фæзылди, æмæ барæгæн йæ цæлхъ зæххыл фæцыди. Лæг хуыссы, уæлæмæ не сты. Лæппутæ йæм базгъордтой. Схæцыдысты йыл. Барæг йе 'муд æрцыди, фæлæ йæ цонг уæлæмæ нал исы.

— Мæхи аххос уыди, — тыххæйты сдзырдта, — мæ бæхы идоныл къæбæлтæ нæй, æмæ мын уромын нал бакъуымдта.

— Омæ исчи æнæ дзыыхкъæбæл идонимæ бæхыл бады, уæлдайдæр та дугъы заман? — бауайдзæф ын кодта Берданкæ. — Мæнæн загътаис æмæ дын радтаин хорз идон къæбæлтимæ, ныр цалдæр азы скъæты ауыгъдæй лæууы.

Куыд рабарæг и, афтæмæй даргъ барæг Берданкæйæн йæ мадыфсымæры лæппу уыд, йæ ном — Лактемыр. Чъынды. Мацы дзы ракур, уæддæр дын ницы ратдзæн. Стæй йæхæдæг дæр никæмæй ницы куры.

Лæппутæ йæ æрбакодтой. Адæм ын æмдзæгъд кæнынц. Бригадир æм бацыд, æрбатыхта йæ йæ хъæбысы, стæй йын арфæ ракодта, фыццаг бынат кæй æрцахста, уый тыххæй æмæ йын йæ хæрзиуæг радта — цæтефон. Барæгæн уайтагъд йæ къухы

рыст фенцади. Адæм ын æмдзæгъд кæнынц, Лактемыр бузныг зæгъыны бæсты адæмæн дзуры:

— Уый хорз, фæлæ уыцы гæбæр куыдз кæй у, йæ хицауæн æй ныффæлдыстæуа? Уайгæ-уайын мын мæ фæдыг æрцахста, чысыл ма бахъæуа æмæ мæ бæхæй æрриса... Адæм схор-хор кодтой, фæлæ куыдзæн нал йæ хицау разынди, нал йæхæдæг.

Лактемыр йæ бæхмæ басидти, сабыртæ йæ кæны.

— Ахæм æнакъæбæл дзылар дæ бæхыл бакæн, — бауайдзæф та йын кодта Берданкæ.

— Зæронд дзылар у, фæлæ йæ мæ цæст аппарын нæ уарзы, кæс-ма, цас æвзистытæ йыл ис!

Берданкæ сæм фокомкоммæ. Стæй сыл йæ къух æрхаста. Йæ хæстæгмæ бакаст, бахудт æм æмæ йын афтæ зæгъы:

— Кæс-ма, æвзистытæ! Æз та сын зесты гæппæлтæ 'нхъæл уыдтæн... Гъемæ сæ дар. Фæлæ дзылар бæх уромынæн у, бæхæн та йæ дзыхы къæбæлтæ куынæ бакæнай, уæд æй нæ бауром-дзынæ. Ды та де 'взистытæ дæ бæхы хъустыл бакодтай! Стæй дын, æгæр мæгуыр, æрттивгæ дæр куынæуал кæнынц.

— Цæй, уайдзæфты бын мæ куы фæкодтай, — загъта барæг. — Баивдзынæн æй.

— Æмæ дын æй чи ивы? Йæ гæрзытæ дæр æрдæг æмбыд. Æвæццæгæн, дæ фыдыфыды дзылар уыди.

Иу чысыл куы ауадысты, уæд та йæм Берданкæ бакаст.

— Ехх, мæ хæстæг, цы уа, уый уæд, æз дын дæ ницæйæг дзылар баивдзынæн къæбæлджынай. Йæ къæбæлтæ куы сдзыгъ-ал-мыгъул кæнынц!.. Цæхæртæ калынц. Афтæ 'рттивынц, афтæ, æмæ сæ лæг йæхи дзыхы дæр ма бакæндзæни! Цы уа, уый уæд! баивдзынæн дын дæ зæронд дзылар. Уæдæ ма хæстæг цы гуы-быннизæн ваййы?! Æцæг дæ дæлæмæдзыд хайуанæн æвгъау у. Уæвгæ, згъоргæ хорз кæны. Уæлдайдæр, куыдзæй куы фæтарст, уæд тынг ахæцыди. Стæй дæ йе рагъæй дæр хорз расхуыста.

Берданкæ дзуры æмæ дзуры, йæ хæстæг Лактемыр æм хъусы æмæ хъусы, стæй дзы куы сфæлмæцыди, уæд ыл йæ маст акалдта:

— Цæй-ма, мæ мастыл мын цæхх мауал кæн! Кæд ивыс дæ дзылар, уæд æй цу, рахæсс, науæд мæ ныхасы бын куы фæкодтай!

— Бæхдонмæ. Абон!

Сахат дæр нæма рауад, афтæ йын Берданкæ йæ дзылар баивта.

Дзылары æвзистытæ рафтыдта, фæныкæй сæ дзæбæх ныс-

сыгъдæг кодта æмæ сæрттивтой. Ныккасти сæм. Стæй йæ дзы-хы дзаг ныххудти æмæ загъта:

— Адонæй канд роны 'взæгтæ нæ, фæлæ 'хгæд хъама дæр ма рауайдзæни!

Иубон Бæбу къласы нæ уыд. Лæппутæ кæрæдзи фæрсынц, цы хабар у, зæгъгæ, æмæ йын ничи ницы зоны. Бæбу йæ уроктæ ныууадза! Берданкæ сæ арæх фæуадзы, уæдæ Берд дæр хатт æгæр афынæй вæййы. Бæбу йæ уроктæ нæ уадзы, фæлæ æрæджы кæны. Арæх фыццаг урочы нæ вæййы. Бындз иннæтæй тынгдæр тыхсти — алкæй дæр дзы цалдæр хатты бафарста.

— Бындз, цæй-ма, цы сбывндз дæ? Ды никуы фæуагътай дæ уроктæ? Фæуагътай! Бæбу лæг у. Адæймаг! Адæймаг та фæрынчын дæр зоны, — ныссабыр сæ кодта Берданкæ.

Фæлæ та а-ныр фæстаг урок райдайдзæнии, зæгъгæ, афтæ лæппутыл азылды æмæ сын йæ уынаффæ загъта:

— Ахуыры фæстæ йæм бауайæм, кæд æцæг фæрынчын, уæд та?

Сразы сты йемæ æмæ йæм æд хызынтæ бамидæг сты. Кæрты бадгæ йæ баййæфтой. Æваст æй фарстаты бын фæкодтой, фæлæ Бæбу сæ иу фарстæн дæр дзуапп нæ радта, æрмæст-иу йæ сæр банкъуыста, ома «нæ!»

— Цæй-ма, уæдæ цы кæныс? Дæ фыд дæм истæйы тыххæй хæцыди? — бауырдыг æм Берданкæ, фæлæ та Бæбу йæ сæр банкъуыста. Лæппутæ йæм кæсынц, цæмæй ма йæ бафæрсой, уый нал зонынц. Æрæджиау сыл Бæбу йæ цæст ахаста æмæ сын афтæ зæгъы:

— Цомут доны былмæ æмæ уын æй уым зæгъдзынæн.

Лæппутæ кæрæдзимæ бакастысты, Бæбуйы ныхас сæм цыдæр гуырысхойаг фæкасти, фæлæ цы уа? Бæбу хæдзармæ бауад æмæ фæстæмæ тетрадимæ фездæхти. Араст сты. Цæуынц, кæрæдзимæ ракаес-бакæс кæнынц, стæй та Бæбуйыл сæ цæст æрхæссынц.

«Ам цыдæр ис», — ахъуыды кодта Бындз.

«Йæ цæстытæ цыдæр æнкъард сты», — йæхинымæр загъта Берд.

«Æвæццæгæн æй йæ фыд бафхæрдта æмæ йæ нæ хъæр кæны», — алыг кодта Бæбу.

«Кæлмгуыбын у æмæ йын базмæлыдысты. Йæ цæсгом дæр фæлурс», — загъта йæхицæн Берданкæ æмæ та Бæбумæ бакасти.

Уæдмæ доны былмæ бахæццæ сты. Нæууыл æрбадтысты. Ницы дзурынц. Стæй Бæбу дур систа, малмæ йæ фехста, æмæ

йæ уылаентæ фæйнæрдæм тæлытæ ауагътой. Уæд та Берданкæ нал фæлæууыди:

— Цæй-ма, ардæм нæ дуртæ зыввытт кæнынмæ ракодтай?

Бæбу сыл йæ цæст ахаста, стæй йæ ронæй йæ тетрадь райста æмæ сын загъта:

— Лæппутæ, ма мыл фæхудут. Дысон бонмæ зарæджы ныхæстæ фыстон... Æмдзæвгæтæ... Боныцъæхтæм сæ фæфыстон. Мæхинымæр сæ заргæ дæр акодтон. Æмбарут, ма хуысæг фæлыгъди. Цæмæн ма бафæндыд зарæджы ныхæстæ фысын, уый мæхæдæг дæр нæ зонын, фæлæ фыстон æмæ фыстон. Стæй-иу сæ ныххах кодтон. Мæхи куыд фæндыди, афтæ мын нæ рауадысты. Стæй бафынæй дæн. Куы райхъал дæн, уæд сахатмæ кæсын æмæ скъоламæ байрæджы кодтон...

Лæппутæ йæм æнцад кæсынц. Дзургæ сæ ничи ницы кæны. Æрæджиау Берданкæ Бæбуйы ныхыл йæ къух авæрдта, ома йæм кæд тæвд и, загъгæ. Лæппутæм бакæст æмæ йе уæхсчытыл уæлæмæ схæцыд, ома йæм тæвд нæй.

— Цæмæн мæм афтæ ракас-бакæс кæнут? Нæ уæ уырны, зарæджы ныхæстæ кæй ныффыстон, уый?.. Фæнды уæ, уæд уын сæ бакæсдзынæн.

Лæппутæ сæ сæртæ разыйæ батылдтой.

Бæбу тетрадь рафæлдæхта, кæсы:

Бахудтæ мæм, уæ чызгай, дæ мидбылты.

Хур мыл мæнæ аууонмæ æрбакасти.

Ацыдтæ нæ каугæрæтты донбылты, —

Ме 'вастæй мæ уд дæ фæстæ арасти .

Саурæсугъды сау цæстыты гагуытæ,

Басыгътат мæ, ма мæм кæсут, курын уæ!

Иннахæм дæ урс-урсид дæллагхъуыртæ, —

Сæр сæ зилы, нал арæхсын дзурынмæ.

Нарæгастæу рауад уынгты а-сæумæ,

Талайæ куы ратасы, куы батасы.

Дзыккутæ æрызгъæлынц йæ астæумæ

Æмæ та сæ риуырæм æрбафасы.

Бахудтæ мæм, уæ чызгай, дæ мидбылты, —

Хур мыл мæнæ аууонмæ æрбакасти.

Ацыдтæ нæ каугæрæтты донбылты, —

Ме 'вастæй мæ уд дæ фæстæ арасти.

Бæбу лæппутыл йæ цæст ахаста:

— Цæй, куыд?

Уыдон æм джихæй кæсынц, нæ сæ уырны. Бæбу ахæм ныхæстæ ныффыста, уый.

— Уæдæ ма йæ иу хатт бакæс, æрмæст æнæ тетрадæй...

Уый йæ радзырдта. Йæ хъæлæс фæндыры фæлмæн зæлтау зæрдæ агайдта. Бæбу æнхæлмæ каст, ныртæккæ йын амдзæгъд кæндзысты, зæгъгæ, фæлæ никуы æмæ ницы.

— Уагæр чи у уыцы нарæгастæу, талайæу чи ратас-батас кæны, уый? Дæ уд де 'вастæй йæ фæстæ кæмæн афардæг и?

— Æз æй мæхæдæг дæр нæ зонын. Мæ сæнтты йæ мæхицæн сныв кодтон...

— «Мæ сæнтты!» Æз æй уайтагъддæр базыдтон, сæнттæ кæй цæгъдыс, уый, — дзурын æй нал суагъта Берданкæ.

— Цæй-ма, цы йæ баугард кодтай?! Лæппуйæн йæ риуы цы 'нкъарæнтæ райгуырди, уыдон гæххæттыл ныффыста... Тынг хорз сæ ныффыста! Мæнæн мæ зæрдæйы иннæрдæм ахызтысты... Раст сæ цыма мæхæдæг ныффыстон, — раппæлыди дзы Берд.

Зарæджы ныхæстæ Берданкæйы зæрдæмæ дæр тынг фæцыдысты. Бæбуйы уæраг æрхоста æмæ йын загъта:

— Ныронг æй куыд никуы схæр кодтай, æмдзæвгæтæ фыс-сыс, уый? Уæвгæ, фысгæ не 'ппæт дæр кæнæм. Æз дæр цыдæртæ хъулаæттæ кæнын, фæлæ... Тагъд скъола каст фæуыдзыстæм æмæ... Æвæццæгæн, алы рæттæм ныппырхытæ уыдзыстæм... Бæбу поэт уыдзæни, уый бæрæг у. Чингуытæ дæр махæй фылдæр касти... Бындз, æвæццæгæн, зæрингуырды суыдзæн... Нывтæ хорз кæны. Науæд та консерваторимæ асхойдзæн. Мæнæ Берд æмæ Гæбуйы дæр йемæ акæндзæни... Гъемæ хъуыдытæ кæнын, æз та цы фæуыдзынæн? Æнæ сымах? Æвæццæгæнн, ам, хъæуы уалдзæг картоф садздынæн æмæ йæ фæззæджы сымахæн асламыл уый кæндзынæн.

Йæ къух цыдæр къæцæлыл фæхæст æмæ дзы зæххыл хæххытæ райдыдта. Цæмæндæр лæппутæ æрæнкъард сты... Чи зоны, тагъд рæстæджы æцæг кæй фæхицæн уыдзысты, ууыл ныронг никуы ахъуыды кодтой æмæ сын æй ныр Берданкæ сæ зæрдыл æрлæууын кодта æмæ сæ фындзтæ æруагътой...

Ехх, лæппутæ, дзæгъæл бадты бæсты ма уæ дарæс феппарут æмæ уæртæ уыцы малы аныгъуылæм, кæд нæ Терчы дон не 'дылы хъуыдытæй асыгъдæг кæнид! — Берданкæ йæ къухтæ тилы, йæ дарæс кæрдæгмæ базыввытт ласта. Иннæтæ дæр сæхи

лабæгънæг кодтой æмæ хъæрмуст малы сæхи баппæрстой. Худысты, кæрæдзийыл дон калдтой, хъæр, хъæлаба!..

Уыцы рæстæг доныбылты иу ацæргæ лæг йæ лæдзæджы енцæйтты йæ роды йæ разæй скъæрдта æмæ лæппуты хъæрма ерлæууыди. Бирæ сæм фæкаст. Йæхинымæр сæм тæхуды кодта. Гæхуды, ахæм кары ма фест! Куыд хъæлдзææг, куыд цард-суыз сты! Дыккаг бон дæр та сæ ахуыргæнæг йæ ирон дарæсы æрбацыд. Хъуырæхгæд хæдон, æвзист рон, галифе хæлаф æмæ зыхъзыхъгæнаг цырыхъхъыты. Лæппутæ фыццаг ахуыргæнæгмæ бакастысты, стæй сæ кæрæдзимæ. Тынг сæ зæрдæмæ цыди. Уæлдайдæр къласы иу къуымæй иннæмæ куы араст ваййы, æмæ йæ цырыхъхъыты хъинц-хъинцмæ скъоладзаутæ куы ныхъ-хъус ваййынц, уæд ма хуыздæр цы уа? Лæппутæ йæм хæлæг кæнынц, чызджытæй та чидæртæ, сæхæдæг æй нæ бафиппайынц, афтæмæй арф ныууалæфынц. Уыцы заман сæ искæй бафæрс, ахуыргæнæг ныртæккæ цы загъта, зæгъгæ, уæд æй, æвæццæгæн, иу дæр нæ зæгъид. Ахуыргæнæг куы ацыд, уæд Берданкæ Бындзы агурæг аракæс-бакæс кодта æмæ йæ никуы суыдта.

— Æмæ Бындз цы фæци? — афарста лæппуты.

— Дæлæ доныбылты сæхимæ фæцæуы, — дзуапп ын радтой.

Алы хæлæртты 'хсæн дæр æнæмæнг иу змæнтæг разыны. Адоны змæнтæг та — Берданкæ. Æнцæд царын сæ нæ уадзы. Йæ сæры цы нæ хъуыды фæмидæг уыздæн, ахæм нæй. Иу ран æрбадын нæ зоны, æдзух тæлфы, змæлы, алы куыстытыл сæ 'фтауы. Стæй исты уынаффæ хæссын хъæуы, зæгъгæ, уæд кæсынц æнхæлмæ, Берданкæ цы зæгъдзæн, уымæ.

Мæнæ та ныр дæр Бындзы фæдыл дзæгъæлы не згъоры. Баййæфта йæ. Уæдмæ сæм иннæтæ дæр бахæццæ сты... Бындз фæтарсти.

— Мæ фæдыл рафæдис кодтат?

Лæппутæ Берданкæмæ фæкастысты. Уый сæ фæндагæй доныбылмæ акодта. Æрбадтысты. Берданкæ былгæронæй дыууæ урс æрцъыккæхсон дуры систа æмæ сæ цъыкк кæны, цæхæртæ калы. Стæй сæ фехста æмæ Бындзы фарсмæ æрбадти.

— Бындз, мæ хорз хæлар, æрдæбон нæ ахуыргæнæгмæ уыцы æдзынæгæй цымæн кастæ? Йæ дарæс фæцыди дæ зæрдæмæ?

Бындз ын йæ ныхас чердæм у, уымæн цыма ницы 'мбары, ахæм цæстытæй кæсы.

— Бындз, нæ ахуыргæнæджы дарæс не 'ппæты зæрдæмæ

дәр тынг цәуы, суанг нә чызджыты зәрдәмә дәр. Гьемә ма нә хәлар Бындз, афтә бакәнам әмә нәм цы 'взист ис, уымәй ды роны 'взәгтә сараз. Уый дын иу. Дыккаг. Дә мадән зәгъ, әмә нын бахуыйәд әмхуызон хәдәттә әмә галифе хәләфтә — фондз фәлысты. уымән әмә ныр ды дәр махәй нал фәхицән уыдзынә. Хъуымац — махәй... Ма тәрс, дәу дәр әнә хәләфәй нә ныуадздзыстәм — балхәндзыстәм фондз фәлысты фаг. Әртыккаг. Зәгъ дә фыдән, әмә нын дардыл таурәгътә ма кәнәд, ибон нын цытә дзырдта, ома, дам, салдаты цырыхъхытә адарут, стәй уын бахуыйдзынән, зәгъгә, фәлә нын уый дәр бахуыйәд фондз фәлысты. Фәстаг фәлыст — дәуән мах хардзәй.

Æрәджиау Бындз йә сәр аныхта әмә загъта:

— Ләппутә! Берданкә цытә фәдзырдта, уыдон мә хъуыдыйы кәрәтты дәр никуы ауадаиккой. Цомут-ма нәхимә!

Ацыдысты. Салам радтой хәдзары хистәрән.

— Ләппу, мидәмә сә бакән, кәрты ләууынән әвгъау сты, — дзуры Бындзмә йә фыд.

— Нә, нә, мидәмә нә не 'вдәлы! Хъуыддаджы фәдыл әрбацыдыстәм...

— Уагәр цавәр хъуыддаг у, Берданкә, рахабар ма мын әй кән.

Мад дәр әввахс әрбаләууыд.

— Цы уын әй сусәг кәнон? — мәнә уе суинаг ләппу Бындз цыдәр тыхст уавәры бахауди, әмә уәм йәхи цәсгом нә хъәцы...

Бындз әм бакасти, уый та цавәр уәззау уавәр у, зәгъгә, фәлә Берданкә йә дзырд кодта дарддәр.

Цыбыр дзырдәй, уә ләппумә диссаджы курдиат разынди. Йә хъәләс — фегом. О,о. Æрәджы нәм скъолайы уазджытә уыди горәтәй. Æрыгон курдиаттә, дам, агурәм. Гьемә сын азарыдыстәм... мәнә мах... Фондзәй. Уәвгә, заргә Бындз акодта. Мах та — хъыргә. Гьемә-иу нын куы нымдзәгъд кодтой! Махән — нә, мәнә уә фырт Бындзән.

— Гьемә, гьемә?..

— Гьемә нә горәтмә хонынц. Хъуамә, дам, уә зарджытә радиойә дәр азарат, уадз әмә, дам, әй, әгас Ирыстон дәр зоной, уә хъәуы цы стыр курдиат рахъомыл, уый... Ома Бындз...

Фыд йә куыстытә фәуагъта. Не 'мбары, хъазгә кәнынц, әви әцәг дзуры ацы хәйрәг ләццу.

— Уæ цæрæнбон бирæ, хорз хабар нæм æрбахастат. Фæлæ мах нæ фырты заргæ нукуы фехъуыстам... Йæ фындзы бын цыдæртæ фæхъым-хъым кæны, фæлæ заргæ... нукуы фехъуыстам.

— Гъемæ йæ ныр фехъусдзыстут... Кæд нын нæ къух саразат, уæд.

— Мах? — афарста фыд. — Мах нæ зарын зонæм, нæ хъырын. Кæд уазджытæ 'рцæуой горæтæй, уæд сын, табуафси, гогыз дæр ма аргæвддзыстæм...

Берданкæ йæ дзыппæй æхцатæ æмæ æвзистытæ хæцъилы тыхтæй систа, райхæлдта сæ æмæ сæ лæджы раз æрвæрдта.

Фыд æм касы æмæ йын ницы 'мбары. Берданкæ дарддæр лæхуры:

— Хъуыддаг уый мидæг ис æмæ нын горæтагтæ бауайдзæф кодтой, уый, дам, цавæр дарæсы стут. Уæ иуыл, дам, хæдон бур голлагæй, уе 'ннæуыл цыдæр хъулон-мулон хæлаф, уæ къæхтыл кæмæн зæронд къалостæ, кæмæн хæцъил дзабыртæ... Цыбыр дзырдæй, хъуамæ мæйы æмгъуыдмæ æцæг ирон дарæс самал кæнæм. Уый нæй, уæд, дам, уæ радиомæ хæстæг нæ бауадздзыстæм... Гъемæ уын мæнæ æвзист — роны 'взæгтæн, æхца — хæдæттæн, хæлафтæ æмæ цырыхъхъытæн...

— Бахатыр кæн, Берданкæ, фæлæ кæд хорз зарут, кæд уæ горæтмæ æцæг хонынц, уæд уæ радиойæ зарынæн æмхуызон дарæс цæмæн хъæуы? Адæм уæ хъусгæ кæндзысты, фæлæ уæ уынгæ куы ничи кæндзæн?

Берданкæ цы зæгъа, уый нæ зоны. Стæй йæ армытæппæнæй йæ ных бацафта:

— Æмæ нæ айдагъ радиойыл уадзынц?! Куы азарæм, уæд нын уый фæстæ та нæ къамтæ исдзысты! Стæй та нæ цыдæр бæрæгбоны концертмæ дæр ахондзысты. О, æмбарын æй, сымахæн мæймæ уыйбæрцытæ бахуыйын зын уыдзæн. Горæты сæ бахуыйын кæндзыстæм... Бахатыр кæнут... Цомут лæппутæ.

Куыддæр Берданкæ «цомут» загъта, афтæ ус сæ размæ æрлæууыд:

— Цытæ дзурут?! Махæй аразгæ цы уа, уый сараздзыстæм! Мæймæ фондз лæппуйы дарæс цас бацæттæкæнинаг сты? Сымах нын дзæбæх азарут, æндæр...

Иу хурбон дын Берд лæппутæм йæ къух фæтылдта, рауайут-ма, зæгъгæ. Куы йыл амбырд сты, уæд сын афтæ:

— Цомут, хъæусоветмæ! Справкæтæ райсæм.

— Ома, ома?

Берд сын рахабар колта, знон ын йæ фыд кæй загъта, æнæ паспортæй, дам, уæ нæдæр куыстмæ бауадздзысты, нæдæр институтмæ.

Лæппутæ кæрæдзимæ бакастысты. Куыд рабæрæт, афтæмæй сæ паспорт иумæ дæр нæй. Стæй кæд иу къласы ахуыр кæнынц, уæддæр иу азы гуырдтæ не сты, — чи дзы аз хистæр у, чи аз кæстæр. Хъæусовет дард нæу. Фондзæй дæр иумæ бацыдысты справкæтæ исынмæ, фæлæ гæххæттытæ цы ус дæтты, уый бынаты нæ разынди, фæрынчын æмæ, дам, иннæ къуырийæ раздæр нæ уыдзæн. Къæнцылары сын бацамыдтой: фыццаджыдæр уæ уæ къамтæ сисын хъæуы, стæй æд справкæтæ æмæ къамтитмæ ацæудзыстут милицæмæ. Уым уын паспорттæ нæ, фæлæ ратдзысты рæстæгмæйы æвдисæндартæ, афæдзы æмгъуыдмæ. Кæд горæты ахуырмæ бацæуат, уæд уын уым афæдзы фæстæ уе 'вдисæндартæ баивдзысты паспорттæй. Афтæ, гъе, лæппутæ!

Къæнцылармæ ныццæуыны агъоммæ та дын Берданкæ лæппуты куы амбырд кæнид æмæ сын куы зæгъид:

— Мæ сæры диссаджы хъуыды смидæг и, фыны мын æй цавæрдæр зæронд лæг мæ хъусы бацагъта...

— Кæд сынтагæй рахаудтай æмæ дæ сæрымагъз фенкъуысти?

— Нæ, нæ! Уыцы урсачъе зæронд лæг мын афтæ загъта: сыхах, дам, фондзæй дæр стут иу аз, иу мæй æмæ иу боны гуырдтæ. Æз, дам, уын нæ зæгъдзынæн, фæлæ, дам, мæй уыди февраль, бон та дæс æмæ ссæдзæм...

— Цæуыл худут?

— Æвæццæгæн уыцы урсачъе ахæм зæронд бацис, æмæ дзы ферох: искуы дæр ма февралы дæс æмæ ссæдз боны уыди?!

Ехх, лæппутæ, мæ фыны зæронд лæг зонджын уыди, махæй бирæ зонджындæр! О, хъуыддаг афтæ у, фæлæ ма йыл ахъуыды кæнут: æгас дунейы уыдзæнис æрмæст фондз лæппуйы, фондз æрхорды, дæс æмæ ссæдзæм февралы гуырдтæ! Иу аз, иу мæй æмæ иу боны гуырдтæ!

Берданкæ афтæ зæрдæбынæй дзырдта, цыма æгас дунейы адæмы хъысмæт лыг кодта. Лæппутæ йæм лæмбынæг хъуысттой, цæмæндæр йæ хъуыды сæ зæрдæмæ фæцыди. Чи зоны æдылы хъуыды у, фæлæ дзы цымыдисаг цыдæр ис, цыдæр! Æрмæст уымæн куыд ис уæвæн? Чи сын дæтты ахæм гæххæттытæ? Гъе, фæлæ уæддæр сфæнд кодтой исты хуызы ахæм рæстæгмæйы паспорттæ райсын...

Къæнцылармæ фыццаг бацыд Бæбу. Нæ куымдта, фæлæ йæ

тыххæй барвыстой. Секретарь æрыгон чызг уыд, æмæ Бæбуйæн фæдзæхстой: фыццаг-иу ын зæгъ, къæнцылары мæ гуырæнбон рæдыд фыст у, зæгъгæ, стæй йын цалдæр къафетты йæ разы æрæвæр æмæ уæд дæр куы нæ сразы уа, хъæугæ справка раттыныл, уæд ын де 'мдзæвгæ бакæс. Афтæ йын æй бакæс, йæ зæрдæ куыд бахъарм уа! Сойсæрстау ын куыд фæуа!

Фæлæ чызг Бæбуйы уайтагъд фæдте кодта, цæстфæлдахæн мита, дам, æндæр ран кæн! Иннæтæ дæр æм нал бацыдысты.

Уалдзæг йæ тæмæны бацыд. Ахуыргæнинæгтæ сæ хъарм дарæс арф бафснайдтой.

Иу дзæбæх хур бон директор лæппутæм фæдзырдта æмæ сын афтæ:

— Уæртæ хъæусоветмæ талатæ æрбаластой, фæлæ сæ чи ныссадза, уый нæй. Белтæ сæхимæ ис...

Секретарь чызг сæ куы ауыдта, уæд сæм бахудти:

— А-а, уый сымах куы стут, æртынæм февралы гуырдтæ! Фæкæсут нæм, лæппутæ, науæд талатæ æвгъау сты...

— Æмæ сæ мах ныфсæй æрбаластат? — фæздæхт æм Берданкæ.

— Æмæ сымах ныфсы аккаг не стут?

Лæппутæ дзыхъхъытæ къахын райдыдтой. Ранæй-рæтты зæхх æгæр хуырджын разынди, æмæ дзыхъхъыты ныккалынмæ сыджыт æндæр ранæй хастой. Куы фесты сагъд, уæд бæлæстыл дон кæнын райдыдтой.

Уыцы сахат дын хицау Санахъо куы фæзынид. Фæзынд, талатæм ракæс-бакæс кæны æмæ дзуры хъæрæй:

— Æ, уæ цæрæнбон мын бирæ уа æмæ уæ ныййарджыты фæндиаг байрæзат! Гъеуый дын лæппутæ! Гъеуый дын лæгтæ! Уæ чындзæхсæвты мæ Хуыцау хистæр уазæгæн арвита! — Санахъо йæ дзыппыты цыдæртæ агуры, сфæлдæхта сæ, фæлæ йæ цы хъуыд, уый дзы не ссардта.

— Нæй, къафеттæ мæм нал и. Уæлæ сæ, кæм бадтæн, уыцы сыхы сывæллæттæн байуæрстон. Фæлæ уын мæнæ фæйна сомæ æмæ сымах та къафеттæ уæхæдæг балхæнут.

Лæппутæ кæрæдзимæ бакæстытæ кодтой, фыццаг сæ райсынмæ хъавыдысты, стæй цæхгæр ныллæууыдысты, нæ сæ райсдыстæм, ззгъгæ.

— Уæдæ уын цы хорз ракæнон, æндæр мæм куы ницы ис, уæд?..

— Уый бæсты нын справкæтæ ратт! — фæрæвдз Берд.

— Цавæр справкæтæ?

— Ахуырмаæ цауын нæ хъæуы æмæ кæд райгуырдыстæм, уый тыххæй æвдисæндартæ.

— Уыйбарц дæр уæ хъæуæд! Ныртæккæ уын сæ уæ къухты фæсадздынæн! — загъта Санахъо æмæ бахызт къæнцылармæ. Бахызт, фæлæ уæдмæ чызг æрбацыдæр.

— Æллæх, æмæ нæ секретарь ам куы нал ис! Ныр куыд акæнæм? Лæппутæ, æмæ йæ уæхæдæг нæ зонут, кæд райгуырдыстут, уый?

— Куыннæ йæ зонæм!

— Уæдæ ма цауыл тыхсæм?! Мыхуыр мæнæ мæ дзыппы. Мидæмæ-ма рахизут!

Санахъо стъолы лагъзæй гæххæттытæ систа, мыхуыр йæ разы æрæвæрдта.

— Цæй, кæмæй райдайæм? — йæ ручкæ чернилайы фæтгыста æмæ ныффыста иу дзырд «Справка». Хъæрæй йæ бакасти æмæ та загъта: — Цы, уый зонут, лæппутæ? Абон мæ почерк мæ зæрдæмæ нæ цауы... Сымахæй рæсугъддæр чи фыссы?

Иууылдæр Бæбумæ бацамыдтой. Бæбу сыстади æмæ райдыдта фыссын йæхи ручкæйæ. Фыццаг бафарста Бындзы. Уый радзырдта, кæцы аз райгуырди, стæй загъта, февралы мæйы, дам, дæс æмæ ссæдзæм боны, къуырисæры.

— Къуырисæр дзы ницæмæн хъæуы, фæлæ ма дæ дзабырхуыйæг фыдæн зæгъ, æмæ йæ хъæуыхицауæн дыууæ цырыхъы йæ цæст бауарза. Науæд ма æрбакæс, хицау хъуамæ ахæм цырыхъыты цауа?

Бындз ын зæрдæ бавæрдта. Санахъо гæххæтты бын йæ къух бафыста, мыхуырыл цалдæр хатты баулæфыди, стæй йæ æртæпп ласта æмæ загъта:

— Иннæ!

Сыстад Гæбу, загъта йæ ном, йæ фыды ном, йæ мыггаг...

— Ды Мичелы фырт дæ? Уый хорз! Мичел мæ хæлар у, йемæ иу æмæ дыууæ хатты нæ бадтыстæм дзаг фынгтыл. Фæлæ йын ахæм фырт и, уый нæ зыдтон. Ды та кæд райгуырдтæ? — æркаст гæххæтмæ. — А-гъа, ды дæр уыцы аз, стæй уыцы мæй, уыцы бон!

Бафыста, мыхуыр та гæххæттыл ныххуырста.

— Иннæ!

— Джеорджийы фырт дæн. Мæ ном — Берд... Æз дæр...

Хицау æй дзурын нал суагъта:

— Кæцы Джиуæрджи? Уæлæ, пут рихи? А-а-а! Дæу зонын.

Дæ фыд хорз лæг у... Дæхицæн дæр ницы у. Фæлæ йæ дæ зæрдыл бадар: уæ хæдзары уазджытæ куы ваййы, æмæ сын уырдыг куы фæлæууыс, уæд сыкъайыл галиу къухæй ма хæц. Сыкъа — дæ рахиз къухы, дурын та — галиуы. Уымæн æмæ дзаг сыкъа галиу къухæй нæ фæдæттынц. Не 'мбæлы! Бамбæрстай? Гъемæ хорз!

Æмæ та гæххæтмæ кæсгæ дæр не 'ркодта, афтæмæй йæ къух æрфыста, мыхуыр та йыл ныххуырста æмæ загъта:

— Иннæ!

— Иннæ — æз дæн. Симоны фырт Берданкæ... Æз дæр...

— Берданкæ!? — фæхъæр кодта Санахъо, стæй йыл худæг бахæцыди. — Хуыцау дын ма уа, Симон, кæд ыл цавæр ном сæвæрдтай! Берданкæ! Ливор дæр ма куы уыдаид, фæлæ Берданкæ!

Хорз куы фæхудти, уæд та фæрсы лæппуйы:

— Берданкæ, цал æфсымæры стут?

— Цыппар æфсымæры...

— Æмæ де 'фсымæртæн дæр сæ нæмттæ, æвæццæгæн, сты Дамбаца! Иннæмæн Сармадзан! Аннæмæн — Хъримаг! Ды та — Берданкæ!

Лæг худы æмæ худы, фæлæ иннæтæй куы ничи схудти, уæд уый дæр фенцади, йæ цæст сыл ахаста, гæххæттыл йæ къух бафыста, мыхуыр та æрмыхъхъ ласта æмæ та загъта:

— Иннæ!

— Иннæ мæхæдæг дæн. Гæххæтт цæттæ у, — загъта Гæбу æмæ йын æй йæ разы æрæвæрдта.

Санахъо йæм æркаст, йæ былтæ размæ фæцъупп кодта, Бæбумæ скасти:

— Уый ме 'рвад куы дæ! Гугыны фырт Бæбу, — йæ къух бафыста, стæй мыхуыр куы райста, уæд Гугыны фырты гæххæттыл йæ цæст ногæй ахаста. — Уый цию, мæ гыццыл æфсымæры къуындзих? Цы ныффыстай ацы гæххæтты? Февралы мæйы? Цæмæн мæ сайыс? Уымæй дæр февралæн йæ дæс æмæ ссæдзæм бон! Уæ ме 'рвады къуындзих Бæбули, ды йæ зоныс, æз æмæ ды иу боны гуырдтæ кæй стæм, уый? Æз æмæ ды райгуырдыстæм æвдæм ноябры, æгас Уарæсейы революци куы ныггыбар-гыбур кодта, уæд! Æрмæст æз дæуæй дæн дыууиссæдз азы хистæр! Ды та мын цытæ дзурыс?.. Февралы мæй, дам! Уымæй дæр йæ дæс æмæ ссæдзæм боны! Ха-ха æмæ хи-хи! — æрбамасты Санахъо æмæ справкæ æрбаскъуыдтæ кодта.

Бæбу гæххæтты скъуыдтæм æркаст, арф ныуулафыд, фæлæ цы хъуамæ загътаид? Санахъо йæ сæр стъолоыл æруагъта. Ничи ницы дзуры. Лæппутæ, дарддæр цы кæной, уый нал зонынц. Хъуыддаг мæлæты дзæбæх цыди! Ныр цы чындæуа?

Уалынмæ Берданкæйы сæры ног хъуыды фæзынди. Бæбуйы уæхск æрхоста æмæ дзуры Санахъомæ: — Бахатыр кæн, хицау, ды фæрæдыдтæ. Сымах иу боны гуырдтæ Бæбуимæ не стут, фæлæ йæ хистар æфсымæр Бибылимæ. Уый фарон райста паспорт. Мæнæ уый та Бæбу. Поэт. Мæнæ йæ фæстаг æмдзæвгæйы куыд фыссы:

*Нарæгастæу рауад уынгты а-сæумæ,
Талайæу куы ратасы, куы батасы.
Дзыккутæ æрызгъæлынц йæ астæумæ
Æмæ та сæ риуырдаг æрбафасы...*

Суинаг поэт. Де 'рвад. Дæ туг, де стæг. Ды та йæ Бибылимæ фæивддзаг кодтай... Бибыл тракторист у, Бæбу та поэт. Тагъдын гыццыл чиныг рацæудзæни горæты...

Санахъо йæ сæрыл схæцыди, фыццаг Берданкæмæ бакасти, стæй та — Бæбумæ. Йæ цæстытæ аууæрста æмæ бахъуыр-хъуыр кодта:

— Поэт! «Ратасы! Батасы!» Æмæ дæхиуыл дзых нæй? Уæ хæдзар Бæбутæ æмæ Бибылтæй байдзаг и æмæ уæ чи кæцы у, уый, æвæццæгæн, дæ мад æмæ дæ фыд дæр нал зонынц. Ныффысс дæ гæххæтт ногæй!

Бæбу гæххæтт уайтагъд ногæй афыста æмæ йæ Санахъойы раз авардта. Хицау æм кæстæ дæр нал æркодта, бафыста йыл йæ къух, мыхуыр бæрзонд фæхаста æмæ йæ справкæйыл «ным-мыхуыр» кодта.

Лæппутæ Санахъойæн бирæ арфæтæ фæкодтой æмæ фæддесты. Хъæуыхицау ма иучысыл ахъуыр-хъуыр кодта, стæй йæ сæр стъолоыл æруагъта æмæ бафынæй.

Лæппутæн сæ цинæн кæрон нал уыди. О, фæлæ справка æвдисæндар нæма у, Санахъойыл расыгæй фæхæст сты, фæлæ милицæйы та цы зæгъдзысты? Милицæмæ сфæнд кодтой хицæнтæй цæуын, цыма кæрæдзи зонгæ дæр нæ канынц, афтæ. Уым сын сæ документтæ айстой, иннæ хъæуты документтимæ сын сæ бавæрдтой æмæ сын загътой, дыууæ къуырийы фæстæ нæ абæрæг кæнут, зæгъгæ. Гъемæ цы? Дыууæ къуыри цы сты? Æртæ дæр фæуæд! Сæйрагдæр æвдисæндартæ райсын, иу аз,

иу мæй æмæ уыцы мæй февралæн йæ дæс æмæ ссæдзæм бон кæй райгуырдысты, уый æвдисæндартæ!..

Зæхх суткæмæ иу зылд æркæны, куыд ын æмбæлы, афтæ, фæлæ лæппутæм цæмæндæр афтæ кæсы, цыма фæстиат кæнын байдыдта. Бон дæр æгæр цыма ныддаргъ и, зæххы цалх та бынтон ныууæззау æмæ йын афоныл æрзилын нал æнтысы... Æниу, цымæ кæдæм тагъд кæнынц? Цæмæн сæм афтæ кæсы æмæ скъола каст куы фæуой, уыцы æнахайыры æвдисæндартæ куы райсой, уæд сæ царды цыдæр æнахуыр диссатджы рæстæг ралæудзæни, сæ фидæнмæ уарæх дуæрттæ байгом уыдзысты...

Иу бон дын сæ къласы дуар æрбахоста «БÆХ». Мæнæ цыппæркъахыг бæх нæ! «БÆХ» — ома Бынтон Æнæнхъæлæджы Хабар. Ахуыргæнинæгтæн сæ растæмбис урокмæ нæ фæзынд. Фондз лæппуйы æмæ цыппар чызджы! Лæппутæ, кæй зæгъын æй хъæуы, уыдысты Бындз, Бæбу, Гæбу, Берд æмæ Берданкæ...

Ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнæг Мæдинæт ацы хатты хуызæн никуы тыхсти. Мацы фыдбылыз сыл æрцæуæд?

Мæдинæ — хæрзæрыгон ахуыргæнæг, асæй — ныллæджытæ, къæсхуыр, фæлæ рæсугъд. Йæ ныхас — фæлмæн, фылдæр йæ мидбыл худгæйæ. Бакæсгæйæ йæ ахуыргæнинæгты карæн, афтæмæй та сæ иу фондз азы хистæр у.

Дыккаг бон æппæт дæр рабæрæг: фарастæй дæр, никамæн ницы загътой, афтæмæй ацыдысты театрма!

Мæдинæ сæ урокты фæстæ баурæдта:

— Цæй, куыд? Скъолайæ уæ мæй раздæр ацæуын бафæндыд? Дæс азы кæм бафæрæзтат, уым уыцы мæй уæ бон нал у?

Лæппутæ сæ цæстытæ радав-бадав кæнынц, кæрæдзимæ бакæсынц, фæлæ цæмæй райдайой, уый нæ зонынц.

Æрæджиау Берданкæ йæ къух сдартта. Сыстад. Партæйыл йæ къух ахаста, цыма йын йæ рыгтæ сæрфта. Стæй райдыдта:

— Цы йæ 'мбæхсæм, горæты уыдыстæм... театры. Федтам дзы спектакль...

— Цавæр? — фæрсы Мæдинæт.

— Отелло, — загъта Берданкæ.

— Æмæ?

— Æмæ цы? Ныххурх æй кодта!

— Чи дзы кæй ныххурх кодта?

— Дездемонæйы ныххурх кодта йæ лæг, мавр. Негр Отелло!

— Кæд уæ йæ фенын афтæ тынг фæндыди, уæд мын загътаиккат æмæ йæ иумæ фæдтаиккам...

— Фарон дын загътам æмæ нын афтæ куы загътай, нырма сабитæ стут æмæ йæ нæ бамбардзыстут, чи дзы кæй хурхæй мары, уый!

— Гъемæ цы? Уæ зæрдæмæ фæцыди?

Фарастæй иумæ схор-хор кодтой, фæцыд, тынг фæцыди, зæгъгæ.

Мæдинæт сæ бафæдзæхста, цæмæй фæстаг мæй сæхи нывыл дарой æмæ нывыл каст фæуой се скъола дæр. Уыдон дзы хатыр ракуырдтой, æмæ сæ ауагъта... Дуарæй ахизой, зæгъгæ, афтæ Берданкæйы баурæдта.

— Ды — фæлæуу...

Берданкæ баззад дуаргæрон лæугæйæ. Йæ зæрдæ йын цыма исчи судзинæй фæцагайдта, афтæ фæци.

Мæдинæт йæ мидбылты бахудти, хæстæг æм бацыд:

— Бер-дан-кæ! Театрмæ та фарастæй цæмæн ацыдыстут? Фондз лæппуйы æмæ цыппар чызджы?.. Чызгæмбал уæ кæмæн нæ уыди, уыцы лæппу уæ, цымæ, чи у?..

Берданкæйæн йæ цæстытæ цæхæртæ акалдтой: ахæм фарста йæм ратдзæни ахуыргæнæг, уый æнхъæл нæ уыди. Цы йын зæгъа? Йæ сусæгдзинад ын куыд рагом кæна. Уыцы сусæгдзинад йæ 'мбæлттæй дæр куы ничи зоны...

— Уыцы лæппу æз дæн...

— Æмæ нæ къласы чызджытæй дæуæн дæ зæрдæмæ ничи цæуы? Амæй-ай рæсугъддæртæ.

— Ницæмæн мæ хъæуынц! Чызг фыдбылызы хос йеддæмæ ницы у! Бауарз æй. Стæй йæ ракур! Стæй йæ Отеллоуау ных-хурх кæн!

— Æдылы ныхæстæ, — фæурæдта йæ Мæдинæт. Ды уарзондзинад нæма зоныс, ды йæ нæма бавзæрстай...

— Бавзæрстон æй! — æваст фæкъæртт Берданкæ. — Æз æй иннæтæй раздæр бавзæрстон. Афтæ бауарзтон, афтæ, æмæ мæ уарзондзинады раз Отелло дæр ницы у! Загътон, скъолайæ барвæндæй нæ ацæудзынæн, фæлтау ма дыккаг аз дæр иу къласы баззайдзынæн! Уæддæр æй уынон æрмæст.

— Фарæстæмтæй у уыцы чызг? — комкоммæ йæм бакаст Мæдинæт.

— Нæу...

— Уæдæ чи у? Мæ бон дын...

— Дæ бон мын ницы у! Уымæн, æмæ... уымæн, æмæ æз... æз дæу уарзын... Дæу! Дæу! Дæу!

Лæппу скуыдта. Йæ хызын къуылыл ныццавта æмæ алыгъд.

Мæдинæт дæр хорзау нал фæцис, йæ мидбынаты сагъдауæй баззад.

Берданкæ тынг фæфæсмон кодта, йæ ахуыргæнæгæн йæ зæрдæйы ррисаг кæй сфæрæзта зæгъын, ууыл. Фæлæ, куыд рауади, уымæн йæхæдæг дæр ницы бамбæрста. Срæмыгъта йæ æмæ фæци! Цы ма йын акæна? Ныр ма йæм комкоммæ кæсын дæр куыд бауæнддзæни?

Абон сæ цауын хъуыди сæ рæстæгмæйы паспорттæ исынмæ... Фæлæ сæ ныфс нæ хастой æмæ Берданкæмæ бакæс-бакæс кæнынц.

— Ацы хатт ма уæ иу лæгдæр разынæд. Иу уал уæ старæг бацæуæд, æмæ кæд йæ балц фæрæстмæ уа, уæд иннæтæ дæр батæрдзысты сæ ных.

Старæджы уæззау хæс æрæнцад Бæрды, районмæ йын æнæ ацæугæ нал уыд. Паспорттæ кæм дæттынц, уыцы бæстыхайы раз бирæ фæразил-базил кодта, стæй уæд бахызт къæсæрæй. Табу Хуыцауæн, æнæуи адæмæй дзы ничи уыди. Куы йæм сзагъд кодтаид уæртæ кæсæнцæстджын сылгоймаг, ай цавæр документтæ æрбахастай, зæгъгæ, уæддæр быхстаид, уымæн æмæ дзы йæ хуырымæн æвдисæнтæ нæ уыди. Бацыд, загъта йæ ном, йæ мыггаг. Ус рацагуырдатæ гæххæттытæ. Скаст лæппумæ, стæй та къаммæ æркасти æмæ загъта:

— Мæнæ ам дæ къух æрфысс.

Берд ручкæ чернилайы атылдта æмæ йæ къух базыр-зыр кодта, фæлæ уæддæр æрфыста. Сылгоймаг ралæвардта йæ документ. Лæппу йæм кæсгæйæ баззади. Уæд æм ус радзырдта:

— Цæмæ ма лæууыс? Исты рæдыд дзы ис?

— Ницы, ницы! — загъта Берд æмæ фæдде.

Лæппутæ дæр гæххæтмæ æдзынæг фæкастысты. Мыггагæй, номæй, фыды номæй — иууылдæр раст. Аз дæр йæ бынаты, фæлæ мæй та? Кæсынц райгуырди 30 февралы! Диссæгтæ!

Уыдонмæ бакæсын йæхæдæг цирк уыд. Æцæг æдылыты хуызæн уыдысты иууылдæр. Сæ хъæр æмæ сæ хъыллестæй бæстæ сæ сæрыл систой. Æмæ кæд Берды гæххæттыты ницы бафипайдтой, фæлæ иннæтæм фæкомкоммæ сты æмæ...

Цыппарæй иумæ бацыдысты. Кæсæнцæстджын сылгоймагæн радыгай загътой сæ нæмттæ, сæ мыггагтæ, радыгай æрфыстой сæ къухтæ, кæм сын бацамыдта, уым, æмæ райстой сæ документтæ. Уынгмæ куы рацыдысты, уæд сæм бæстон æркастысты. Алцы дæр дзы йæ бынаты. Райгуырдысты 30 февралы. Мæнæ дунейы

диссæгтæ! Февраль дæр февраль нал у! Фыццагон февраль...

Бонтæ даргъ сты æви цыбыр — ницуал бæрæг сын и. Хæдзарæй — скъоламæ, скъолайæ — хæдзармæ. Хорз бон куы вæййы, уæд сæ уарзон бынатмæ, доны былмæ, ацæуынц, сæхи анайынц æмæ та — чингуытæ, тетрæдтæ... Бинонтæ дæр сæ уæлдай куыстытæ нал домынц. Айразмæ театры цы чызджытимæ уыдысты, уыдон сæ куырджытæ, фæлварæнтæм нæхи иумæ цæттæ кæнæм, зæгъгæ, фæлæ сын нæ бакуымджытæ, сыхмамæ, дам, кæсдзыстæм, æви чингуытæм.

Иу бон доны был чысыл хурмæ сæхи куыд арыдтой, афтæ Бындзы афарстой:

— Бындз, дæ мад æмæ дæ фыд та куыдтæ сты? Рагæй сæ нал федтам. Кæд сæ исчи фæрынчын? Хуыфæгæй? Æхснырсæгæй?

Бындз сын сæ дæлгоммæ ныхас бамбæрста:

— Хуыфынмæ сæ нал æвдæлы. Сæ удтæй арт цæгъдынц, арт! Гыцци йæ хуыд хæдæттæ Бабамæ æвдисы, Баба та йæм цырыхъхъытæ... Тагъд сæ фæуыдзысты!..

Тыхстысты лæппутæ, тыхстысты чызджытæ. Уæдæ ахуыргæнджытæ дæр цыма фæлварæнтæ сæхæдæг лæвæрдтой, афтæ сæхи дардтой. Æмæ бинонтæ та? Скъолайы дуарæй сæ ничи бакасти, исчи афтæ куы зæгъа, йæ сывæллонæн ахуыргæнджытæй хионы æххуыс агуры, зæгъгæ. Æмæ сын ахуыргæнджытæй хæстæджытæ кæд бирæ уыди, уæддæр дзы иумæ дæр æххуысмæ ничи бацыди, йæ сæрмæ йæ ничи æрхаста.

Уæдмæ фæлварæнтæ райдыдтой, æмæ сæ куыд тарстысты, афтæ зын нæ разындысты. Уый сæ къласы разамонæг Мæдинатæй æхсызгондæр никæмæн уыд. Уæдæ сæ бæрæггæнæнтæ дæр хорз рауадысты. Уый нæ, фæлæ ма æппæт фæлварæнтæй дыууæйæ райстой «иттæг хорз» бæрæггæнæнтæ дæр.

•Берданкæ... Мæдинæт æм раздæр цы зæрдæ дардта, уый — ныр дæр. Берданкæ та йæм комкоммæ кæсын дæр нæ уæнды. Фæлæ-иу уæддæр куы фемдзаст сты, уæд-иу йæ сæр дæлæмæ æруагъта æмæ-иу йæ каст пълэмæ скодта.

Бердæй раздæр сæ ничи сæргом кодта йæ фæнд: педагогон институты ирон æвзаг æмæ литературæйы хайад...

Бæбу æмæ Гæбу сæ дзырд сиу кодтой: комкоммæ — Мæскуымæ, консерваторимæ.

Бындз! Кæдæм атæхдзæн уый та? Зæрингуыр. Фæлæ ныв кæнынмæ дæр арæхсы. Уæдæ зарынмæ дæр. Фарон Чъребайы куы уыд йæ хæстæджытæм, уæд бацыд музеймæ æмæ дзы Ту-

гъанты Махарбеджы куыстытæ федта. Бирæ сæм фæкасти æмæ йæ кæд æмæ æрфæндыди ныв кæнын.

Алы къласы дæр ваййы иннæтæй зондджындæр, бирæ чи зоны, ахæм зонды къуыбар, æмæ йæ йе 'мбæлттæ фæфæрсынц, цы нæ фæзанынц, уымæй. Стæй ма алы къласы дæр ваййы, мæнæ куыд фæзагъынц, сæ уд æмæ сæ дзæцц! Кæм фæзыны, уырдаæм цыма мигъ бон хуры тын бакæсы.

Берданкæ кæимæ ахуыр кодта, стæй йæ чи ахуыр кодта, уыдонмæ афтæ кæсы, цыма суинаг артист у...

Скъоладзаутæ ныры хуызæн рæсугъд никуы уыдысты. Кæд се'ппæт бынтон ног фæлыст не скодтой, уæддæр сæ бакаст тынг аив уыд. Гъе, мæнæ дзы февралы гуырдтæ чи уыди, уыдон бынтон сæ хуыз скалдтой. Фондзæй дæр фæзындысты ирон урс хæдæтты, галифе хæлæфты, сæ астæутыл — æвзист рæттæ, сæ къæхтыл — цæхæркалгæ сæрак цырыхъхъытæ. Бæрæг у, хилдасæны дæр кæй уыдысты, уый. Сæ сæрыхъуынтæ иухуызон цæхгæрмæ фаст. Ахуыргæнæгæй загъай, ахуыргæнинæгтæй загъай — иууылдæр сæм кæсгæйæ баззадысты. Сæ хуыз скалдтой! Зноны скъоладзауты хуызæнæй сæм æппындæр ницыуал баззад. Мæдинæт сæ куы ауыдта, уæд сыл бадис кодта:

— Мæ хæдзарыл! Æмхуызон арæзт та цæмæн стут? Фаззæтты хуызæн.

Мæдинæт æмæ Берданкæ фемдзаст сты. Ахуыргæнæг æм бахудти: фидауыс, тынг фидауыс!

Директор сын загъта арфæйы ныхæстæ, сæ аттестаттæ сын байуæрста. Скъоладзаутæй чидæртæ сæ цæссыгтæ сæрфын байдидтой. Стæй хъæбыстæ ахуыргæнджытимæ, дидинджытæ, ноджыдæр та цæссыгтæ. Уæдмæ дын æртынæм февралы гуырд лæппутæ бакъорд сты æмæ базарыдысты:

Бахудтæ мæм, уæ чызгай, дæ мидбылты,

Хур мыл мæнæ аууонмæ æрбакасти.

Ацыдтæ нæ каугæрæтты, донбылты,

Ме 'вастæй мæ уд дæ фæстæ араст и...

Уалынмæ райхъуыстысты фæндыры зæлтæ... Хонгæ кафты цагъд.

Фæсивæд домынц: Мæдинæт, Мæдинæт! Берданкæ! Берданкæ!

Мæдинæт йæхæдæг рахызти... Берданкæйы лæппутæ хъазты астæумæ расхуыстой.

Уый кафт нæ уыди! Уый уыди зарæг! Куы-иу кæрæдзимæ æввахс бацыдысты, куы та-иу, цыма сыл уарзты цæхæртæ бакалдæуыд, афтæ-иу дæрдтыл æрзылдысты, æмæ та лæппу йæ къахфындзтæ æрсадзы.

Æризæр. Фæталынгæрæттæ, фæлæ сæ йæ хæдзармæ йæ къах никæй хаста... Фæтагены цырагътæ ссыгътой. Циндзинады цæхæр нæ бамынаг суанг фæсæмбисæхсæвтæм, стæй сауыны фæлладæй фæцыдысты сæ хæдзæрттæм. Алкæй сæ хуысæг йæ быны скодта æмæ тарф фынай баисты.

Дыккаг бон сихæрттæм æввахс радио фехъусын кодта: Советон Цæдисмæ анæнхæлæджы æрбабырстой гитлеронтæ. Райдыдта хæст!

Фыдыбæстæйы Стыр хæст...

Бындз, Бæбу, Гæбу, Берд æмæ Берданкæ дæр хæрзбон загътой сæ ныййарджытæн, сæ хотæ, сæ кæстæр æфсымæртæн, сæ сыхæгтæн æмæ фæбæлццон сты. Фæстæмæ сæ ничиуал сыздæхт... Æртынаг февраль куыд нæй афæдзы бонты, цыма уыдон дæр афтæ никуы уыдысты, уыйау.

Æви?

ХЪОДЗАТЫ Ахсар

НАЕ ДУГАЕН АРФÆ

ТЕРЧЫ ОАЗИСТÆ

*Æууæнк нæй Теркыл, сугау дæ фæласдзæн,
йæ уд, йæ дзæцц тыхтона у, тыхми,
цы ракæна, кæуыл кала йæ маст!*

Хъ. А.

Дæ цуры æз тæригæдджын дæн, Терк:
фæкодтон дыл æнæрхуыдыйæ даутæ.
Дæ сакъадæхтæн тарстæн-иу дæуæй.
Ныххатыр кæ. Лæг-дæлимон — сæ сафæг:

Æрвылзымæг сæ сфæйлауы. Бындзарæй
сæ билцъытæ, сæ уидæгтæ рæдувы,
куый-дур, куый-хъæд сæ бакæны. Цы къахы?
Цы агуры, цы емынæ, цы сау рын?

Цынæ бахордта! Баззад-ма йын адон!
Æмæ ныссадзы йе 'фсæн бырынкъ арф,
æхсыны хуыр, сæ бынæй рухс ысуадзы
оазистæн, дæ хъуырæй дын сæ сласы.

Фæлæ та сзайы сакъадах — дæ фарнæй!
Фæзыны йыл дзыхъхынногæй оазис.
О, уаз ысты оазистæ, дæ фæрцы —
сæрæйисгæ, бынæйахадгæ. Цæр!

2002.22.02

* * *

Нæй цардæн фауæнтæ — нæ фæччы.
 Цыма мæ нана у — йæ фæдджи
 нæ уадзын, фидар ыл хæцын.
 Нæ мад, нæ удлæууæн æй хонæм,
 фæлæ — æнæфæндтæ — нæ зонæм,
 кæй у фыдыусау фыдрын.

Налат! Гадзрахатæй, мæнгардæй
 уый мах фæцух кæны нæ бартæй,
 æлгыстаг, удхайраг — нæ бон.
 Æнæхай цинтæ æмæ уарзтæй,
 хæтаем уæнтæхылаæй, ныфссастæй,
 кæнæм фыдæнхæлтæ, фæсмон.

О, цард... Нæ хъуырмæ стæм йæ мастæй,
 йæ марг, йæ хъæр æмæ йæ ахстæй...
 Мæлæт у не 'цæг мад, мæлæт.
 Уый мах йæ хъæбысы ныттухы,
 æмбойны айсафы нæ тухи.
 Мæлæт — нæ хурты хур, дзæнæт!

Нæ зоны сайын æмæ хинтæ,
 кæлæнтæ. Уромы йæ цинтæ,
 йæ митæ — раст æмæ æргом.
 Æмæ йыл ма æвæрæм фаутæ,
 æмæ-иу макуы скæнæм саутæ,
 хæссæм тырысайау йæ ном!

2001.19.11

МÆЙДАРЫ БÆСТАСТÆУ

Лæууын æз мæйдары бæстастæу.
 Ныннæры арв, æмæ йæ фæттæ
 ысхæуынц дунейы кæрæттæ,
 ысгарынц, агурынц зынгдзастæй
 фæндæгтæ сау æхсæвæй бонмæ, —
 кæлынц тæгæлсæстытæй коммæ...

Нæ зæэх йæ къабæзтæ ныттыгъта,
 нæ арв йæ цырагътæ ыссыгъта:
 фæндæгтæ — фæндæгтæн фæйнаердæм!
 Ыссæндæм мигъ-рагътæ, лæгæрдæм.

Фæндæгтæ уалдзæгтæй фæззæгтæм,
 фæцуйæ ма 'рцумæ... Фæндæгтæ...
 Фæндæгтæ — рухс сæнтæ, фæндæгтæ,
 фыдбонтæ, фадæгтæ, фæллæйттæ.

Фæллаедтæ, удхæрттæ сыл уидзæм,
 цауæм сыл афтидæй, уæргътимæ.
 Нæхицæй алидзæм. Фæлидзæм
 æмæ æрбалидзæм нæхимæ.

Ызгъорынц фæндæгтæ фæйнаердæм
 мæнуылты — Царцумæ, уæлæрвтæм.
 Лæууын тьмы-тьматæн с 'астæу,
 Амранау дун-дунетæм баст дæн.

2001.28.11

POST MORTEM¹

Саумæры мын бавæрдтой мæ къуыдыр
 иры дзыллæ, радтой мын æгъдау.
 Ныр æркаст уæларвбæстæй зæдау
 уд, мæ уд. Æркаст æмæ фæжуыддæр:

«Уый кæм цардтæн? Хъоргъ æви маера у?
 Охх, мæ бон, цытæ 'взæрста мæ сæр!
 Абон дæр, куыдзы ниудау, мæ хъæр
 Иры хæхтæ, Иры дзыхъхъ уырауы.

Уал азы фыд-замана, фыдфыны
 кодтон æз, тæрхонгондау, хуыдуг.
 Царды 'фсон, тыхтохгæнгæ, мæ дуг
 арвыстон кæфхуындары гуыбыны.

¹ Post mortem (лат.) — мæлæты фæстæ, фæсмæлæт.

Ныр æрцæр, мæ афтид къодах, мæры,
 кæн лоло, мæ куырм къуыдыр, мæ мамм.
 Рухс у арв, æвирхъау хорз у ам.
 Ехх, уæддæр зæххон дуне æндæр у...»

2002.16.02

ИУНÆГ

(Унгареттийæ)

Ме 'рдиаг
 арвæрттыздау
 нæргæ-уыраугæ
 фæцæф кæны
 уæлдунейы фæсус дзæнгæрæг

Æмæ азар-сыгъдтытæй
 æрызгъæлы мæхиуыл

2001.13.07.

НÆ ДУГÆН — АРФÆ!

Нæ дугæн — арфæ! Ацы дугæн — арфæ!
 У зæххы хин, у арвы кæлæн, арвы,
 куырысдзау дуг: куырмæлхынцъытæ халы,
 хæйрæгджын мæлттæм арæхсгæ нывналы,
 сæ сусæгтæ, сæ тæмæссæгтæ скалы.

Йæ зæды пæлæз аппæрста дæлимон,
 йæ сæфтджытæ, йæ хъил къæдзил æвдисы,
 йæ хъал дыл калы, бахуды дæ рисыл.
 Æркæс бæстон: дæ хæлар у, дæ лымæн.

Нæ дугæн — арфæ! Ацы дугæн — арфæ!
 У зæххы хин, у арвы кæлæн, арвы:
 æхгæд æфсæртæ фегом кодта, — сонтæй
 кæрæдзи сæрты ралиуырдытой гуннтæ:
 хъæр æмæ ахст. Æррадæттау — нæ бонтæ,
 ызноны 'мгæрттæ аисты фыдгултæ.

Ызноны 'мгæрттæ — абоны фыдгултæ,
 ызноны знæгтæ — абоны хæлæрттæ.
 Куырыхон дуджы цардæфсис хъæбултæн
 сæ гуыртæ — ам, уæлмигъты та — сæ сæртæ.

Фыдохы бон уа, цины бон уа, къаты, —
 куырыхон зинтæ алкаддæр сæ чеппы.
 Хъæлдзæуджытæ! Сæ зинпаддзах сын ратты
 дæлзæхх æмæ уæлзæххы хæрзтæ се 'ппæт.

Нæ дугæн — арфæ! Ацы дугæн — арфæ!
 У зæххы хин, у арвы кæлæн, арвы.

Зæронд кæлмыты с 'ахстæттæй ыссайдтой
 сæ хъал бындартæ — зондæй æмæ уагæй
 æмхалдихтæ сты, иу æвзаг ыссардтой:
 быларау апырх уа, цы ма сæм баззад маргæй.

Нæ дугæн — арфæ! Ацы дугæн — арфæ!
 У зæххы хин, у арвы кæлæн, арвы.

Ды дæр ысхил дæ уаргымæ сындæггай,
 зæронд лæппу, дæ Иунаджы бæрзондмæ.
 Цы фæхæцыдтæ сонт-монты сынагæй, —
 æгæр дæр у...
 О, байхъус иу хатт зондмæ...

2002.10.02

Тæрхъус йæ хуынкъмæ алидзы, мæлдзыгæн
 уынгæджы бон у йе 'мбæхсæн йæ губакк.
 Йæ сæр фæцæвы арф ызмисы страус,
 арс бафснайы йæ лæгæты йæхи,
 мæрайæ скæны хъарм ахстон æхсæраг,
 æмбæхсæн ис кæсагæн дæр, бындзæн дæр,
 сæтæлæгæн нывæфтыд хъузг — йæ мæсыг.

Фæлæ сыхах, о бæлæстæ 'мæ кæрдæг,
 кæдæм лидзат, цы хуыккоммæ, цы хьоргъмæ?
 Сымахæй фылдæр ницы и Хуыцауы бын,
 нæй иунагдæр Хуыцауы бын сымахæй:
 куы уыл æртыхсы тасы дуг, уæд уæ
 нæ ныйисынц уæ уидæгтæ дæлзæхмæ,
 нæ уæ сисынц уæ базыртæ уæлæрвтæм.

2002.12.02

ХУЫЙЫ ХЪÆР

(С. Стратановскийы мотив)

Мæ сабийы бонтæй мæм хъуысы,
 мæ цард мын фæкодта цæрдхуынкъ
 æвирхъау хъыллист-хъæр,
 сырх-сырхид хъæрахст-хъæр,
 кардæй цæф уды æрдиаг.

Хуыдонæй рацыди лæг,
 туджы пырхæнтæ йыл, чъизи,
 рацыдис Авель...

Бибылаг* Авель,
 хъомырын, удхæссаг Авель...
 Цал царды 'рхаста нывондæн
 царддæттæг, кадджын Хуыцауæн?

2002.26.01

СУРÆТ

Уый — зонды къуыбар. Рагацау ысбары
 дæргъмæ, уæрхмæ. Куырыхон у тæрхоны,
 Уый — зонды къуым. Æппæтæй хуыздæр зоны
 пæнæзæй кусын. Ифтонгæй йæ дары
 æмæ йæхирдæм хафы æмæ ссоны.

* Ома, Библийы чи ис, уый.

Йæ хъавд æдзух — æнæжъуыхцы, рæстдзæвин.
Йæ дзых — уылынг, æлмæрины йас — йе 'взаг.
Кæлынц ыл цинтæ, хорзæхтæ, сызгъæрин,
цыты нæмттæ — фæхæссаед-иу сæ уе знаг!
Фæлæ нæу сусæг йе 'цаг ном — фæсдзæуин,
быдылоты 'мæ паддзæхты фæсдзæуин.

2002.14.02

ХИД

Сæурайсомты дæ парчы цур уыдтон,
фæлæ ысдзурын никуы сси мæ бон.
Цы 'рцыдис абон? Мидбылты фæхудтæ...
Æви кæрæдзи бамбæрстой нæ удтæ?

Йæ базыртæ æрхоста цады хъаз,
æрсагъта хур йæ къахфындзтæ уæлцъити,
æмзард ныккодтой тæрсы хихтæй цъиутæ,
æрæмдзæгъд ластой хъал сыфтæртæ — хъазт!

Йæ хуызтæ скалдта Иры дуне. Уасынц
æрдзæ хъуытазы, æйтт-мардзæ, фæдис!
Дæ бахудтæй кæм базмæлыд æгас æрдз,
уым уагæры мæ риуы та цы ис!

Дæ мидбылхудт — нæ дыууæйы 'хсæн хид.
Мæ зæрдæ, байрай! Хидгæсæй фæхит!

2002.13.02

ВАРИАЦИ РАЙНИСЫ ТЕМÆЙÆН

Чи сты, чи, мæ хæлæрттæ, мæ хæдзæрттæ?
Ног æвзартæ, дарынц мæм сæ цъæх æрмттæ.

Ног фæлтæр, нæ бындартæ, нæ фидæн,
рæзгæтæ... Æнæ уыдон æз иу дæн,

искаёйон, æцæгæлон мын — а бæстæ,
нæй дзы цард мæ уидæгтæн, мæ къабæзтæн.

2001.09.08

КАВАФИСМÆ ГÆСГÆ

Уæууæй, æрæджиау нæй хорзæх...
 Ныр ма сæ марадз æмæ агур! —
 сынтау сæнтсау цæстытæ, сау,
 цыккæйау урс уадултæ, урс.

Фæдæн съл фисыныл хæрхæмбæлд —
 æртахт æнаенхæлæджы амонд.
 Æдылы, ацахс æй, æрхæц ыл! —
 Уæууæй, фæуæууæйаг мæ сæр.

Ныр ма æрæджиау цæй хорзæх!
 Сынтау сæнтсау цæстытæ, сау,
 цыккæйау урс уадултæ, урс.
 Æз уыдон нал ыссардтон, нал...

2002.18.02

ДИОГЕНÆН

Мæнаен нæй боцкæйы цæраен:
 дæуау хъæздыг, мыййаг, нæ дæн.

2001.28.08

ИЗÆРМИЛТÆ, ФЫЦЦАГ МИТ

Фыццаг тыфылтæ... мин-минтæй нæ сæрмæ
 кæнынц æвзæнау зилдухтæ, пæр-пæр.
 Изæрмилтæ фæурс ысты гæзæмæ,
 фæмынагдæр æрра Теркæн йæ хъæр.

Чырыстийы æрвон улæфтау хъары
 æхцон сатаг уæлдунетæй сындæг.
 Æнахуыр зæлтæ... Мадымайрæм зары,
 æмæ кæны мæ тар зæрдæ сыгъдæг.

Цыма нæ уæндынц андзæвын нæ зæэххыл
лæппын ттыфылтæ — урс кæлаентæй дзаг.
Цыма сæ ногæй арвмæ фæнды здæхын,
фæлæ йæм, уæууа, нал арынц фæндаг.

Ныгъуылдтытæ, тылифтæгæнгæ тары
цы у сæ катæй — дуне сын уæрæх!
Сæ сусæгтæ, сæ утæхсæн æмбарын:
куыд æрбадой — æгæр чъизи у зæхх!

2001.17.11

ФЫН¹

Фæстаг фæндагыл ацæйцыдтæн, ацæй...
Æваст мыл амбæлд арцимæ Арсен².
Æппæлы мын: «Мæ хæцæнгарз ма фен».
Æмæ мæ сисмæ бавдызта йæ арцæй.

Кæцæйдæр æм æрдзырдæуыди: «Суадз æй!» —
Нæ кæсы коммæ къулбадæг Арсен.
Кæдмæ лæудзынæн ауындзæгæй хъен?
Арсенæй курын: «Ма дзы байрай, айс æй.

Куынæ дæн æз нæртон Æхсар, ды та
Быценæгтæй, цы мæ байтыгътай сисыл?»³
Нæ саста саби. Худгæ мæм дзырдта:
«Фæраз, баба. Чырыстийæн дæр риссы».

Цы чындæуа, куыд ратонон мæхи?..
Кæд сабимæ зæды комытæф и...

2001.27.08

¹ Фынты хъуыддаджы дæсны нæ дæн, фæлæ ацы фын феныны фæстæ æваст фехъал дæн, æмæ мæ фыццаг хъуыды уыди: сис у цæлхдур (кæддæр мын æй иу уырыссаг сылгоймаг загъта); æвæццæгæн мæм разæй æнхъæлмæ кæсынц ыстыр фыдæбæттæ; саби мын фæдзæхсы: фæраз, Амыранау, Чырыстийау царды сисмæ баст дæ, тыгъд дæ, лæгдыхæй ма цу, ма саф дæ сæр...

² Ме стыр хæрæфырт, æхсæзæдздыд.

³ Гуытыаты Хъазыбеджы «Нарты кадджыты» ис ахæм хабар: Быценæгтæ къулыл байтыгътой Æхсары, фатæй йæ æхсынц, кардæй йæ цæвынц, фæлæ йæ сæ бон нæу амарын.

КАТАЛОЙНАГ ПОЭТАЙ

Уыд ам мæ фыдæлтæн сæ ахстон.
 Ныр бабын, сыскъуыди нæ хъæстæ.
 Æз тохæн нал бæззын. Ныуагътон
 дæуæн уæлмæрд-бæстæ мæ фæстæ.

Мæ уд кæмæн радтон, цы рынæн?..
 Цæуын... Æз нал бæззын цæрынæн...

2001.07.08

ДЗÆГЪÆЛДЗЫХÆН

Мæ хъуыды — сæгъы сыдзау гом:
 ды — дзурыс,
 æз ивазын — ком.

2002.02.02

АВД ЦÆСГОМЫ ХИЦАУ

Хуыцау дын радта иу цæсгом æрдзæй,
 æмæ йæ хъуамæ дардтаис фæрнæй.
 Фæлæ дæ цæсгом авд цæсгомы бацис,
 æвæццæгæн, дзæргъ у æмæ ныздадис.

АЙДÆН ÆМÆ ЗАЛЫМ

(Альбертимæ гæсгæ)

Æрмæстдæр ма мын ацы айдæн баззад
 хæлары номыл. Ай мидаг цæрын.
 Уынын мæхи. Нымдзаст вæййæм дыууæйæ —
 æз æмæ æз — кæрæдзимæ... Æндæр мын
 ныхасæмбалæн ничи ис... Лымæнтæ...
 Цæйбæрц уыдысты? Дæс æви ыссаедз?
 Æви фылдæр? Мæрдырох та мыл бафтыд.
 Æрбайхъус-ма. Дæуæн халын æрмæстдæр
 мæ сусæгтæ, мæ уды æлхынцъ æз.

Уынын, маэнау хæрзиунæг дæ. Зæгъ-ма мын,
ды дæр æхсæв æгъуыссæг вæййыс? О?
Æцæг дыл сагъуыд пъæззы дæр? Æз та дæм
куыдæй зынын? Гуылмыз æмæ æлгъагæй.
Лæхфыдæй, о. Мæхæдæг дæр æй зонын.
Ныхъхъебре дæн. Мæ уæрджытæ — рæсыд.
Мæ риугуыдырмаæ 'рзæбул и мæ бохъхъыр,
æмбæрзы мын мæ ордентæ; æз уыдон
лæвар нæ райстон — фервæзти мæ бæстæ
мæ хъомысæй. Æрхæццæ ныр мæ гуыбын
мæ уæрджытæм. Ысцыбыр ысты къæхтæ,
Цæуæн мæ нал и, бакъахыр мæ тых...
Цы 'рбаисты лæппуйы бонтæ, тохтæ,
хæстарыд фæзтæ, туджы зæйтæ, стæртæ?
Æлвæстастæу нæрæмон гуырд уыдтæн,
хъуытазхъуыр кардау фидыдтон... Ныр ма мæ
цы баззади?... Ды та мæнæй цы зæгъыс?
Дæттын дын бар, æргомзæрдæйæ дзур
дæ фæтæггимæ, ма мæ бамбæхс мацы.
Мах иу ыстæм. Ды бацыдтæ мæ хуызы,
æз та дæ хуызы. У мæнæн дæ ныхас
æххæстгæнгæ, мæ ныхас та — дæуæн.
Ныр та дæ хъуамæ бафæрсон. Мæ фарст дæм
фæжæсдзæнис, æвæццæгæн, æвирхъау
æмæ тæссаг. Фæдфæливантæ ма кæ,
нæдæр хатыртæ, комкоммæ-иу дзур.
Куы 'рхауон ам зæрдæдзæфæй, дзыхъмардæй
дæ къæхты бынмæ, дзур уæддæр æдæрсгæ.
Куыдæй дæм зынын? Чи лæууы дæ цуры?
Цы ныхъхъус дæ? Нæ мæ бамбæрстай? И?
Зæгъын дын æй, æз цæрдтимæ дæр нал дæн,
нæдæр дæн мæрдтæй. У мæ галуан хъоргъау,
хуыдалынджы уыджы цардæй цæрын.
Нæй рухсы цъыртт, нæй сулæфæн. О, удхар!
Кæсын æнхъæлмæ де 'ххуысмæ, зæгъ исты.
Мæ зæрдæйы мын иу æртах ныттадз.
Ныфсы æртах. Дæ дзурæнтæ хуыд ысты?
Цы ныддур дæ?... Мæ цагъартау дæуыл дæр
фыртæссæй ризæг бахæцыд. Æндæрг дæ,

æндæрг дæ, о, æнæуд æндæрг, ауон.
 Æз дыл, ай-гъай, нæ бацауæрдин: иу дзырд,
 мæ иунæг дзырд — æмæ дæ кой, дæ хъæр...
 Æгайтма хатыс. Уромы мæ 'рмæст,
 æз æмæ ды кæй ыстæм иу. Дæ сæфтæй
 æгас бæстыл дæр стыр бæллаæх æрцауид...
 Æхсгæ? Цæгъдгæ? Æргæвдгæ, зæгъыс? Ноджы?
 Æхсгæ! Гъей, чи ис айдæны? Кæй хъæр у?
 Ау, уый æз дæн? Æцæг дæн æз? Мæ хъæлæс?
 Цы загътай, цы? Кæй хъæлæс, кæй? Адзалы?
 Зæгъ-ма йæ ногæй. Мæрдты хъæр? Мæ къухæй
 фæцагъды сты? Цытæ уæндыс! Æгъгæд!
 О, афтæ хъуыди! Афтæ хъуыди? Дзургæ!
 Æлгъаг тæппуд! «О, афтæ хъуыди» зæгъ
 сæдæ хатты. О, афтæ хъуыди, афтæ!
 О, о, о, о, о, о, о, о, о, о...
 Нæ, нæ, нæ, нæ! Нæ хъуыди, нæ! Нæ хъуыди!
 Уый чи хъæр кæны? Иунæг куы дæн уаты!
 Æхсон къултыл кæй хъаст фæтых и? Банцай!
 Дæ дзыхыл хæц! Мæхæдæг дæр æй зоны!
 Æнгом ныхгæнут кулдуæрттæ! Гъæй, тагъддæр!
 Æфсæн уыттыртæ рахæссут фылдæр!
 Æвæрут дзыхтыл цъуттата, гуыдыртæ!
 Кæнут уырды над! Хурхыты ныннæмут
 къæрмаеджытæ, куыд ничи уа дзырдхъом!
 Æниу ма мард цæй дзырдхъом у? Уый зоны,
 фæлæ, дам, мард дæр рабады... Æрдзæтæй
 æдзард цæстытæ дзагъырæй кæсынц
 æнæныкъулгæ, удаистæй, тарстæй.
 О, цас ысты! Сæ гагуытæ та — афтид.
 Цы 'рбаци рухс? Æртыхсти мыл хуыдалынг.
 Уыны ма цæст гæзæмæты. Ды чи дæ?
 Æз дæн? Ды дæ? Æмæ кæм и дæ мундир?
 Дæ ордентæ, дæ майдантæ цы фесты?
 Æнæмæлæт Уæлиаудæр Фæтаеджы
 æвдисæндар — цæхæркалгæ зæлдаг бант
 кæм аззæди? Æз дæн æви нæ дæн?
 Фæлурс гæлдæр — хъæбысыдзаг, æмдымбыл,
 куыйдзыхы цæсгом, маргæвдылд цæстытæ,

дæндæгты 'фсон цыргъ ыссыртæ, цæгæр сæр,
лæзæрд четаæнау ихсыд царм, къæдз ныхтæ —
сырды дзæмбытау, хъил къæдзил, хъуынджын,
æз дæн гъеуый? Аз дæн æви ды дæ?
Цы мæрддаг дæ? Уыры дæ æви иблис?
Анаккаг, айс-ма айдаæнæй дæ мукъу!
Фæлæ уый циу? Аембухы фурд, æгæрон,
сырх туджы денджыз ранхъæвзта æддæмæ,
йæ уылæнтыл — лæджы мæрдтæ бæлæгътау.
Сырдауы мæ. Мæ фæдылæфтыд фесты
фæдисæттæ æд уисæйттæ: мæ фæрстæ
ысдудыдтой сæ дзæхстытæй. Аерхаудтæн.
Цы ма фæуон? Мæ иунаджы сæр. Сæфын!
Тæхудидагæй, рухсы цъыртт ма, иу цъыртт!
О, иу исты хуынкъ — ирвæзæн хуынкъ исты!..

2002

АЕМБÆЛТТÆ

Аембæлттæ! Коммунистæй, демократай —
мах иу артæй уæрст: Ленины сырх артæй!

2002

УАЛЫТЫ Лаврент

ЦАРДЫ ФÆЗИЛÆНТÆ

Радзыра

Мæ фыссæн стъолы фарсмæ бадтæн æмæ газеты радон номырмаæ цæттæ кодтон æрмæг. Æваст мын чидæр мæ дуар æрбахоста.

— Æмбæлы дæм? — мæ хъустыл ауад сылгоймаджы хъæлæс.

— Мидæмæ, — мæ сæрыл хæрдмæ не схæцгæйæ æмæ мæ куыст нæ ныууадзгæйæ, сдзырдтон.

Дуар байгом, стæй иу уысмæ фæстæ йæ тæпп фæцыд. Æз æнхæлдтон, зæгъгæ, уазæг æрбахызт, дуар йæ фæстæ æрбахгæдта æмæ æнхæлмæ кæсы, ме 'ргом æм кæд аздахдзынæн, уымæ. Хъуыдыйад кæронмæ фыст куы фæдæн æмæ стъæлф куы сæвæрдтон, уæд мæ сæрыл хæрдмæ схæцыдтæн, зæгъын, ныр мæ æрбацæуæгмæ равдæлд. Фæлæ уаты мæхи йеддæмæ ничи уыд. «Мæ фыссын кæй нæ ныууагътон, уый тыххæй мæм, æвæццæгæн, фæхæрам», — загътон æмæ ратындзыдтон тыргъмæ. Асинты раз лæууыд, мæхицæй чысыл æрыгондæр чи уыдаид, ахæм сылгоймаг. Йæ рахиз къухæй хæцыд морæ гæзæнхъæдыл, йе 'ргом мæм раздæхта. Афтæ мæм фæкаст, цыма мæм ныртæккæ йæ мидбылты бахуддзæн, фæлæ йын йæ хъоппæг цъæх цæстытæм куы фæкомкоммæ дæн, уæд

аи самоарстон, иа зардæ катанæ фæдисы хост кæи кæны, уый. Ницы мæм сдзырдта, ницы йæм дзурын æз дæр. Исдуг афтæ лæууыдыстæм æдзæмæй, стæй йæ тæнæг сырх былтæ бахудынарæст базмæлыдысты æмæ мæ хъустыл ауад:

— Æвæццæгæн мæ нал базыдтай.

— Куыннæ, куыннæ! Базыдтон дæ, фæлæ... — Аив мæм нæ фæкаст, кæй йæ нæ базыдтон, уый зæгъын æмæ стыхстæн.

— Хатырæй фæуæд, бахъыгдардтон дæ, — æрбазылдта мæм йæ сагъæссаг цъæх цæстытæ.

— Нæ куыст ахæм у, адæмæн стæм..

— Демæ мæ ныхасаг бæргæ ис, фæлæ куыд кæсын, афтæмæй цыма тынг æнæвдæлон дæ.

«Æгайтма йæ æмбарыс», — февзæрд мæ сæры, æргомай та йын загътон:

— О, цыдæр ахсджиæгтæ фыссын. Кæд дæ ныхасæн аргъæвæн ис, уæд фæстæдæр сæмбæлæм.

— Кæм?

— Кæм дæм хуыздæр кæсы? Уалæ фæлладуадзæн парчы.. Мæзджыты ракомкоммæ...

— Авд сахатыл уым уыдзынæн.

— Гъемæ дæм тынг æнхъæлмæ кæсдзынæн, — загъта чызг æмæ афæлвардта йæ мидбылты бахудыныл, фæлæ йын ты- харæст мидбылхудт рауад...

Парчы адæмæй базмæлæн нæ уыд. Иутæ бандæттыл бадты- сты, иннæтæ Терчы уылæнтæм кастысты, фæсивæд тезгъо код- той, ныгъуылдысты бæлæсты бынты, ленк кодтой бæлæгътыл. Рестораны уæрæх гом рудзгуытæй æддæмæ ивылд джазы му- зыкæ. Уæлдæф хаста физонæджы хус смаг.

Æз сабыр къахдзæфтагæнгæ зылдтæн цады алыварс ас- фальтæй астæрд къахвæндагыл. Уæздан лæппуйæн кады хос чи нæу, ахæм хъуыдытæ зилдх кодтой мæ сæры: «Æвæццæгæн йæ зардæмæ цæуын, æндæр мын ацафон ам фембæлд нæ сæ- рæзтаид. Нæ, нæ, иу хатт хъуамæ æз дæр лæджы ми бакæ- нон. Хуыцау — уæле, зæхх — бынæй, йæхи къахæй мæм æрба- цыд... Фæлæ мыл куы 'рхæца... Йæхи мын куы ракурын кæна...»

Æваст мæ хъуыдытæй мæхæдæг фатарстæн.

— Хъараман! — кæйдæр хъæлæсмæ иуварс фæзылдтæн. Егъау тæгæр бæласы бын лæууыд мæ сагъæсты æмæ тæрсæнты чызг. Йæ уæлæ æндæр костюм, пинджачы разкъæрттæй цырæгъ- ты рухсмæ æрттывта сырх-сырхид блузкæ. Æмæ уый чызджы

урсцъар, дæргъæццон цæсгомæн лæвæрдта æвæджиауы фидауц..

— Дæ изæр хорз, — салам ын радтон.

— Бахатыр кæ, чи зоны, аив нæу æнафон ам лæппуимæ æмбæлын, фæлæ... — фæхъуыдыдзаст, стæй æваст фæкодта. — Æз бирæ уарзын изæрæй Терчы былты тезгъо кæнын. Ноджы иунæгæй.

Æз æмбæрстон, æндæр цыдæр æй кæй фæнды зæгъын, уый, фæлæ цыма ницы æмбарын, мæхи афтæ дардтон. Сразы дæн йемæ:

— Уымай раст зæгъыс, лæг йе 'нæрайы цардыл сагъæсты ныздзæгъæл ваййы æмæ стæм хатт æрцауы йæхимæ...

— Цæмæндæр мæнмæ та афтæ кæсы, цыма ды, чи фæдзæгъæл уа, уыдонæй нæ дæ.

Иæ хъуыды кæронмæ нæ фæци. Æз æй нæ хъыгдарын. Уадз æмæ барвæндæй йæ зæгъинагтæ йæхæдæг зæгъа. Фæлæ уый ницуал дзуры, мæ фæрсты уыцы сабыргай цæуы. Æдзæм не 'хсæн æрфидар гæрæнау.

«Сылгоймагæн философи чи кæсы, уый къæпдзыхæй аз-зайы». Мæ зæрдыл æрбалæууыдысты нæ хайады хицау Гуыр-гъохъойы ныхæстæ, æмæ уæд æз дæр ме 'нгуыр уарзондзинады фурдмæ æппарын райдыдтон. Чызгмæ хæстæгдæр балæу-уыдтæн, мæ рахиз къух ын хъавгæ йæ дæларм акодтон, цыма йемæ рагæй зонгæ дæн, уыйау. Уый гæзæмæ йæ мидбылты бахудт, дзургæ та ницы скодта. Мæ зæрдæ йæхи къалатийы маргъау риуы къултыл хойы. Æцæг фырцинай. «Мæ хъул, æнхæлдæн, сах бады, ныр мыл ме 'мбæлттæй исчи куы амбæ-лид, уæд мæм, хæрзаг, фырхæлæгæй мæлид», — хъуыдыты ацыдтæн æз. Хъуазы хуызæн чызгимæ тезгъо кæнын. Цады сæрты цы гуыбыр хид ис, ууыл бауадыстæм æмæ Терк-Терк дæлæмæ араст стæм.

— Цом, фæлтау уæртæ даргъдзыкку хæрисы бын бандоныл æрбадæм, — иудзæвгар куы ауадыстæм, уæд фæстæмæ фæзылд чызг. Баздæхтыстæм цады былмæ. Æрбадтыстæм бандоныл. Цад айдæнау æрттивы мæй æмæ цырагъты рухсмæ.

— Бæлæггыл дæ нæ фæнды? — афарстон æй.

— Нæ, бузныг, æндæр хатт...

Æз фæныфсджын дæн: йæхæдæг мын куы зæгъы, æндæр хатт дæр ма дзы кæй уыдзæн, уый. Мæ цонг хъавгæ чызджы уæхсчытыл æрбатыхтон. Уый, æнæрцæф сæгуыт сырд ауынгæйæ куыд фæтæрса, афтæ фестæлфыд, фæлæ мын уæддæр мæ

кѣух нѣ раппѣрста. Ёрмаѣст мѣм комкоммѣ ѣрбакаст. Йѣ цѣѣх цѣстытѣ уыдысты ѣрхѣндѣг, бѣлѣасты аууонѣй сѣ тынг хорз нѣ уыдтон, фѣлѣ мѣм афтѣ фѣкаст, цыма йын доны разылдысты.

— Диссаджы мѣйрухс ѣхсѣв скодта, — загѣтон, мѣ утѣхсѣн ѣмбѣхсгѣйѣ.

— Зонын ѣй, мѣ ахаст дѣ зѣрдѣдзѣф кѣны. Фѣлѣ ѣз бирѣ фѣхѣуыды кодтон ацы фѣмбѣлды размѣ. Тѣрстѣн, зѣгѣын мѣ раст куы нѣ бамбарай. Уѣддѣр мѣ зѣрдѣ дѣу йѣддѣмѣ никѣуыл дарын. Ды мѣ, ѣвѣццѣгѣн, нал хѣуыды кѣныс. Ёмѣ мын уый хѣыг, мыййаг, нѣу. Дѣ куыст ахѣм у. Бирѣ адѣмимѣ ѣмбѣлыс. Сѣ'ппѣты кѣцѣй бахѣуыды кѣндзынѣ. Фѣлѣ мын ды фарон фѣззѣг загѣтай: мыййаг дѣ искѣд мѣ сѣр куы бахѣѣуа, уѣд-иу ма бафсѣрмы кѣн...

Уѣд дыл ѣз баууѣндыдтѣн. Тынг сыгѣдѣгзѣрдѣ, ѣнѣхин адѣймаг мѣм фѣкастѣ! Фѣстѣдѣр дѣ ноджы хуыздѣр бѣзыдтон. Уѣ 'рвѣдѣлты чызг Ацырухс мын дѣ 'мдзѣвгѣты чиныг дѣр ма балѣвар кодта:

...Ёз бѣлон уыдтѣн,
Ёнѣхин мѣ марѣджы разы.
Мѣ тахты ѣрхаудтѣн,
Нѣ зонын, цы уыдис мѣ азым.
Цѣмѣн дзы хѣдзархѣлд ѣрбадѣн.
Кѣд уымѣн ѣрхаудтѣн,
Кѣй уыдис мѣ зѣрдѣ зѣдбадѣн...

Ахѣм ныхѣстѣ, царды чѣзи хѣуыддаг йѣ сѣрмѣ чи 'рхѣсса, уыцы адѣймаджы зѣрдѣйѣ райгуыргѣ не сты, — загѣта ѣмѣ та фѣхѣус.

Ёвѣццѣгѣн, зѣрдѣйѣн ис, цѣст кѣй нѣ уыны, ахѣм рудзынг. Ёмѣ ныр уыцы рудзынгѣй хуры тынтѣ мидѣмѣ бауылѣн кодтой, ѣмѣ зѣрдѣ йѣхи хурварс ѣвѣрдта. Байдзѣг сѣрыстырдзынадѣй. Ёрфѣсмон кодтон мѣ ныллѣг хѣраймаг хѣуыдытыл. Ёмѣ ацы хатт чызджы уѣхсчытыл мѣ цонг ныфсджын ѣмѣ барджынѣй ѣрѣнцѣд. Чызг мын, ѣвѣццѣгѣн, мѣ зѣрдѣйы ѣнѣхин уѣвѣр бамбѣрста, ѣмѣ йѣ мидбылты хионѣу бахуудтѣ:

— Ды, царды ѣвѣтк циу, ѣфсѣрмсафѣн, уым йѣхи «ѣз» чи фѣсафы, уыдонѣй цыма нѣ дѣ. Ёви рѣдигѣ кѣнын? Цыфѣн-

дыйæ дæр дæм æз ахæм зæрдæимæ 'рбацыдтæн... фембæлдмæ.

— Хи æфсымæрау мыл баууæнд.

— Æфсымæр мын нæй.

— Уæд та фыдау...

Чызг фенкъард. Мæ ныфсдæттæг ныхæстæй йæхи цæсгомыл дæр цы гæзæмæ мидбылхудт фæзынинаг уыд, уый кæмдæр æрдæгвæндагыл уалдзыгон миты гæлæбуйау атад.

— Бахатыр мын кæн, кæд дын дæ хъæдгом æнæбары фæцагайдтон...

— Æндæр хатт аныхас кæндзыстæм, — кæуынхъалæсæй загъта æмæ сыстад.

Æз фæтарстæн, зæгъын, куы скæуа, уæд, нæ фæрсты дыууæрдæм тыннывæндагæу цы адæм рацу-бацу кæнынц, уыдон цы ахъуыды кæндзысты. Æмæ чызгмæ сдзурын нал уæндыдтæн, æз дæр сыстадтæн. Паркæй рахызтыстæм Сабырдзинады проспектамæ. Ам дæр бирæ уыд тезгъогæнæг адæм.

— Уæлæ уый мæ трамвай у! — бацин кодта чызг..

— Æз дæ бахæццæ кæндзынæн...

— Нæ хъæуы, бузныг. Хуыцауы кæд фæнда, уæд та...

— Кæд сæмбæлдзыстæм? — фæраздæр дæн мæхæдæг.

— Райсом та дæм куыстмæ бауайдзынæн фæссихор, — загъта æмæ трамваймæ батагъд кодта. Æз йæ фæстæ кæсгæйæ баззадтæн.

* * *

Изæрæй мæ зæрдæйы фаг куы фæтезгъо кæнын, уæд райсомæй æрæгмæдæр сыстын. Фæлæ ныр æмбисæхсæв мæ цæстыхаутæ сæхиуыл фæйнардæм ахæцыдысты, æмæ цæстыты къуырфытæ майы рухсæй айдзаг сты. «Ды мæ, æвæццæгæн, нал зоныс», — мæ хъустыл уайынц æнахуыр чызджы ныхæстæ.

Чи у, уымæй йæ бæлвырд бафæрсын хъуыд, фæлæ, зæгъын, мыййаг, йæхинымæры куы ахъуыды кæна, æз æй уарзгæ кæнын, уарзгæ, уый та мын æгæр-мæгуыр мæ ном дæр нал дары йæ зæрдыл... Уарзыс мæ æмæ мын æй уæд æргом зæгъ. Цæуыл мæ тухæнæй марыс. Раст мæм ног азы арфæтæ дæр уый æрбарвыста! Гом чиныгыл бынæй бафыста: «Æз дын мæ ном нæ зæгъдзынæн!»

Æмæ йæ уæдæ куыд агурон? Стæй ма мæнæ ныры рæстæджы уыдон цы митæ сты? — хæцын æм мæхимидæг.

Де 'рвадæлты чызг Ацырухс, дам, мын дæ чиныг балæвар кодта.

Æппæлыдис, дам, ма, нæ мыггаджы, дам, мæнæй уымæй æнæхиндæр лæппу нæй, бынтон æцагæлонæн дæр, дам, йæ уд ратдзæн. Мæ уд мæхи хъæуы, уый мæнг ныхас у, фæлæ баххуыс кæнынæй цы ма бон уа, уымæй — табуафси... Мæхинымæры зæрдыл лæууын кæнын ме 'рвадæлты чызджы, фæлæ дзы Ацырухс ничи хуыйны.

— Дзамырзæ, не 'рвад чызджытæй Ацырухс чи хуыйны? — бацыдтæн иннæ уатмæ æмæ фæрсын ме 'фсымæры. Уый хуырыттæй фынай кæны, нæ ма хъусы.

Æз æй ныууагътон. Фехъал, тарстхуызæй мæм скаст.

— Не 'рвадæлтæй Ацырухс чи хуыйны.

— Æнæрай дзы скæн, цæмæн дæ бахъуыд?

— Хъæуы ма. Кæцы сæ у Ацырухс?

— Ацырухс нæ, фæлæ Светæ... Уæлæ дохтырты институты ахуыр кæны. Мæздæггаг чызг. «О, Хуыцау, мæхи сæр æй цæуылнæ 'рцахста! Светæ дын иронау Ацырухс!»

Къуыбылойы тыхтон хæлын райдыдта. Фарон фæззæг вагзалы Светæйыл амбæлдтæн.

— Хъараман, ницы ма? — афарста мæ. Мæнæн цыма мæ уадул ныггæрахчынæуыд, афтæ фæдæн, фæлæ хиуылхæцгæ дзуапп радтон.

— Ницы...

— Цы боны хорзмæ ма у дæ каст?

— Чызг нæй... Мæныл ома чи барвæсса, ахæм.

— Мæнæ нæ быдырмæ цæхæрамæ кæндзысты. Фæзын-ма-иу нæм.

— Кæцы колхозмæ?

— «Сæуæхсидмæ». Æрцæудзынæ? Исты репортаж дæр афысдзынæ...

— Хорз. Фендзыстæм...

Цалдæр боны фæстæ сæм балæууыдтæн. Изæрмилтæ сæ тарбын зæлдаг пæлæз быдыртыл æруагътой. Студенттæ уæдмæ æрбаздæхтысты быдырон станмæ. Æмæ уайтагъд стыр кæрдæ бæласы бын хъæзт сарæзтой. Светæ мæн куы ауыдта, уæд мæм цингæнгæ æрбазгъордта.

— Хъараман, хъуамæ иу кафт ракæнай ме 'мбалимæ! Йæ цæстытæм ын-иу дæ цæстытæ ныззынг кæн!

Æз нæ разы кодтон, нæ зонын кафын, зæгъгæ.

— Цæй, чызджы бын нæ фæуыдзынæ. Чи кафы, уыдон дæр ансамблæй не сты, — уайдзæфгæнæгау мын загъта, Светæйы

дæларм чи хæцыд, уыцы бæрзонд, хъоппæгдзаст чызг. Æз рахызтæн, Светæ иннæ чызджытæй иуы цонгыл рахæцыд.

— Люся, ме 'фсымæримæ иу кафт саккаг кæн.

Чызг æфсæрмытæгæнгæ размæ расанчъех кодта. Кафт куы фестæм, уæд мæм Светæ æрбазгъордта:

— Цæй, куыд?

— Цы куыд? — мæхи æнæмбарæг скодтон.

— Дæ зæрдæмæ нæ фæцыд?

— Æгæр æрыгон у...

— Æмæ зæронд бирæгъæн уæрыгчы фыд кæдæй нырмæ нал тайы?

— Горæты цæргæйæ йын нæ батайдзæн.

— Æмæ йæ хъæумæ акæн.

— Цыма тæккæ абон дæр мæ фæстæ атæхдзæн, уый ныхæстæ кæныс.

— Уый мæ бар уадз! Ныртæккæ йæ æрбакæндзынæн æмæ базонгæ ут, — Светæ чызгмæ фæцæйцыд. Æз æй йæ къабазæй ацахстон.

— Нæ хъæуы, фæлтау мæ, æрдæбон дын дæ цонгыл чи хæцыд, уыцы цъæхдзæстимæ базонгæ кæн.

— Агуындæйæ зæгъыс?

— Нæ зонын. Агуындæ хуыйны?

— Агуындæ, рауай-ма ардæм.

— Цы мæ кæныс? — æрбацыд чызг.

— Мæнæ ме 'фсымæримæ базонгæ у.

— Æз æй фæсаууонмæ зонын, — йæ къух мæм радта.

— Кæцæй? Куыдæй? — нал æм фæлæууыдтæн.

— Ног азы изæр нæ институты æмдзæвгæтæ кастæ.

— Æмæ куыд, дæ зæрдæмæ фæцыдысты? — хъазæн ныхас кæныныл афæлвæрдтон.

— Иугай æмдзæвгæтæй поэты сфæлдыстадæн аргъгæнæн нæй, — хъуыдагхуызæй дзуапп радта мæ хъазæн ныхасæн...

Мæ зæрдыл æрлæууыдысты ныр уыцы нывтæ, æмæ дызæрдыг нал кодтон, ацы æнахуыр чызг уæды Агуындæ кæй у, ууыл.

* * *

Нæ хайады хицау Гуыргъохъо мын афтæ:

— Мæздæгмæ дæ цæуын бахъæудзæн...

— Кæд? Абон мын фадат нæй.

— Дысон изæрæй мын редактор фæдзæхста, Хъараманы, дам-иу, Мæздæгмæ арвит.

Æз Гуыргъохъойы ныхæстæй иуыл дæр не 'ууæндын. Мæнт ныхас æрбаймысын æм къафет аууилынай æхцондæр кæсы. Дзидза йæ бахъуыд, зæгъгæ, уæд телефонæй адзурдзæн кæдæмдæр, фæсарæнтæй нæм уазджытæ ис, æмæ нын нæ редакторы курдиатмæ гæстгæ физонæгæн хуыздæр дзидза! Уазджыты хъæдрабын ирон физонæгæй хорз фенæм! Сæр нæ бахъуыд лæппутæ, сæр! Æмæ — дзидза!

Исты бæрæгбон куы æрцæйхæццæ ваййы, уæд та хъæздыгдæр колхозы сæрдары дуар бахойы, мæнæ нæм æфсымæрон бæстæй хорз уазæг сæмбæлд æмæ нын иу бурæ нæл фыс! Редакторæй, партийы обкомы бюройы уæнгæй дæм зæрдиæг саламтæ. Уый фæстæ фыс йæ тæккæ хæдзармæ баласы. Уыцы хъуыддæгтæ йын хицау куы базонид, уæд æм бæрæг уайд! .. Æниу та халон халоны цæст нæ къахы.

— Хъараман, цалынмæ автобус нæ аивгъуыдта, уæдмæ дæхи арæвдз кæн.

— Æмæ нæм рог машинæтæ дæр куы ис! Хуыздæр ма цæмæн...

— Хицау Минводмæ цæуы. Цыдæр æнахуыр уазджытимæ хъуамæ сæмбæла.

— Æмæ иннæ машинæ та кæм ис?

— Иннæ машинæ? Уазджыты ссыдмæ исты фенын хъæуы...

— Абон Мæздæгæй ницы рауайдзæн. Райсом раджы ацæудзынæн.

— Æрмæг иннæбон хицауы стъолыл куы нæ уа, уæд нæ дыууæйы дæр бафхæрдзæн, — загъта Гуыргъохъо æмæ йæ фындз схуртт-схуртгæнгæ тыргъмæ ахызт.

Изæрырдæм æрбацыд Агуындæ. Æз æй ауыдтон мæ кусæн уаты рудзынгæй. Гом чиныг систон. Æрæвæрдтон æй стъолыл зынгæ ран. Ныртæккæ æрбахиздзæн, чиныгмæ фемдзаст уыздæн æмæ бакæсдзæн: «Æз дын мæ ном нæ зæгъдзынæн». Йæ цæсгом фырæфсæрмæй куыд ахъулæттæ уыздæн, уый рагацау мæ цæстытымæ ауад. Æваст дуары къуырцц-къуырцц фæцыд.

— Мидæмæ! Табуафси!

Агуындæ мæм ацы хатт фæкаст уæлдай рæсугъддæр. Æз фестадтæн, бандон стъолмæ хæстæг авæрдтон æмæ йæм бахатыдтæн, сбад, зæгъгæ. Æрбадт. Фæлæ дзургæ ницы кæны.

«Цы ма йæ фæрсон, хъуыддаг æмбæрст у: уарзы мæ», — ахъуыды кодтон мæхинымæр, хъæрæй та загътон:

— Сахатырдæг ма абадæм, стæй киномæ ацæудзыстæм.

— Кинотæм цæуыныл нæ дæн. Хъуыддаджы фæдыл дæм æрбацыдтæн.

— «Æз дын мæ ном нæ зæгъдзынæн», — хъазгæмхасæнты загътон æмæ Агуындайы цæсгоммæ бакастæн. Æндæрхуызон дæр нæ фæцис.

— Знон мын æй загътай, — мидбыл уæздан бахудт. Æвæц-цæгæн,мæ, зæгъын, нæ бамбæрста, æмæ йæм гом чиныг йæ ногозон арфæтимæ радтон. Уый сæ бакаст.

— Гъа-гъа! Ма тыхс. Уарзондзинадæн бамбæхсæн нæй.

— Мæнмæ та афтæ фæкаст... — фæтыхстæн, фæлæ уай-тагъд мæ равг ссардтон. — Агуындæ, цыдæр сагъæс дæ тыхсын кæны?

Уый исдуг ныхъхъуыды кодта, стæй мын мæ цæстытæм æдзынæг ныккаст, цыма сæ йæ дарддæры хъысмæт базонынмæ хъавыд, уыйау. Къæхтыбынæй ныуулæфыд.

— Дæу йеддæмæ кæуыл баууæндон, кæмæ баулæфон, ахæм адæймаг мын нæй. Ацырухсимæ хорз цæрын, фæлæ... Мæ сусæгдзинад мын исчи зона, уæлдайдæр та сылгоймаг, уый мæ нæ фæнды.

— Зæгъ æй æргом.

— Мæ фæндоныл куы нæ сразы уай... — Чызг йæ цæстытæ доны разылдта. — Мæ фыдыфсымæрыл не 'ууæндын. Æмæ мæхи дæумæ æрбаппæрстон. Дæуыл уыдонæй фылдæр æууæндын.

— Бузныг. Цæмæй де 'ууæнчы аккаг уон, ууыл бацархай-дзынæн...

— Загс скæнæм!

Мæ цæстытæ атартæ сты. Мæ хъустыл нæ баууæндыдтæн. Ау, Иратаманы ма искæд ахæм хабар æрцыдис! Замманайы рæсугъд чызг. Хуртæ æмæ мæйтæ йæ цæсгомыл хъазы, фæлæ, ау, йе 'фсарм бахордта?! Æви хуымæтæджы нæ фæзæгъынц; ныры чызджытæ лæппуты сæхæдæг скъæфынц. Мойдзуангæнæг уа, ау?!

— Загс? — Фæрсæгау æм бакастæн.

— О, загс, — цæстытæ та доны разылдта.

— Уарзон мын ис, — мæнг ныхас сирвæзт мæ дзыхæй.

— Хабар ын куы радзурай, уæд дæ бамбардзæнис.

— Уый мæ, чи зоны, дæуæй фылдæр уарзы.

— Æгайтма дæ уарзы! Уый та ноджы хуыздæр. Уæ чындзæхсæвмæ æз дæр хорз хуынимæ фæзындзынæн.

— Нæ дæ 'мбарын. Загс дæуимæ скæнон, чындзæхсæв та — уыимæ?!

— Бахатыр кæн. Мæ хъуыды дын хорз нæ бамбарын кодтон, — сыстад йæ бынатæй, стъолы иннæ фарсмæ бацыд æмæ мæ акомкоммæ слæууыд. Фемдзаст стæм. Ставд цæстысыгтæ æрлæдæрстысты йæ уадултыл.

— Кæугæ ма кæн. Дæ хъуыды мын фæбæлвырддæр кæн, гæнæн æмæ амалæй дын кæд мæ бон исты..

— Ацы аз медицинон институт фæуыдзынæн æмæ мæ куыстмæ Уарæсемæ æрвитынц. Искæимæ загс куы скæнон, уæд та мæ ам, Ирыстоны, ныууадздысты.

Тынг хъыг мын уыд, ахæм хъуыддаджы тыххæй мæн кæй равзæрста, уый. Ау, исты фæлитой æнгæсæн дæн?

— Æз Уарæсемæ ацæуынай нæ тæрсын. Æртæ азы фаг тæрхъусдзарм дæр суыдзæн.

Фæлæ æнæхæдзарæй баззайдзынæн. Мæ мад æмæ мæ фыд сæ удтæ цы хæдзары систой, уый мын исынмæ хъавынц, цыма мын мæ хъуыдытæ бамбæрста, уыйау ма бафтыдта йе 'нахуыр курдиатмæ.

— Чи?

— Мæ фыдыфсымæры ус йæ фыртимæ.

— Уый та куыд?

— Ацу, дам, Уарæсемæ, дæ фатер та, дам, Дзантиейæн ныууадз. Куы сыздæхай, уæд, дам, дын æй фæстæмæ ратдзæнис. Сæхицæн иу уат йеддæмæ нæй. Дзанте та а къуыри ус куры. Æмæ ма мын æй фæстæмæ радтой, уый мæ нæ уырны.

— Ау, дæхиуæттæ куы сты!

— Зонын сæ. Нæ сыл æууæндын.

— Горæххæсткоммæ йæ ратт. Куы æрыздæхай, уæд дын æндæр ратдзысты.

— Уыдтæн сæм. Цæрæнуæтты управленийы хицау мыл тынг бауæлыд. Махмæ, йæ, зæгъы, ратт. Æртæ азы фæстæ дæ фатер дæхи уыдзæн. Куы рацæйцыдтæн, уæд мæ фæсте йæ секретарь чызг расырдат:

— Андухъапары чызг нæ дæ?

— Дæн. Мæ фыды мын кæцæй зоныс?

— Рухсаг уæд, мæ мадимæ иу мыггаджы хæрафырттæ уыдысты. Фæлæ дæу ам цы хъуыддаг ис?

— Зæгъын, мæ фатер горæххæсткоммæ раттон.

— Дæ сæр кæм ис? Бирæгъы комæй ма фæлмæн дзидза раскъæфдзынæ!

— Ау, æмæ æууæнк нал ис?!

— Ис! Æцæг æнæууæнк адæймæгтæ дæр къæпдзыхæй нæ бадынц, — стæрсын мæ кодта. Гъемæ уæд бирæ сагъæсты фæстæ дæумæ æрбацыдтæн, — къæхтыбынæй та ныууæфыд æмæ фæхъус. Бæрæг уыд, мæ дзуапмæ удаистæй æнхæлмæ кæсы.

— Мæхицæн уый фадат нæй. Фатермæ рады лæууын. Чи зоны, æмæ мын дыууæ-æртæ майы фæстæ радтой. Фæлæ мæ хæлæрттæй искæмæ бахатдзынæн. Иннæбон-иу мæ абæрæг кæн, — загътон ын.

Чызджы цæсгом ныффæлурс. Йæ игæрхуыз чысыл хызын бандонæй систа æмæ, куыд фæцæйцыд, афтæ дуаргæрон æрлæууыд, йæ 'нгуылдзтæ дуары хæцæныл ныззæгæл сты, йæ былтæ дымгæдзæф дидинджытау рызтысты. Æваст йæ къухмæрзæн систа, йæ цæссыгтæ дзы асур кодта, фæстæмæ фездæхт, йæ хызын фегом кодта æмæ дзы цыдæр гæххæттæ стъолыл мæ разы æркалдта.

— Мæнæ адон мæ мад æмæ мæ фыды амарды тыххæй æвдисæндартæ сты. Мæнæ адон та сæ къамтæ, — загъта æмæ та йæ цæссыгтæ æргæр-гæр кодтой. Æз къамтæм бæстон æркастæн. Сылгоймаджы нæ базыдтон, фæлæ нæлгоймаджы бæзджын æрфгуытæ æмæ хъоппæг цæстытæм кæсгæйæ баззадтæн.

— Фæлæуу-ма, фæлæуу! Æмæ ай Кодзырты Андухъапар нæу?

— О! — чызджы цæсгом фæрухс.

— Мыййаг, хæсты уыдис?

— Йæ буары æмбис уым ныууагъта.

— Æмæ йæ ды цæмæй зоныс?

— Куыд цæмæй, мæ фыд у! Цæмæн мæ хынцфарст кæныс?

— Мæ фыдимæ иу æфсæддон хайы уыдысты. Йæ кой-иу мын арæх кодта. Æмæ, дам, искæд Елхотмæ ныууай, мæ хæстон æрдхорды, дам, мын абæрæг кæн, загъгæ-иу мын фæдзæхста. Уый мæ, загъгы, мæрдтæй куы фервæзын кодта. Йæ фыстæджытæ дæр нæм сты.

Фыстæджыты коймæ Агуындæйы хъоппæг цъæх цæстытæ цинай айдзаг сты. Йæхи мæм хионау хæстæг æрбаласта. Æргуыбыр кодта мæ фарсмæ стъолмæ. Йæ дзыккуты хæрдæф ын банкъардтон. Æваст мæм бынтон хион фæкаст.

— Тыхсгæ ма кæн, мæ сæр дæ кæм бахъæуа, уым мæхи нæ бамбæхсдзынæн, — йæ фæлмæн къух ын мæ армы тæпæны банорстон.

* * *

Мæ телефон ныззæланг кодта.

— Хъусын дæм.

— Изæры киномæ цæуæм? «Октябры» фæсарæйнаг кино æвдисынц.

— Хорз.

— Билеттæ æз райстон.

— Кæм æмæ кæд фембæлæм?

— Парчы бацæуæны, фондзыл...

Æрæгвæззæг. Сызгъæрин доны тылд сыфтæртæ къалиутæй фæхицæн ваййынц æмæ зивæггæнгæ уæлдæфы зилахар сисынц, стæй сæхи сабыр æруадзынц сæ радтæг зæххы фæлмæн хъæбысмæ.

Иуæй-иутæ дзы æрызгъæлынц асфальтмæ æмæ къубалхауд каркау гæппытæ райдайынц. Æвæццæгæн, асфальт нæ уарзынц, æцæгæлон сын у. Иннæтæ, фæсвæдтæм чи æрхауы, уыдон сæ фæллад буар ныхъивынц зæхмæ, æнахъом саби бирæ разгъор-базгъоры фæстæ йæхи мады хъæбысмæ куыд ныхъивы, афтæ, æмæ хуыссынц æдзæмæй. Мах не 'фсинимæ сабыр къахдзæфтæй тезгъо кæнæм парчы бæлæсты аууæтты, киномæ бацæуыны агъоммæ. Рæстæг марæн кæнæм ома.

— Хъараман, дæ изæр хорз! — нæ разы кæцæйдæр фæвзæрдысты иу лæг æмæ ус. Сæ дыууæ дæр хæцынц къæбæлдзыг саудзыкку гыццыл лæппуйы къухтыл.

— Æвæццæгæн мæ нал хъуыды кæныс? — загъта сылгоймаг, стæй, йæ фарсмæ цы бæрзонд, булкъдаст лæппулæг уыд, уымæ баздæхт:

— Кæй кой-иу дын кодтон, уыцы журналист — мæнæ...

Лæг мæм цæмæндæр æфсæрмытæгæнгæ æрбакаст, йæ къух мæм æрбадардта æмæ загъта:

— Бузныг, не 'фсин дæ тынг уæздан адæймаг хоны. Арæх нæм рауайы дæ кой.

— Искуы ма нæм фæзынут, Хъараман, — Агуындæ йын йæ ныхас айста. — Не 'рыгон бонтæ æрымысæм... Стæй дæ хæсджынай дæр тынг хæсджын дæн, тынг — мæ хæдзар дæу руаджы баззад мæхицæн...

Æз разыйæ мæ сæр тылдтон, дзургæ та ницы кодтон. Æмæ уæвгæ дæр цы загътаин, Агуындæимæ фембæлд мын æхсызгон куына уыд, уæд?

— Чи дын сты? — фæрсы мæ ме 'фсин, лæг æмæ ус куы адард сты, уæд.

- Зонгәтә, мә кәддәры зонгәтә...
- Сылгоймаг дә йә цәстытәй фәцәйныхуырдта.
- Хорз адәймаг у. Ныхуырын дәр зоны... цәстытәй.
- Цавәр хәдзары кой кәны? Хәдзар ын цыма баләвар кодтай...

Әз ме 'фсинән, ууыл мәм дзурын куы цәуид, уәд зәгъин: кәддәр ме 'фсармы раз мә цәсгом кәй бахордтон, уыйадыл ацы усән та йә Хуыцауы хай сдән... Уәд мә хәләрттән фәләгъстә кодтон, цәмәй сә исчи йемә мәнг кәйады гәххәттытә сараза, фәлә уыдонәй ничи сразы... Мәнән та мә бон нә бацис Агуындәйы тәригәдмә кәсын әмә йә усгурәй басгуюхтән.

Фәлә тәрсын, ме 'фсины, мә уд сыгъдәг кәй у, уый куы нә бауырна... Адәймаджы царды разыны, әгъдәутты чиныджы фыст чи нәу, ахәм фәзиләнтә. Уыцы фәзиләнты адәймаджы удыхәд хорз сбәрәг вәййы. Әнәтәригәд чи у йә намысы раз, уый та мыл дур цәвәд...

БАГАТЫ Лади

ГАЛХÆФС

Галхæфс у кæлæнæй йедзаг,
 Сыфбын бамбæхсы йæхи,
 Сдары дидинæгау йе 'взаг:
 Гæлæбуйæн — сайæн, хин.
 Сонт гæлæбу дæр кæм лæууы...
 Сырх æвзаджы сæрмæ — гæпп.
 Хæфсы дæр ма 'ндæр цы хъæуы:
 Йе стыр кæфдзыхæй йæ — къæпп...
 Æмæ уый хуызæн уæд де знаг...
 Галхæфсæй сæфтдзагдæр нæй,
 Фæлæ даргъ кæмæн у йе 'взаг,
 Уый æдзух цæры фæрнæй...

АЕРМГУЫРОЙЫ ФÆЛГУЫРТÆ

РОХУАТЫ ДЫРГЪДОН

Æрцыдтæн ног мæ рохуаты дыргъдонмæ,
 Кæм дæ, кæм дæ, мæ сызгæрин бæлон?
 Хуын мын чи хаста — аргъæутты дыргъ — бонмæ.
 Гъе уыцы бæлас афæлдæхти знон.

Æвзонджы дуг цы тутатыл ныууагътон,
 О, уыдон мæм цæссыгналгæ кæсынц.
 Ам хурварсы цы уардитæ ныссагътон,
 Гъе уыдонæн мын сриссаг и сæ сындз.

Æрцыдтæн цыма галхæфсыты хъазтмæ.
 Мæ фæрсты атахт сау цæстыты фат.
 Мæ уарзты хур лæппын бабызау хъазгæ
 Æрдæгмардæй мæ иу уæхскыл æрбадт.

Ам раджы банцад булæмæргы зарын,
 Ам къахвæндагæн бавзæрстон йæ хин.
 Ам суадоны зæлдаг былгæрон н 'арын
 Кæрæдзи фарсмæ дæу æмæ мæхи.

Кæсын æрхуымæй хурвæдау нæ фæдмæ,
 Куыд ыл бафынæй судзгæ уарзты зæй.
 Мæн дæр йæ фæдыл сайы ныр дзæнæтмæ
 Æмæ мын дзы фæтылифгæнæн нæй!

МОЦАРТЫ СОНАТÆ

Уагътай мыл, дæ роялæй мыл уагътай
 Моцарты сонатайы цъæх арт.
 Фестадиу дæ удварны цъæхахст
 Мæйы сой, мæ сæнттыл мын æй тагътай.

Мигъвæздæджы хуры дыдзы рухсмæ
Хъардта цыма уардитыл дæ туг,
Стъалыйау дæм с'алчи дæр рæсугъд
Ивæзта рæвдыдагур йæ пух сæр.

Де 'нгуылдзты сæрзилæн кафтмæ кастæн,
Се змæлдыл нæ хæцыди мæ цæст.
Клавишæтыл се 'нахуыр пæррæст
Мæн уæлхох зæрин нысантам хаста.

Афтæ мæм каст, адæм цыма се 'гас
Фестадысты иу мады зæнæг.
Нал кæны лæгæн фыдбылыз лæг
Æмæ йын ныфсы мæсыг у йе 'нгас.

Туджы бæсты Моцарты соната
Тугдадзинты артуадзгæ тæлфыд,
Арвæй мыл сызгъæрин рыг сæлфыд.
Систон ын къуымæлдзæф лæгау батæ.

Ахаста мæ базыртыл Сæнамæ
Моцарты зæрин зæлты сонатæ.

* * *

Дзиу фæрынчын, авд азы йæм бадæм,
Сау лæг уыд, йæ фæндаг цыд кæрдтыл.
Æгæстыл æй нал нымайынц адæм.
Мæрдтæ йæ нæ нымайынц мæрдтыл.

* * *

Ким лæгдыхæй институт фæуыдзæн,
Балхæндзæни дохтыры диплом.
Ким-иу фод дзæбæхгæнæг мæ куыдзæн,
Куыйтæн та тæрсæн уыдзæн йæ ном.

* * *

Чындзытыл ныззарыдыстæм иугæр,
Уæд нæ зарæг уыдон фарс фæуæд.
Чындзытæй куынæ фæбæззы иу дæр,
Æфсинтæ кæм ысхорз вæййынц уæд?!

УДÆН МАКУЫ УÆД ЦЪЫСЫМ

ФÆСИВÆДЫ ЗАРÆГ

Мах дæ хъæуты лæппутæ, Ирыстон,
Ды фæтауыс дæ сабитыл фарн,
Ды нæ цинаджы уидаг, нæ рыстæн
Мадау дарыс рæвдауæджы арм.

Мах дæ мæттæн ныгъуылæм сæ арфы,
Дуджы зынтæй нæм хъары фæллад,
Фæлæ зарæг ныццаелхъ кæн уæларвмæ,
Уæд нæхи рыст нæ вæййы нымад.

Знаг йæ дзæмбы нæ хуымты куы садзы,
Сабыр адæмæн уый у æлгъаг,
Уæд йæ цоты æбæрнæй ныуадзæд,
У нæ хъару уæлдайæ нæ фаг.

Мах нæ кæнæм дзæгъæлы ныхæстæ.
Сисæм Ирæн æнæсымæй худ,
Мах дæ чысыл дадзинтæ, нæ бæстæ,
Ды нæ цардæн — йæ ныфсдæттæг уд.

1994

САБИОН БОНТÆ МЫСЫН

Нæ сабион бонтæ
æууæнкæй фæкæсынц нæ фæстæ,
Нæ цардæн йæ хурварс —
æхсызгондæр удæн цы и?!
Фæмысы сæ зæрдæ —
уæд ивгъуыды фарнæй фæхъæстæ,
Мæ фынты сæ фенын —
æрхæссынц та базырджын цин.

Æз уалдзыгон доны был
 хъæлдзæгæй зарын куыд уарзтон:
 Куыддæр-иу сæуæхсид
 нæ хæхтæн сæ цъуппытæй скаст,
 æнæзивæг афтæ
 фæуагъта-иу голпон цъиу ахстон,
 Мæ хъæлæс дæр цингæнгæ
 тахти уæларвмæ æваст.

Нæ Терчы пырхæнтæй
 нæ хурбон æрвæрдынтæ рæзы,
 Кæфахсæгау къалиутæ
 малмæ фæдары хæрис.
 Лæппуйы цы мæт ис —
 бæгъæввадæй саумаер дæлвæзы
 Цырды барæгау уайы,
 йæ быны — бæхы бæсты уис.

Мæ сабион бонтæ
 ныронг дæр фæкæсынц мæ фæстæ
 Рыст удæй дæр домынц
 сыгъдæг монцтæн бахæрын ард,
 Фæлæ ныр фыддуджы
 цæмæй фидон Ирæн мæ хæстæ?
 Мæ бæллицтæй бирæ
 фыдгæнæгау фесæфта цард.

1989

УАДЫМС

У диссаг нæ хæхбæсты уадымс,
 Фæлмæн сатæг кæмттæй хæссы,
 Мæ хъуырыл æнувыдæй атыхст,
 Æз та дæн хъызт удæй æхсыст.

Фæцыдтæн фæндæгтыл къæвдаты,
 Фæниудта мыл фæззæджы уад,
 Зымаг мын йæ халасæй радта,
 Мæ сæрыл цъæх мигъау æрбадт.

Уæддæр та мæ сагуры уадымс,
 Йæ цинтыл мæ 'фтауы уæддæр,
 Нæ тыхсы мæ уды фæлладæй,
 Æргæвст риуы ссудзы цæхæр.

Æрхæссы мын удаенцой цадæг,
 Æлвисы æвзонг бонты монц,
 Мæ зæрдыл йæ уалдзыгон адæй
 Æфтауы рæсугъды фæлгонц.

У диссаг рæубазырджын уадымс;
 Фæтæры мæ зæрдæйæ хъыг,
 Цыма мæм æрвыст у мæ мадæй,
 Æрсæрфы мæ русæй цæссыг.

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

АСТЕМЫРАТЫ Изет,
ГУЫССАУТЫ Ханиффæ

КУЫДЗ

(Фидистæ, æмбисæндтæ)

Куыдзы тугæй æхсад.
Куыдзы гуыбынæйдзыд.
Куыдзы хъуыды дæр æй ничи æркодта.
Мæ куыдзы (хæрæджы) тъæнгтæ хæргæ (нывæндгæ) фæцу.
Мойгæнæг чызг куыдзыл дон бакалдта æмæ йæ куыдз ралгъыста:
«Мæныл цал хъуыны ис, уал боны ма дæ тъæрæбæл фæббадæ!»
Гацца куыдзау ыл æмбырдтæ кæнынц.
Куыдз мигъмæ куыд рæйа, уыйау.
Нæлгоймаг куыдзæй уæлдай нæу.

СЫСТВИДИСТÆ

Сыстсæр
Сыстбæрзæй,
Сыстрагъ
Сыстгуыбын
Сыстайк
Сысткъуди
Сыст..
Хуыйы сист.
Куыдзы сист.
Къуыдыр сист сси.
Сыст æй бахордта.
Сау сист æй бахордта.
Сыст сын сæ туг бацъырда.
Сыст-къуыдилы систы.
Йæ лыскъ хуртуанау.
Йæ лыскъ хурау æрттивы
Сыдзы лысчъы йас йеддæмæ нæу, афтæмæй йæм ничи кæсы.

Стонг сысты фидар мыл ныцци.
 Сæ сыст æлвисынц.
 Сæ сыст — галыйас.
 Сæ сыст згъæлы.
 Сыстхуыз.
 Йæ сыст саргъ (æфсондз) æвæрынмæ бæззы.
 Йæ сыст тохсийы стæвдæн у.
 Йæ сыстыл уæрдон фæлдæхы.
 Йæ сыст дзæбугæй (фæрæтæй) марынмæ бæззы.
 Сæ сыст æнгузы йас у.
 Сæ сыст бабызы айчы йас у.
 Сæ сыст бабызы хъуыры нæ цæуы.
 Йæ сыст топпы гæрах кæны.
 Йæ сыст йæ сæрæй арынгмæ згъæлы, афтæмæй искæуыл худы.
 Сысты (æхсæнчы) тугмæ тæгæна дары.
 Уый кой ма ма кæ — уый йæ сыстыл æфсондз æвæры.
 Сыст дæр, цард кæм и, уырдæм цæуы.
 Сæры сыст буармæ нæ быры.
 Сыстгæнаг амондджын вæййы.
 Ахæм цардæй цæры, æмæ сыст кæм фæлæууа, уый нæй.

ÆМБИСÆНДТÆ

Фыдæлтæ-иу æвзæр бындурæй тарстысты, æвзæр бындур уа-
дзы, зæгъгæ.

Лæджы кад куы нæ уа, уæд цæргæ хъæутæ дæр дæу уант.

Дæ усæн де знаджы кой дæр ма ракæн.

Абон дæ чи нæ хъæуы, уымæ дын райсом æнæрхаугæ нæй.

Мыггаг лæгæй фидауы, лæг — æгъдауæй.

Æгаддзинад дон не 'хсы.

Мады зындзинад зын уромæн у.

Æфсины хорз æмæ пецы хорзæн æмбал нæй.

Цоты хæсгæ куынæ скæнай, уæд сæ дæхи ма хон.

Лæг æхцайы фæдыл куы цæуа, уæд былæй хауы.

Дон цалынмæ нæ раивылд, уæдмæ йæ ауадзын хъæуы.

Хæстаг æмæ æдылымæ иу зонд ис æмæ сæ дæхи хъахъхъæн.

Искæйы зыныл куы цин кæнай, уæд æй дæхæдæг бавзардзынæ.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Дзагуырты чызджытæ Саринкæ æмæ Фаризæт цухъхъаты;
лæхууы Дзагуырты Баса, бады Цæголты лæппу. 1915 аз.*

Абайты Гæбули æмæ йæ фырт Бидзеу, паддзахы афицер,
амарди Францы.

*Галиуырдығай рахизырдағм: Собиты Гасан,
Сәбанты Сандыр, Собиты Никъала.*

Тугъанты Арсламбеджы цог — рахизырдыггэй галиуырдагм: Лизæ (горæгты мæзджыг саразæг Мухтаровы къай), фидæны инæлар Ибрагим, Лимæ æмæ Фатка.
Бакв. XX æнвсы райлайæн.

Галиуырдыгәй рахизырдәм: Саид (хъуымышъхаг), Баликъоты Асләнбег, Саиды хо Пәрәмәзты Сакина. Цыколайы хъæу, ивгъуыд æнусы 30-æм азтæ.

Зындгонд францаг фыссæг Анри Барбюс Олыгинскæйы хъæуы स्कьоладзаутимæ.
XX æнусы 20-æм азты кæрон.

АРВИСТОН

БУДДÆ

(Царди нæ эрæйы агъоммæ VI — V æнусты.)

Буддæ Шакья-Муни уыд индиаг адæмыхатт шакьяйы пад-дзахы фырт. Шакья-Муни у йæ фæсномыг. Йе'цæг ном — Гаутама. Райгуырди Гималайы хæхты дæлбазыр, Инди æмæ Непалы арæнмæ хæстæг. Дунемæ рантысти успаддзах Махамай-айæ — нæлгоймагимæ æмуатон чи не 'рци, ахæм æнаипп сылгоймаджы гуырджæй. Таурæгъ зæгъы: Буддæ куы райгуырд, уæд йæ иу к'уух уæларвырдæм систа, иннæмæй та зæхмæ амыдта, афтæмæй сдзырдта: «Уæларвты дæр æмæ дæларвты дæр иунæг æз дæн кады аккаг».

Гаутамæ царди райдзаст галуаны дидинджытæ æмæ алы зынаргъ дзаумæтты астæу, йæ алыварс æдзухдæр кафыдысты амæй-ай рæсугъддæр чызджытæ. Йæ фæсдзæуинтæ йæ фæстæ зылдысты æд урс зонт, цæмæй йыл хуры тынтæ æмæ к'æвдайы æртæхтæ макуы аныдзæвой. Лæппумæ афтæ касти, цыма цард алы ран дæр ахæм зæрдæзæгъгæ, æнæмаст у. Фæлæ иуахæмы Гаутамæ федта иу æнæдæндаг ихсыд зæронд лæджы æмæ бамбæрста, зæронды бонтæй ирвæзæн кæй нæй, уый. Рынчын лæджы куы федта, уæд та сагъæсы аныгъуылд, æнусмæ æнæниз кæй нæ уыдзæн, ууыл. Мæлæтыл хъуыды кæнын байдыдта æмæ йæхимидæг скарста: хъуамæ царон иппæрдæй. Авд азы арвыста фæндæгтыл, æййæфта стонг, уазал, стыр тухитæ. Иуахæмы, йæ к'æхтæ йæ быны дзуарæвæрд, афтæмæй бадти стыр бæласы бын æмæ арф хъуыдыты аныгъуылд. Æнæнхæлæджы йæм æрцыди куырыхон зонд. Уæдæй фæстæмæ йæ хонын райдыдтой Буддæ. Уый у санскритаг дзырд æмæ амоны: Рухс зонды хицау. Йæ хъуыдытæ Буддæ парахат кодта, цæугæдон Гангы был цы сахар уыд, уым — Бенарессы. Йæ хъуыдыты апп та арæзт у цыппар хайæ, цыппар фарнхæссæг къабазæй:

1. Дунейыл алцы дæр кæны ивгæ-ивгъуыйгæ, уымæ гæсгæ цард йемыдзаг у хызæмæрттæй, хыгæй, фыдохæй;

2. Хызæмæрттæн та сæ аххостæ сты цардыуаг фæхуыздæр кæныны фæндтæ, монцтæ-мондæгтæ, удирхæфсæнтæ;

3. Хъызæмæрттæй фервæзæн ис æрмæстдæр уæд, æмæ дæ монцтæ, дæ фæндтæ куы ныцъыист кæнай;

4. Ныцъыист кæнæн сын ис «рæстæй» цæргæйæ, ома алы раив-баивтæй дæхи ратоньн дæ бон куы суа, нирванæйы уавæры куы бацæуай, уæд. Нирванæйы уавæры хуызæн рæстæг арæх абарынц пиллон арты сыгъдимæ. Арт сабыргай хуыссын байдайы, суг куы нал вæййы, уæд. Адæймаджы «артагыл» та нымад сты монцтæ, фыдæх, хæлæг, зыд æмæ æндæр æнкъарæнтæ. Цæвиттон, уыдон амарын куы бафæразай, уæд ис фервæзæн: ногæй никуыуал райгуырдына — ахæм у Буддæйы ахуырады сæйраг хъуыды.

БУДДÆЙЫ ЗОНДЫ НЫХÆСТÆЙ

+ Арвыл уа, фурды астæу уа, хохы цъассы уа — зæххыл иу ахæм бынат дæр нæй, цæрагудыл мæлæт кæм нæ фæуæлахиз уыдзæни.

+ Хæрзгæнæг, хæд-зонд адæймаджы иу боны цард'ахсджигæдæр у фыд-зæрдæ, хæлд адæймаджы фондзыссæдз азы цардæй.

+ Хæрзæгъдау чи у, зæрæдтæн аргъ чи кæны, уыдоныл уыциу рæстæг бафты цыппар хорзы: цард, фидауц, амонд, тых.

+ Арвæй дыл сызгъæрин æхцатæ куы 'рхауа, уæд дæр дæ мондæгтæн бафсисы хъомыс никуы уыдзæни. Зондджын уый у, йæ сæр кæмæн ахсы: мондæгтæ фыдбылыз ысты æмæ чысыл цин хæссынц.

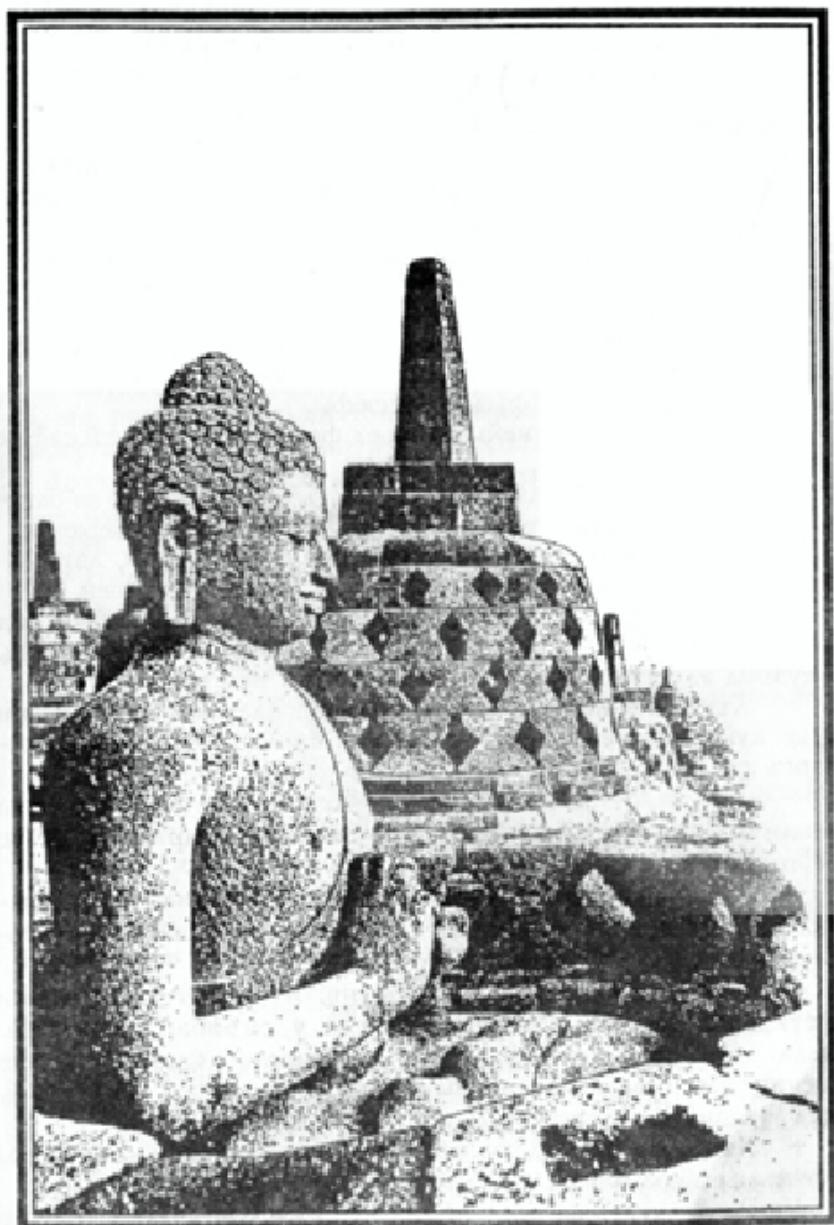
+ Дзур рæстдзинад, дæ маст уром, чысыл исты дæ куы курой, уæд дæр ратт. Уыцы æртæ хъуыддаджы æххуысæй ис хуыцауттæм фæхæстæгдæр уæвæн.

+ Нæ уыди, нæ уыдзæн æмæ ныр дæр нæй, æрмæстдæр æфхæрыны кæнæ æрмæстдæр æппæлыны аккаг чи у, ахæм адæймаг.

+ Фæндаггон йæхи хуызæн, кæнæ йæхицæй хуыздæрыл куына сæмбæла, уæд фæлтау йæ иунæгыл хъæцæд: æдылыдзæфæй æрдхорд нæй.

+ Иу исчи хæсты быдыры мин хатты мин хæстоныл куы фæуæлахиз уайд, иннæ та æрмæст йæхиуыл куы фæуæлахиз уайд, уæд уыцы иннæйы нымайын хъæуид тæккæ стырдæр уæлахиздзауыл.

+ Нырма мадард бæгънæг сабийау лæппын æмæ дзыхъхъын-ног чи у, нырма ризгæ чи кæны, æнцон фæхъæнгæнæн чи у, тыхтæ-фыдтæй уромæн кæмæн ис, уыцы хъуыды зондджын лæг фатау æрдыны бавæры æмæ йæ саразы, чердæм æмбæлы, уырдаæм.

+ Нæдæр чингуыты руаджы, нæдæр садзгæ зондæй сзонджын ваййы лæг. Ёрмæстдæр маст æмæ æрхæндæгæй йæхи чи ссыгъдæг кæны, монцтæй чи ссæрибар ваййы, йæхиуыл дуæрттæ чи сæхгæны æмæ иунæгæй, хибарæй хъуыдыты чи аныгъуылы, уый рахондзынæн æз зондджын.

+ Зын ссарæн у уæздан адæймаг: алы ран нæ райгуыры. Фæлæ ахæм стыр зонды хицау цы мыггаджы, цы адæмы 'хсæн райгуыры, уый сфæрнджын ваййы.

+ «Уый мæ бафхæрдта, уый мæ ныццавта, уый мыл фæуæлахиз, уый мæ бастыгъта». Ахæм хъуыдытæ йæ мидæг чи 'мбæхсы, уыдонæн сæ фыдæх нæ сæфы.

+ «Уый мæ бафхæрдта, уый мæ ныццавта, уый мыл фæуæлахиз, уый мæ бастыгъта». Ахæм хъуыдытæ йæ мидæг чи не 'мбæхсы, уыдонæн сæ фыдæх фесæфы.

+ Уымæн æмæ а дунейыл фыдæх фыдæхы æххуысæй сафгæ нæу...

+ Халонау налат, æдзæсгом чи у, йæ ных алкæдæмдæр чи батæры, лæгыл чи ныйичты ваййы, хæлд чи у, ахæмæн æнцон цæрæн у.

+ Фæлæ зын цæрæн у, хиуылхæцгæ, хæдæфсарм, дардуынаг, æнæхæрам чи у, йæ цард сыгъдæг кæмæн у, уымæн.

+ Ёнæмæлгæ суæвæн ис уæззау зонды фæрцы. Рæузонд мæлæтмæ фæндаг у. Уæззаузонд адæймæгтæ нæ мæлынд. Рæузонд адæймæгтæ та мæрдтæй уæлдай не сты.

+ Хъуыдыгæнæг, хъæддых, удвидар адæймæгтæ фæразон æмæ куырыхон ваййынц. Куырыхон та йæ уæззау зонд зынаргъ хæзнайау хъахъхъæны.

+ «Мæ фырттæ, мæ исбон», — хъызæмаргæнгæ æппæлы зондцух. Йæхæдæг йæхи нæу, афтæмæй йæ фырттæ æмæ йæ исбон йæхи æнхъæлы!

+ Зондджынтæ сæхи иуварс айсынц; сæ хæдзар сын ницыуал ад фæкæны. Йæ цадыл чи сыстырзæрдæ, ахæм доныхъазтау сæ цæрæн ныууадзынц.

+ Уыдон æвæрæнтæ нæ кæнынц, иудадзыг хæринаджы мæтæй нæ тайынц, сæ царды нысан у сæрибар, фæндтæй, бæллицтæй, алыхуызон фадæттæй, бадзырдтæй баст не сты. Сæ фæндаг зын бамбарæн у, арвыцъæхы мæргътæ куы фæтæхынц, уæд уыдон фæндагтæ куыд сты зын бамбарæн, афтæ.

+ Хъомгæс æд лæдзæг йæ фос хизæнуатмæ куыд скъæра, афтæ зæронды бонтæ æмæ мæлæт дæр тæрынц цæрæгудты.

+ Цæуыл худут, цæуыл у уæ цин, кæд æмæ дуне иудадзыг судзгæ

кæны? Саудалынджы куы цæрут, уæд рухс цæуылнæ агурут?

+ Фæрнджын адæймæгтæ Гималайы хæхтау дардмæ æртти-
вынц. Фыд-зæрдæтæ та æввахс куы уой, уæд дæр нæ зынынц,
æхсæвыгон кæй фехстæуыд, ахæм фæттау.

ПЕРСАЙНАГ ХЪÆЛДЗÆГ НЫХÆСТÆ

ПОЭТГОНД

Йæхицæй тынг буц чи уыд, иу ахæм дзырдмондаг, æнæджел-
бетт поэтгонд дохтырмæ бацыд æмæ йын хъаст кæны:

— Мæ чемы нæ дæн, дохтыр. Мæ зæрдæ мын цыдæр æлхъи-
вы, мæ риу фæйнæрдæм тоны. Ихæнриз мыл бахæцыди, фы-
радæргæй мæ сæрыхъуынтæ арц ысбадынц...

Дохтыр ын йæ дзæнгæдамæ фæхъуыста, стæй загъта:

— Фæлæуу-ма, фæлæуу... Æрæджы ног æмдзæвгæ нæ ныф-
фыстай, мыййаг?

— Ныффыстон, — загъта поэтгонд.

— Æвæццæгæн, æй нырма никæмæн бакастæ?

— Раст загътыс, нырма йæ никæмæн бакастæн...

— Уæдæ ма каст цæмæ у? Бакæс мын æй!

— Табуафси, — разæнгардæй сдзырдта поэтгонд æмæ кæсы-
ныл бацайдагъ.

— Гъеныр ма йæ иу хатт бакæс!

Лæг та йæ 'мдзæвгæ дыккаг хатт бакасти. Дохтыр ма йын
æй æртыккаг хатт бакæсын кодта, стæй йын загъта:

— Ныр дæ къахы ныхæй дæр нал схъæрдзынæ, мауал тыхс
æппындæр, фæрвæзтæ дæ низæй. Де 'мдзæвгæ дæлимонау дæ
мидæг бадт æмæ дæ цæрын нал уагъта. Ныр æддæмæ ра-
ирвæзт æмæ сулæфыдтæ, тас дын ницæмæйуал у.

МÆЗДЖЫТЫ

Молло фæрсы мæзджитмæ æрбацауджыты:

— Йæ усæй разы чи нæу, уыдон-ма систæнт.

Иууылдæр сыстадысты, æрмæст-ма иунæг лæг бадгæйæ
баззад. Молло бацин кодта:

— Хуыцауæй разы, кæдæй-уæдæй фæдтон, йæ усæй разы
чи у, ахæм адæймаг!

Уæд æм лæг йæ бынатæй хъæр кæны:

— Молло, рæдийыс. Æз уын цæуылнæ сыстадтæн, уый зоныс? Мæ бинойнаг мын дурæй мæ къах асаста æмæ уый тыххæй. Слæууыны бон мæ нæй, уыййеддæмæ æппæты фыццаг æз фæгæпп ластаин!

КУЫРМ

Иу лæджы бæрнон бынаты сæвæрдтой, æмæ йæм йе 'рдхорд арфæтæ кæнынмæ æрбацыди.

— Чи дæ, чи? Стæй цæмæ æрбацыдтæ? — гуырымышъ фарст æй акодта лæг.

Æрдхорд фыццаг фæкуыддæр, стæй йын дзуапп радта:

— Ау, нал мæ зоныс? Дæ рагон æрдхорд куы дæн! Бакуырм дæ, зæгъгæ, фехъуыстон æмæ дæм уый тыххæй æрбацыдтæн.

ЗЫГЪУЫММÆ КÆРЦ

Иу æрра лæг йæ кæрц зыгъуыммæ скодта, афтæмæй уынгмæ рацыди.

Фæрсынц æй:

— Дæ кæрц зыгъуыммæ цæмæн скодтай?

— Куыд цæмæн? — дзуапп ын радта æрра. — Хуыцауы уынаффæйыл æз дæр дыууæ нæ зæгъын. Кæрцæн йæ хъуын чердæм хъуамæ уа, уый Хуыцау нæ зоны? Уый куы фæндыдаид, уæд цæрæгойтæн дæр сæ хъуын мидæрдæм уайд!

ХÆЙРÆДЖЫ УСЫ НОМ

Молло адæмæн дины хъуыддæгтæ амыдта. Уæд æй æрбацæуджытæй иу фæрсы:

— Хæйрæджы усы ном та цы хуыйны?

Молло йын афтæ:

— Хæйрæджы усы номæн хъæрæй дзурæн нæй, ардæм рацу æмæ дын æй дæ хъусы зæгъдзынæн.

Фæрсæг молломæ бацыд æмæ йæм йæ хъус бадардта.

— Æнæфенд къодах! — загъта йын молло сусæгæй. — Цæмæй зонын æз хæйрæджы усы ном! Йæ чынзæхсæвы уыдтæн мыййаг? Æндæр цæмæй бафæрсай, уый дын нæй?!

Лæг рацыд æмæ йæ бынаты сбадт. Алырдыгæйты сцымыдис стъг

— Цæй куыд у? Цы дын загъта?

— Цы загъта, уый базонын кæй фæнды, — дзуапп радта лæг,
— уый молломæ бацауæд, æмæ йын æй йæ хъусы бадзурдзæни.

ФЫНДЗ

Иу стыр фындзджын нæлгоймаг иу чызджы куырда æмæ йын йæхицæй æппæлыд:

— Æз фæразон лæг дæн, алцæмæн дæр бабыхсдзынæн.

Уæд æм чызг нал фæлæууыд:

— Уынын æй, тынг фæразон кæй дæ, уый. Фæразон куына уаис, уæд дыууиссæдз азы ахæм фындз нæ фæдардтаис.

ЗЫНДОН

Молло иудадзыг дæр кодта дзæнæты кæйттæ. Уæд æй иуахæмы бафарстæуыд:

— Зындоны тыххæй нын цауылнæ фæдзурис?

— Зындон нæхæдæг дæр фендзыстæм, йæ кой ма уын цы кæнон?

ДОН ÆВИ СÆН

Молло адæмæн амыдта:

— Цæмæты æрхаудтам, цæмæты! Фос дæр ма махæй æгъдауджындæр сты. Хæрæджы цур ма доны къарта æмæ сæны къарта сæвæрут. Кæцы дзы баназдзæни?

— Доны къарта! — схор-хор кодтой адæм.

Уæд сæм иу хорасайнаг йæ ныхас баппæрста:

— Хæрæгмæ зонд нæй æмæ, ай-гъай, равзардзæни доны къарта.

КУЫДЗ ÆЙ НÆ ЗОНЫ

Иу лæгыл æмбисæхсæв куыдз фæхæцыд æмæ дохтырмæ бацыди. Дохтыр смæсты, дзуры йæм:

— Ацафон мæм цы 'рбасхъæл дæ? Цал сахаты у, уый нæ зоны?

— Æз æй бæргæ зонын, фæлæ йæ, цы куыдз мыд фæхæцыд, уый нæ зоны.

ЦАРДÆГАС РАДАРТÆ

Иуæй-иу царæгойтæн сæ хъустæ тæрынц цæстыты бæркад дæр. Сæ алыхуызон мыртæм сæхæдæг лæмбынæг фæхъусынц, æмæ уыцы мыртæн сæ размæ цы цæлхдуртæ вæййы, уыдонмæ гæсгæ базонынц се знаджы, сæ амæддаджы æмæ а.д. Зæгъæм, хъæдхой йæ бырынкъæй бæласы зæнг хойын байдайы, стæй байхъусы æмæ, зæнджы цъары бын цы зулчътæ вæййы, уыдонæн се змæлдæй се 'мбæхсæнтæ раиртасы. Ахæм ма-дзалай пайда кæны Мадагаскары хъæдты царæг лемур ай-ай дæр. Йæ даргъ æнгуылдзтæй æхсæвыгон сабыргай фæхойы æронд бæласы зæнг. Цъары бын зулчътæ базмæлынц, æмæ сæ лемур сæ уынæрмæ гæсгæ ссары.

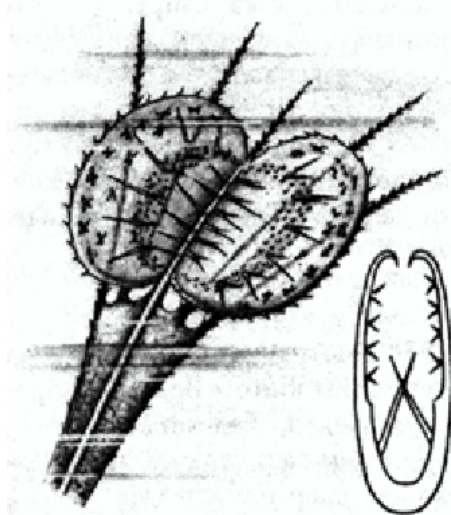
Мæйдары йæхицæн холы фæагуры уыг дæр. Агургæ та йæ фæкæны цæстæй нæ, фæлæ хъустæй. Йæ хъус ацахсы цыфæнды чысыл зæлтæ дæр, стæй уыцы зæлтæ кæцæй цæуынц, уый дæр иттæг бæлвырдæй базоны æмæ тæхгæ-тæхын алы цæлхдуртæй йæхи арæхсгæ фæиуварс кæны.

Мырты æххуысæй ориентаци кæнынмæ, бынат æмæ æу-уæлтæ рахатынмæ хорз арæхсынц «æнусон мæйдары» (Хуссар Африкæйы талынг лæгæтты) царæг мæргътæ дæр: тæхгæ-тæхын цалдæргай сигналтæ раттынц æмæ уыдон азæлды æрбаздæхтмæ гæсгæ базонынц, предметтæ кæмыты сты, уый.

Адæймаг радартæ куы æрхъуыды кодта, ууыл бирæ азтæ нæма цæуы. Æниу, æрхъуыды кодта, зæгъгæ, уыцы ныхас бынтон раст нæу: ахæм системæ æрдзон æрмадзы незамантæй фæстæмæ ис, æрмæст радиоуылæнты бæсты царæгойтæ пайда кæнынц мыртæй.

ТУГДЗЫХ ЗАЙÆГОЙТÆ

Номдзыд англисаг ахуыргонд Чарльз Дарвин 1875 азы ра-уагъта чиныг «Саскхор зайæгойты тыххæй». Уымæй фæстæмæ газетты æмæ суанг наукон журналты дæр зынын райдыдтой алыхуызон таурæгътæ, стыр царæгойты чи хæры, ахæм бæлæсты тыххæй. Фæлæ уыдон æрмæст æрымысæггаг хабæрттæ уыдысты. Æцæгæй та хъуыддаг афтæ у: ис, къан-нæг царæгойты, уæлдайдæр та саскты, чи мары æмæ бацъиры, ахæм зайæгойтæ. Уыдонæй иу у альдровандæ (итайлаг ахуыр-гонд Альдровандийы мыггагмæ гæсгæ). Зайы доны бын, сæри-барæй дзы фæленк кæны. Уидæгтæ йын нæй. Йæ сыфтæ

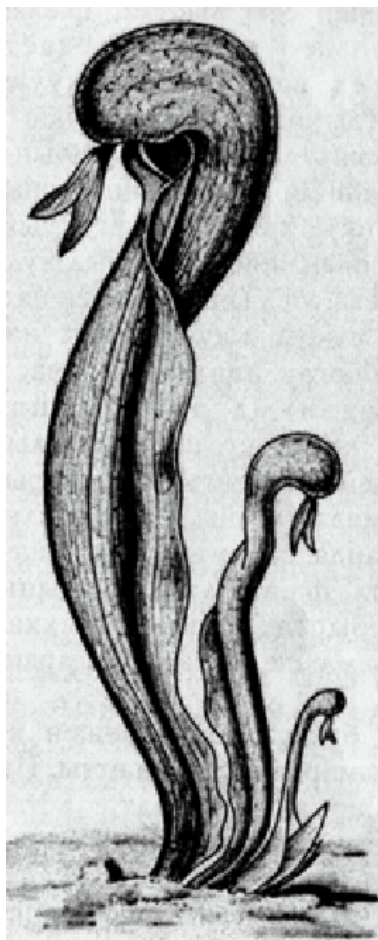
Альдровандæйы сыф.

рæбынæй сты лыстæг, фæлæ кæронмæ æввахс æваст ауæрæх вæййынц, дыууæ æрдæгдымбыл хайы сæ рауайы. Алы хайыл дæр — чысыл хъуынтæ. Дафния кæй хонынц (доны æхсæнкъ, хæрзкъаннæг), уый альдровандæйы хъуыныл куы андзæва, уæд ын аирвæзæн нал и — сыфы дыууæ хайы йæ къæппæгау ацахсынц, æваст кæрæдзиуыл аныхæсынц, æмæ къаннæг саск амæлы. Сыфæй цы тæнгъæд рахъары, уый мидæг атайы, æмæ йæ альдровандæ бацъиры. Ацы зайæгойыл фæззæджы фæзыны къуыбыртæ. Уыдон ныхха-

уынц, доны бын цы лами ис, уырджæм æмæ сæ зымæг уым арвитынц.

Цæгат Америкайы Атлантикайы былгæратты фенæн ис æнахуыр зайæгой саррацени. Зайы цымараджын бынæтты. Йæ сыфтæ — къусчыты хуызæн. Раздæр ахуыргæндтæ афтæ æнхæлдтой, уыдон æй дон æфтауц кæнынæн хъæуынц, зæгъгæ. Фæлæ куыд рабæрæг, афтæмæй уыцы къусчытæ сты саскахсæнтæ. Сыфы кæрæттæй рахъары мыд, чысыл дæлдæр та къуск авгау лæгъз у. Саск (мыдыбындз, дыдын, гæлæбу, хъæндил, хæлуарæг, хуымæтæджы бындз) дурынæнгæс къусчы бынмæ ныххауы, сбырын йæ бон нал вæййы — къултыл ис арцæнгæс хъистæ, æмæ йæ уыдон нæ фæуадзынц, йæ фæндаг ын æрæхгæнынц. «Дурыны» бын та ис тæнгъæд — амæддаг уым батайы æмæ йæ саррацени бацъиры. Ис авд хуызы сарраценитæ. Иуæй-иутæ дзы зайынц дард цæгаты дæр — Канадайы.

Ноджы ма уын иу зайæгойы тыххæй радзурдзыстæм. Хонынц æй дарлингтони. Ис ма йын дыууæ номы: «калмы сæр» æмæ «кобрæ-зайæгой». Æцæгæйдæр, дардмæ кобрæйы хуызæнæй фæзыны, цыма уырдыг слæууыди, ноджы йæ сыфы кæронæй рагудзи кæны саджил æвзаг. Дарлингтонийы сыфтæн сæ бæрзæнд вæййы метры бæрц. Мидæгæй сты тутт. «Калмы

Дарлингтони.

хъæлæсæй», ома сыфы уæллаг кæронæй, рахъары мыд. Уымæ гæстæ саскыл (зæгъæм, мыдыбындзыл) сайд æрцæуы — «кобрæйы» хъæлæсы аирвæзы, æмæ йæ уый сабыргай бацъиры. Дарлингтони дæр хауы саррацениты мытгагмæ.

* * *

1938 азы æмбал Сталин æмбал Чиаурелийы кино «Великое зарево» куы фæдта, уæд загъта:

— Ахæм зæрдæдзуаг дæн, уый мæхæдæг дæр нæ зыдтон.

* * *

1939 азы Германимæ бадзырд саразыны фæстæ Сталин систа нуазæн æмæ рауагъта сидт: «Мæн баназын фæнды Гитлеры тыххæй. Уый у, немыцаг адæмы цæсты кад кæмæн ис, кæй уарзынц æмæ уыдон уарзты аккаг чи у, ахæм фæтæг. Æз нуазын, немыцаг адæмы фæтæджы уынаффæтæ цæмæй сæххæст уой, уый тыххæй».

Дыккаг сидт уыди Гиммлеры цæрæнбоны тыххæй.

* * *

Прагæйы æмбал Сталинæн сæвæрдтой егъау скульптурæ. Фæтæг фæрсы Чехословакийы президент æмбал Готвальды:

— Æмбал Сталинæн цы скульптурæ сæвæрдтат, уый цасы аргъ у? Готвальд ын æй загъта. Уæд æмбал Сталин афтæ:

— Ахæм æхцатыл æмбал Сталин йæхæдæг дæр уым лæууыныл сразы уайд.

* * *

Кинематографийы хъуыддæгты комитеты сæрдар æмбал Большаков цыдæр гæххæттытимæ бацыд æмбал Сталинмæ — хъуамæ дзы фæтæг йæ къух æрæвæрдтаид. Ручкæ нæ фыста. Большаков æй райста, стылдта йæ, æмæ чернилæйы æртæхтæ Сталины урс хæлафыл æрхаудысты. Большаков фыртарстæй йæ мидбынаты бандзыг. Æмбал Сталин æм йæ сæр схъил кодта, йæ цæстытæй йæ фæцæйхуынкъ кодта. Куы бамбæрста, лæгæн йæ удæй йæ мидæг ницыуал аздад, уый, уæд бахудт æмæ загъта:

— Фæтарстæ, æмбал Большаков? Афтæ банхæлдтай, æмбал Сталинæн ай йеддæмæ хæлаф нæй?

* * *

«Цæмæй æхсæны цардæвæрды ног фæтк æнусмæ ныффидар кæной, уый тыххæй нæ цотыцот Сталины райгуырды бон банымайдзысты фидæны азхыгъды бындурыл». (Леонид Леонов).

* * *

Æмбал Брежнев рудзынджы цурмæ бацыд æмæ уыныг æрбатахти лæг æд пропеллер.

— Базыдтай мæ, æмбал Леонид Ильич? Æз Карлсон дæн!

— Цавæр Карлсон?

— Чиныджы мæ кой куы ис. Нæ йæ бакастæ?

— Фæлæуу-фæлæуу... Карлсон! Зонын дæ, зонын! Æмæ дæ хæлар кæм и, Энгельсонæй дæ фæрсын?..

* * *

Дыууæ усы ныхас кæнынц:

— Петровнæ, зæгъын дын: Горбачевы фæстæ хицау уыдзæнис Ельцин.

— Цæмæй йæ базыдтай?

— Истори амонь: æмбал Ленин гæмæхсæр уыд, æмбал Сталин — хъуынджынсæр, æмбал Хрущев — гæмæх, æмбал Брежнев — хъуынджын, уæдæ æмбал Андропов дæр сæ хъуынджынтæй нæ уыд, зæгъæн ис, гæмæх уыди. Дарддæр. Æмбал Черненко — хъуынджын, æмбал Горбачев — гæмæх. Ныр та паддзахы бынат хъуынджынмæ хауы.

* * *

1996 азы Уарәсейы адæм æвзæрстой президент. Дыккаг туры фæстæ Æвзарæн кæамисы сæрдар Рябов бацыд Ельцинмæ:
— Дыууæ уацы æрбахастон — хорз æмæ æвзæр. Кæцыйæ райдайон?

— Æвзæр уацæй уал райдай.

— Зюгановыл схæлæс кодтой 53 проценты.

— Хорз уац та дæм цавæр и?

— Дæуæн, Борис Николайы фырт, сæ хæлæстæ радтой 79 проценты.

* * *

Лимузины фæцæуынц Ельцин æмæ инæлар Лебедь. Иуафон шофыр инæлары хъусы дзуры:

— Хицауады трассæмæ рахызтыстæм.

Инæлар та президенты хъусы бадзырдта:

— Хицауады трассæмæ рахызтыстæм.

Ельцин Лебедæн афтæ:

— Æмæ йæ сусæгæй цæмæн дзурыс?

Инæлар шофыры фæрсы:

— Æмæ йæ сусæгæй цæмæн дзурыс?

Шофыр:

— Знон узал бæгæны банызтон æмæ мæ хъуыр ныффæсус.

* * *

Æмбал Сталинмæ йæ дæлбар æмкусджытæ сæ хъаст бахастой, маршал Рокоссовский, дам, сусæгæй бауайаг у нæ номдзыд фыссæг Константин Симоновы ус Валентинæ Серовамæ æмæ, дам, куыд бакæнæм.

Фæтæг йæ лулæйыл зынг бафтыдта, сулæфыд æй æмæ сын афтæ:

— Куыд бакæнæм, зæгъут? Хæлæгæй йæм мæлæм, æндæр ын куыд бакæнæм!

Цъары фæрстыл:

1. Цæй мæгуыр дæ, иунæг...
2. Абайты Васо.
3. Хуымæллæггæгтæ.
4. Тугъанты Махарбег.

* * *

Технический редактор
Корректор
Компьютерный набор
Компьютерная верстка
Дизайн

Виктория БОРАЕВА
Заира КАРАЦЕВА
Соня ДЕГОЕВА
Ирида КОДЗАТИ
Залина ГУРИЕВА

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

**Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания**

Подписано к печати 25.04.02. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура
шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 9,3. Учетно-изд. л. 7,39. Тираж 1050 экз.
Заказ № 1546

Адрес редакции: 362040, г. Владикавказ, пр. Мира, 25.

Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24.

Журнал отпечатан на Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гасиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

Индекс 73247

